

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE

«МЕРОСИ ШАРҚ»
(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ) № 1 (7), 2024

«МЕРОСИ ШАРҚ»
(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ) № 1 (7), 2024

«EAST HERITAGE»
(SCIENTIFIC JOURNAL) No. 1 (7), 2024

ДУШАНБЕ - 2024

«МЕРОСИ ШАРҚ»

Муассис:

Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ

Маҷалла соли 2022 таъсис ёфтааст.

(Ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мегардад)

САРМУҲАРИИ:

Давлатов Раҳматқарим

Мирзокаримович – н.и.т., директори Маркази мероси хаттӣ

МУОВИНИ САРМУҲАРИИ:

Ғиёсиев Меҳриддин – н.и.п., мудири шуъбаи иттилоот, робитаҳои илмӣ ва омӯзиши тамаддуни Шарқи Маркази мероси хаттӣ

МУҲАРИРИ МАСЪУЛ:

Муҳаммадиев Алӣ – н.и.ф., мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва нашри мероси хаттии Маркази мероси хаттӣ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Саломӣён Муҳаммаддодов – ноиби Президенти АМИТ, д.и.ф., профессор

Искандаров Қосимшо – д.и.т., Саркотиби илмӣ АМИТ

Имомзода Муҳаммадюсуф – академики АМИТ

Кўчарзода Аламхон – узви вобастаи АМИТ

Парвона Ҷамшед – д.и.ф., профессор

Ҳоҷамуродов Олимҷон Ҳамроевич – д.и.ф., профессор

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.т., профессор

Суфизода Шодимуҳаммад – д.и.ф., профессор

Муҳаммадиев Алӣ – н.и.ф.

Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф.

Шарифзода Абдувалӣ Қурбоналӣ – н. и. т.

Ғиёсиев Меҳриддин Илёсиддинович – н.и.п.

Ализода Сайидхочаи Саидумар – н.и.ф.

Шарифов Амриддин Нуриддинович – н.и.т.

Байзоев Азим – н.и.ф., дотсент

Раҳматулоева Заррина – н.и.ф., дотсент

Ёрахматзода Шодичон Рамазон – н.и.ф.

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Франссис Ришар – (Фаронса), Шариф Шукуров – (Россия),

Александр Хейзер – (Германия), Садрӣ Саъдиев – (Узбекистон),

Комилҷон Раҳимов – (Узбекистон).

«Мероси Шарқ»

Маркази мероси хаттии

назди Раёсати АМИТ

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги

Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №249/мҷ-97, аз 02.06.22

ба қайд гирифта шудааст.

Тел.: (+99237) 221-32-02; 221-22-40

Нишони мо: 734025, ш. Душанбе,
кўчаи Ш. Хусейнзода 35.

Маркази мероси хаттии назди

Раёсати АМИТ, хучраи 14, Идораи
маҷаллаи “Мероси Шарқ”,

E-mail: merosikhatti@inbox.ru

«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»

Учредитель:

Центр письменного наследия при Президиуме НАНТ Журнал основан в 2022 г.
(Издаётся на трёх языках: таджикский, русский и английский)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Давлатов Раҳматкарим

Мирзокаримович – к.и.н., директор ЦПН НАНТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Гиёсиев Мехриддин – к.п.н., заведующий отделом информации, научной связей и изучения культуры Востока ЦПН НАНТ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

Мухаммадиев Али – к.ф.н., заведующий отделом текстологии, исследование и изучение письменного наследия ЦПН НАНТ

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Саломийён Мухаммадзод – вице-президент НАНТ, д.ф.н., профессор

Искандаров Косимшо – д.и.н., гл. ученый Секретар НАНТ

Имомзода Мухаммадҷусуф – академик НАНТ

Кучарзода Аламхон – член корреспондент НАНТ

Парвона Джамшед – д. ф. и., профессор

Ходжамуродов Олимджон Хамроевич – д.ф.н., профессор

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.н., профессор

Суфизода Шодимуҳаммад – д.ф.н., профессор

Мухаммадиев Али – к.ф.н.

Шарифов Махмадёр – к.и.н.

Шарифзода Абдували Курбонали – н. и. т.

Гиёсиев Мехриддин Илёсиддинович – к.п.н

Ализода Сайидходжаи Саидумар – к.ф.н

Шарифов Амриддин Нуриддинович – к.и.н

Байзоев Азим – к.ф.н., доцент

Рахматулоева Заррина – к.ф.н., доцент

Ёрахматзода Шодиджон Рамазон – к.ф.н.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Франссис Ришар – (Франция), Шариф Шукуров – (Россия),

Александ Хайзер – (Германия), Садри Садиев – (Узбекистан),

Комилджон Рахимов – (Узбекистан).

«Наследие Востока»

Центр письменного наследия

при Президиуме НАНТ

Журнал зарегистрирован Министерством

культуры Республики Таджикистан

№249/жр-97, 02.06.22

Тел.: (+99237) 221-32-02; 221-22-40

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул.

Ш. Хусейнзода 35.

Центр письменного наследия

при Президиуме НАНТ, каб. 14,

редакция журнала “Наследие Востока”,

E-mail: merosikhatti@inbox.ru

«EAST HERITAGE»

Founder:

Center of the written heritage under the Presidium of the NAST

The journal was founded in 2022.

EDITOR-IN-CHIEF:

Davlatov Rahmatkarim

Mirzokarimovich – *c.h.s., director of the Center of the written heritage*

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Ghiyosiev Mehridin – Candidate of Pedagogical Science Head of the Department of Information, Scientific Communication and Study of the Culture of the East of the Center for Written Heritage of the NAST

RESPONSIBLE EDITOR:

Muhammadiyev Ali – candidate of philological sciences, Head of the Department of Textology. Preparation and publication of the written heritage of the Center for Written Heritage of the NAST

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Saiomiyon Mukhammaddovud – *Vice President of the NAST, d. ph.s., professor*

Kosimsho Iskandarov – *d.h.s., Chief scientific secretary of the NAST*

Imomzoda Mukhammadyusuf – *akademik NAST*

Kucharzoda Alamkhon – *corresponding member of NAST*

Parvona Jamshed – *d.ph.s., professor*

Khojamurodov Olimjon Hamroevich – *d.ph.s., professor*

Mullojonov Sayfullo Kucharovich – *d.h.s., professor*

Mirzoev Niyoz Mirzobadalovich – *d.h.s., professor*

Sufizoda Shodimuhammad – *d.ph.s., professor*

Muhammadiyev Ali – *c.ph.s*

Sharifov Mahmadyor – *c.ph.s*

Sharifzoda Abduvali Qurbonali – *c.h.s*

Ghiyosiev Mehridin – *c.p.s*

Alizoda Sayidkhon Saidumar – *c.ph.s*

Sharifov Amriddin Nuriddinovich – *c.h.s*

Bayzoev Azim – *c.ph.s., associated-professor*

Rahmatuloeva Zarrina – *c.ph.s., associated-professor*

Yorakhmatzoda Shodijon Ramazon - *c.ph.s*

INTERNATIONAL IDITORIAL COLLEAGUE:

Francis Richard - (*France*), **Sharif Shukurov** - (*Russia*),

Alexander Haizer - (*Germany*), **Sadri Sadiev** - (*Uzbekistan*),

Komiljon Rahimov – (*Uzbekistan*).

East Heritage

Center of the Written Heritage

under the Presidium of the NAST

The journal was registered by the Ministry of

Culture of the Republic of Tajikistan

No. 249/mj-97 dated 02.06.2022

Tel.: (+99237) 221-32-02; 221-22-40

Address: 734025, Dushanbe,

35 Sh.Huseynzoda Str.

Center of the Written Heritage under the Presidium

of the NAST, office №14, editorial office

of the journal “East Heritage”,

E-mail: merosikhatti@inbox.ru

ДТУ: 902.7 (55: 575.3)

ТАЪРИХ

КАТИБАҲОИ МАИШИИ ФОРСИИ ТОҶИКИИ АСРҲОИ XIX-XX

Шарифзода А. Қ.¹ Рачабзода Р.Ш.²

Оғози кишоварзӣ, шаклгирии кулолгарӣ ва нигорандагӣ дар таърихи инсоният ҳамчун инқилоби неолитӣ машҳур аст. Инқилоби мазкур дар гузаштаи дур ба ниёгони тоҷикон низ бетаъсир нест. Ба вижа дар асри биринҷ мунаққашсозии ашӯи рӯзгор бо тасвири мавҷудоти зинда, образҳои асотирӣ, нақшҳои ҳандасӣ ва наботӣ ва ғ.. Бо ихтирои навиштор дар давраи баъдӣ дар ашӯи рӯзгор навиштаҳои гуногун пайдо шуд. Зарфҳои заррин ва симини замони Ҳахоманишиён аз қадимтарин зарфҳои катибадори ниёгони мо мебошанд. Дар байни нақшҳои гуногун навишторҳо (катибаҳо), ки асоси нақшҳои эпиграфиро ташкил медиҳанд, аз аҳаммияти вижа бархурдоранд. Як баҳши муҳими ёдгориҳои эпиграфиро катибаҳои асбоби рӯзгори бештар аз гилу сафол ва мис сохташуда (ба монанди чому пиёла, дегу табақ, тосу коса, кафча, кӯзаю лаълӣ, сурмадону қаламдон ва ғ.) ва гулдӯзиҳои анъанавӣ ташкил медиҳанд. Хунармандони чирадаст як чизи оддӣ рӯзгор, масалан пиёла, коса, кафча ё як рӯймолчаи оддиро ба як нодираи ҷолибу ҷаззоб мубаддал менамуданд. Дар байни асбоби рӯзгор зарфҳои мисӣ кам нест [1, 158]. Бояд ёдовар шуд, ки хунари мисгарӣ ҳанӯз аз замони Сомониён диққати таърихнависон ва ҷуғрофинависонро ба худ ҷалб намуда буд. Бо ташкили коллексияҳо ва осорхонаҳо дар асри XIX ҳифз ва таҳқиқи ин хунар ранги дигар гирифт ва дар замони шуравӣ ба авҷи аълои худ расид. Дар таҳқиқи ин мавзӯ Ю.П. Крачковский [2], Л.Т. Гюзелян [3], А.А. Иванов [4], А.А. Семенов, В.П. Даркевич [5], Б.И. Маршак [6] ва дигарон саҳми назаррас гузоштаанд. Шоистваи таъкид аст, ки дар байни олимони зикршуда эпиграфикаи маишии тоҷиконро аз ҳама бештар А.А. Семенов таҳқиқ намудаас [7].

Маълум аст, ки инсон бори нахуст дар асри санг бо мис шинос шуд. Дар он вақт инсон ба фикри сайқал додани олоти сангини худ тасодуфан бо миси табиӣ бархӯрд ва пиндошт, ки он ҳам як навъи санг аст. Аммо вақте ӯ хост, ки бо усули сохтани асбобҳои сангӣ аз миси табиӣ олот созад, маълум шуд, ки мис мисли санг пора нашуда, аз он олоти қираҳои тездори бурранда тайёр нашуда, он ёзиш меёбад. Ёзиши миси табиӣ инсонро водор сохт, ки вай бо усули кӯфтани сард ороишот, аслиҳа ва олоти меҳнат созад. Сипас ин давраи аввали истифодабарии миси табиӣ дар таърих энеолит – асри мису санг номида шуд. Бо сабаби хеле мулоим будани миси табиӣ, аз он тайёр кардани олотҳои саҳт имконнопазир гашт. Бинобар ин, олотҳои мисӣ олотҳои сангиро иваз карда натавонистанд. Баъдтар инсон тавассути ғудозиш аз маъдан барқарор кардани мисро аз худ кард. Мис дар ҳарорати 1083 градус ғудохта мешуд. Барои чунин ғудозиш шуълаи ғулхан ё оташдони оддӣ кофӣ буд. Ҳамин тавр кӯраҳои маъданғудозӣ пайдо шуданд. Истеҳсоли ашӯи мисӣ ба тариқи ғудозиши маъдани мис дар ҳазораҳои VII-VI пеш аз мелод оғоз ёфт. Ихтирои фулуз дар таърихи инсоният инқилобе буд.

Дар ҳудуди Осиёи Миёна қадимтарин ғудозиши мисро бостоншиносон аз ёдгориҳои энеолитии Туркманистони Ҷанубӣ кашф намуданд. Аз охири ҳазорсолаи IV пеш аз мелод Саразми

¹ Шарифзода Абдувалӣ – номзади илмҳои таърих, мудири шуъбаи таърихи илм ва техникаи ИТБМ ба номи Аҳмади Дониши АМИТ

² Рачабзода Расул – унвонҷӯи ИТБМ ба номи Аҳмади Дониши АМИТ, сардори шуъбаи бостоншиносии Осорхонаи ҷумҳуриявии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии ш. Панҷакент

Панҷакант ба яке аз марказҳои бузурги фулузгудозии қадими Осиёи Марказӣ табдил меёбад. Аз қонҳои болооби Зарафшон тилло, нуқра, мис, сурб, қалъагӣ ва фирӯза истехсол карда мешуд. Аз ин ҷост, ки аз Саразм кӯраҳои фулузгудозӣ ва ороишоти мисиро кашф намуданд. Баъдтар инсон ба мис қалъагиро омезиш дод ва дар натиҷаи ин фулузи нисбатан мустаҳкам биринҷиро ихтироъ кард. Бо ихтирои биринҷӣ санг ҳамчун воситаи асосии олотсозӣ мавқеи худро гум кард. Доир ба истехсол ва истифодаи мис аз ҷониби аҷдоди тоҷикон Ҳеродот (асри VI то мелод), Страбон (асри I то мелод) ва баъдтар чуғрофинависони асрҳои IX-XI маълумоти арзишманд додаанд. Масалан, Ҳеродот навиштааст, ки форсҳо дар сохтани найза, пайкон, зиреҳи асп ва табарзин аз мис истифода мекарданд. Ибни Хурдодбех, Истахрӣ, Мақдисӣ ва дигар таърихшиносон чуғрофинависони асрҳои IX-XI ва минбаъда доир ба қонҳои фулуз ва фулузгудозии тоҷикони Хуросону Мовароуннаҳр маълумот медиҳанд.

То давари исломӣ аз мис ниёгони тоҷикон зиёдтар зебу зинати мардонаю занона - дастпона, ангуштарӣ ва гӯшвор месохтанд. Истехсоли зарфҳои мисӣ истисно набуд. Аммо зарфҳои мисӣ дар ин давра кам ва наҷандон мунаққаш сохта мешуданд. Масалан, аз ёдгории Ҳалқачари Хатлон, ки ба давраи юнон-бохтарӣ ва кӯшонӣ мансуб аст, ороишот ва сиккаҳои зиёди мисиро дарёфт намуданд. То асри XV дар давраи Кӯшонӣ (асри II то мелод - асри IV мелодӣ) аз ҷама бештар мис истехсол карда мешуд ва аз он ба тариқи зарб сиккаҳои мунаққаш мебароварданд. Аксари маҳсулоти ороишии мисии аз Осиёи Миёна ёфтшуда ба давраи императории Кӯшонӣ мансубанд. Дар асрҳои аввали мелодӣ истехсоли зарфҳои мисӣ ҷандон роиҷ набуд. Баъди асри III мелодӣ истехсоли зарфҳои мунаққаш ва тасвирдори нуқрагӣ роиҷ мегардад.

Шаҳрҳои Балх, Ҳаловард (Вахш), Бухоро, Исфохон, Самарқанд, Нишопур, Шаҳрисабз, Истаравшан, Тошканд, Хева ва даҳҳо шаҳрҳои дигар марказҳои қадимаи мисгарии тоҷикон мебошанд.

Беҳуда нест, ки номи яке аз давлатҳои дар асри IX – ташкилкардаи ниёгони тоҷикон-Давлати Саффорӣ ба касби мисгарии асосгузори он марбут аст. Авҷи аълои мисгарии тоҷикон ба давраи Сомонӣ рост меояд. Акнун дар ин давра дар шаҳрҳои марказии тоҷикон аввал раста ва дукконҳои ҷудогона ва баъдтар маҳалҳои мисгарӣ ташаккул меёбанд. Бостоншиносон аз боқимондаи шаҳри Ҳаловарди Хатлон дафинаи зарфҳои мисӣ биринҷии давраи сомонӣ-кӯза, коса ва шамъдонхоро кашф карданд, ки дар онҳо нақшҳои исломӣ, зооморфӣ ва эпиграфӣ ба назар мерасад. Ганҷинаҳои Узун аз Хатлон, Қалъаи баланд аз Истаравшан ва Шол аз Ҳисор муҳимтарин ганҷинаи зарфҳои мисӣ-биринҷии Тоҷикистон буда, ба асрҳои X-XI мансубанд. Аз ин зарфҳо маълум мешавад, ки хунардандони мумтози тоҷик тавонистанд дар ороиши зарфҳо нақшҳои рустанӣ, эпиграфӣ ва зооморфию геометрию бо роҳи бурриш ва қандакорӣ кӯбиш омезиш дода, онҳоро зебою назаррабо омода намоянд. Мисол, дар яке аз зермонҳои истаравшанӣ тасвири сағи шикорӣ, заргӯш, шерҳои афсонавӣ, нақшҳои мудаввар ва катибаи кӯфӣ ба ҳубӣ қандакорӣ шудааст. Навъҳои гуногуни хатти кӯфӣ асоси нақшҳои эпиграфии даврони сомонӣро ташкил медиҳанд. Мо зебоии хатти кӯфиро дар сандуқчаи ҷубии замони Сомонӣ, ки дар осорхонаи Метрополитен маҳфуз аст, ба ҳубӣ мушоҳида карда метавонем (акси 1). Дар асрҳои XIV-XV низ хунари мисгарӣ раванқ меёбад. Дар ин давра истехсоли деғҳои қалон, лангарҳо ва қандилҳои мунаққаш афзоиш ёфта, зарфҳоро бо нақшҳои эпиграфии иборат аз оёти қуръонӣ, абёти классикони форсу тоҷик – Хайём, Ҳофиз, Саъдӣ, Бедил ва Ҷомӣ дар шакли катибаҳои кӯфӣ, насх, настаълиқ ва сулс зебу зинат медоданд. Дар давраи ҳукумронии Шайбонӣ хунари мисгарӣ нисбатан инқироз меёбад. Ҳатто дар асри XVI зарфҳои мисиро об карда, аз онҳо сиккаҳои мисӣ зарб мезананд. Мисгарии тоҷикон дар асрҳои XIX-XX бо ниғаҳдошти анъанаҳои қадимаи тоҷикӣ дар Осиёи Миёна боз рушду нумӯ меёбад.

Мисгарони чирадаст аз мис офтоба, кӯза, коса, шоҳкоса, лаълӣ, чойчӯш, чойнак, сурмадон, шамъдон, дастшӯ, туфдон, чилим, носкаду, усмаҷӯшак, харбузатарошак, рангдон, қаламдон ва ороишоти занонаю мардона тайёр мекарданд. Бо сабаби мулоим буданаш мис барои мунаққашсозӣ хеле мусоид аст.

Накшҳои зарфҳои мисиро ба чор гурӯҳи асосӣ – ислимӣ, ҷандасӣ, зооморфӣ ва эпиграфӣ тақсим кардан мумкин аст. Хусусияти хос ва хеле муҳимми нақши тоҷиконаи зарфҳои мисӣ аз он иборат аст, ки ҳар як нақш номи алоҳидаи худро дорад. Барги бед, барги мачнун, бодом, бодоми сарбаргӣ, бодоми сармадохил, бодоми пушти моҳӣ, бута, гулдона, гули ғӯза, мадохили дурафтора, мадохили якрафтора, гулизори ироқ, ислими бодом, ислими қаламфур, ислими муғча, ислими нимхишт, меҳроби барги бед, баргак, баргаки калон (шоҳбарг), себарга, гули ихтиёр, гули нав, ҳаштгул, мачнунбарг, гули машғал, чорбарга машхуртарин нақшҳои навъи ислимӣ зарфҳои мисӣ мебошанд. Нақшу ниғори зарфҳои мисӣ дар зарфҳои сафолӣ, сангӣ, тиллоӣ, нуқрагӣ, биринҷӣ, ҷӯбӣ ва ёдгориҳои меъморӣ низ ба назар мерасанд.

Зарфҳои мисӣ аз рӯи техникаи иҷроӣ ба ду гурӯҳ – табноқ (ғудозиш) ва ҳоискорӣ (кӯфтан, кӯбидан) ҷудо мешавад. Мисгарон коркарди маҳсулоти мисиро дастӣ иҷро менамуданд. Кӯбиш асоси ҳунари мисгариро ташкил меод ва олотӣ асосӣ, ки дар он кӯбидан анҷом меёфт, сангдон ном дошт. Дар вақти кӯфтан фулуз бетанаффус тафсон мешуд. Кӯбидани мис ва пайвандсозии пораҳои алоҳида аз мисгар маҳорати баландро талаб мекард. Зарфҳои калони мисиро дар аввал ҷудо-ҷудо омода сохта, баъд онҳоро бо усули кӯбидан бо ҳам васл мекарданд. Пас аз пайванд кардан зарф пурра тоза карда мешуд. Сипас кандакорон, ки онҳоро наққош меномиданд, ба кандани нақшҳо шуруъ мекарданд. Дар рафти гулпардозии зарфҳо мисгарон ба таври ҳатмӣ аз муми сиёҳ истифода мекарданд. Муми сиёҳро аз растание, ки он аз Ҳиндустон ва Эрон оварда мешуд, омода менамуданд. Ин растаниро муддати дароз ҷӯшонида, қиёми нисбатан сахт ҳосил карда, онро болои тахтаи мисгарӣ-хонтахта мерехтанд. Мисгар дар болои ҳамин қабати ғафси муми сиёҳ зарфро гузошта бо истифода аз паргол, пӯлодқалам, обсанг ва чаккуш нақшҳои гуногунро ҳаққокӣ мекард. Нақшпардозии зарфҳои мисӣ бо се роҳ – кандакорӣ, бурриш ва кӯбидан анҷом меёфт. Мисгарони моҳири бухорӣ нусхаи нақшҳоро истифода накарда, нақши дар хотир будаашонро тавассути пӯлодқалам тасвир менамуданд. Аммо ҳангоми истифодаи усули кӯбидани нақшҳо аз қолибҳои ҷӯбӣ истифода мекарданд, ки дар онҳо нақшоҳи гуногун канда шуда буд. Дар аввал пораҳои мисро гирифта болои ҷӯбҳои мунаққаш гузошта, онро бо чаккуши ҷӯбӣ кӯфта, нақшро аз ҷӯб ба мис мегузаронданд. Барои ороиши зарфҳои мисӣ онҳоро хотамкорӣ (инкрустация) низ менамуданд. Дар хотамкории зарфҳои мисӣ аз нуқра, эмал ва сангҳои қимату нимқимат ва шишаи ранга истифода бурда мешуд.

Як қисми фонди осорхонаҳоро зарфҳои мисии катибадор ташкил медиҳанд. Зарфҳои мисӣ ба таври ҷудогона ва дар шакли ганҷинаҳо ҷамъоварӣ шудаанд. Баъзе катибаҳо барҷаста мебошанд ва ранги бархе катибаҳо аз ранги умумии зарфҳо фарқ дошта, нуқрагун мебошанд. Аммо дар сурати занг задани зарф ё нодуруст тармим кардани онҳо, нуқрагунии катибаи зарфи мисӣ аз байн меравад. Дар умум катибанигорӣ як бахши муҳимми ҳунари мисгарӣ мебошад. Олими энциклопедисти тоҷик – Ҳубайши Тифлисӣ як бахши китоби “Баёну-с-синоот”-ашро ба “Китобат кардан бар мис” бахшидааст. Ҳубайш ҷиғунагии катибанигорӣ дар мисро чунин тасвир кардааст: “Агар зибакро (муарраби ҷива-симоб) бо зангор бисояд, аз ӯ китобат бар мис бинависад ва з-он пас вайро бар оташ замоне гарм кунад. Чун берун орад китобаташ ҳамчунон бувад, ки пиндоранд, ки ба сим (нуқра) кардааст ва покизаву неқӣ” [8, 317-318]. Имрӯз ҳам дар осорхонаҳои ҷаҳон зарфҳо ва дигар ашёи зиёди қадима ва асри миёнагӣ ба назар мерасанд, ки ҳуди онҳо зарду сурх буда, катибаҳои сапедчатоб

мебошанд. Акнун аз гуфтаҳои болои Хубайш чӣ тавр сапеднамо кардани катибаҳои ашёи мисӣ маълум мешавад.

Дар мақолаи мазкур катибаҳои зарфҳои мисие баррасӣ мешаванд, ки онҳо дар рафти экспедитсияҳои илмӣ ва фаъолияти осорхонавии муаллифгон аксбардорӣ ва таҳқиқ шудаанд. Чунончи соли 2015 дар рафти экспедитсияи эпиграфӣ ва нумизмати Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар осорхонаи мактаби №3-и ноҳияи Бобоҷон Ғафуров лаъли мавриди таҳқиқи мо қарор гирифт, ки матни катибаи настаълиқаш чунин аст (акси 2):

Эй рӯи гул бар рухи ту гулгул шуда чун гул,
Гулгул шуда чун гул дили ман чун дили булбул.
Чону дили ман чун дили булбул шуда сад доғ,
З-он оташи шамъи рухи он гул шуда булбул!

Дар маркази лаълӣ “Санаи 1323. Яҳё” ҳақ шудааст ва маълум мешавад, ки устои мисгар Яҳё ном дошта, лаълиро соли 1906 сохтааст. Ҳарчанд дар ҳоли ҳозир лаълӣ ба чашм назарногир расад ҳам, абёти боло аз завқи баланди усто ё фармоишгари лаълӣ дарак медиҳад. Соли 2015 дар шаҳри Хучанд як коллексияи шахсии мисгарӣ аз назар гузаронида ҳуд, ки дар зарфҳои он катибаҳои арабӣ, форсии тоҷикӣ ва туркӣ ба назар мерасид. Аз ҷумла, дар дораи дохилии яке аз лаълиҳо чунин абёт ба хатти настаълиқ ҳаққоқӣ шудааст:

Ба бустон меравад ду дилбаре бо ноз, ваҳ- ваҳ,
Лабаш қаҳ-қаҳ, рухаш маҳ-маҳ, қадаш чун сарви лаҳ-лаҳ- лаҳ.
Хиромонвор кавқаб-қаб, вале дар ними шаб шаб-шаб
Давидам дар талаб лаб- лаб, шакарлаб гуфт:–Ваҳ, ваҳ, ваҳ!

Дар маркази лаълӣ “Санаи 1323” ва дар паҳно вожаи “санаи” номи соҳиби он – Абдул... Маҳдум... ва номи усто Алиназар Қории Хукандӣ дарҷ ёфтааст.

Дар рафти таҳқиқот лаъли дигаре ба даст омад, ки катибааш мисли лаъли Хучанд буда, танҳо катибаи он нисбатан калон ҳаққоқӣ шуда, соли 1317 ҳ.қ. сохта ва беҳтар ҳифз шудааст (акси 3).

Дар севуми августи соли 2016 аз ҷониби сокини Панҷакент Ҷ. Баёнов барои баррасӣ ба муаллифгон як лаълӣ пешниҳод шуда буд (акси 4). Баъди таҳқиқи эпиграфӣ маълум шуд, ки дар доираи дохилии он чор сатри ҷудогона ва дар гирдогирди паҳнои бораи лаълӣ, ки 7см паҳно ва 1 см баландӣ (ғафсӣ) дорад, 12 катибаи яксатра дар давоми якдигар дар давродаври бора кандакорӣ шудаанд. Катибаи доираи дохилӣ фарогири абёти зерин аст:

Шабе гар ба кӯи ту мақом кунам,
Баҳона кунам худро сағи ту ном кунам.
Ба орзуи дили хеш агар қарор кунам,
Зи оламе гузарам, зиндагӣ ҳаром кунам.

Катибаи бораи лаълӣ:

“Малоҳат мечакат аз чашми шахлои нигори ман,
Камонаш тир баста мефиристад баҳри кори ман.
Лаби лаъли дурахшонаш ба монанди маҳи анвар,
Ба гирди оразаш хатте дамида гулзизори ман.

Агар васфаш баён созам, наменгунчад дар ин дафтар,
Лабаш шаккар, рухаш анвар, гули ҳардамбахори ман.
Агар аз ҳоли зори ман напурсад дилбарам ҳар дам,
Намедонам чӣ сон созад ба тан ин ҷони зори ман,
Насибаш кун, Худовандо, ту илми ҳолу қолатро,
Ба матлубаш расон, ё Раб, ту ин матлуби қоли ман.
Чӣ хоҳам шуд, намедонам, Илоҳо, худ бидеҳ тавфиқ,
Бикун рӯҳи азизонро тарахҳумгар ба ҳоли ман.

Соҳибаҳу Маъруф

Чи тавре маълум мешавад, катибаҳои лаълиҳои дар боло тавсифшуда мазмунӣ лирикӣ дошта, дар маркази дутоаш тибқи анъанаи нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX санаи сохти зарфҳо, номи усто ва соҳиби зарф сабт гаштааст.

Аммо на ҳамаи катибаҳои зарфҳои мисӣ лирикӣ мебошанд. Дар баъзе зарфҳои мисӣ мисгар маҳсули ҳунари худро тавассути абъет васф кардааст (акси 5):

“Лаълӣ ба сифат чу дурри ноб аст,
Дар равшанӣ ҳамчу офтоб аст.
Хуршед, ки дошт дар навоҳӣ,
Мино ба кафу ба лаб суроҳӣ.
Мутриб ба тарона дар ниёзаш,
Ҷон масти садои дилнавозаш.
Фӣ шаҳри Бухорои шариф
Амали Мулло Муқаддами Маҳдум, 1315х.”

Ҳамин мазмунро мо дар катибаи лаълии Осорхонаи МТФ “Ҳулбук” мушоҳида менамоем (акси 6):

“Хушо ин лаълии зебо нигорин,
Ба ҳар атрофи ӯ гулҳои нақшин,
Зарифу болатофат буду нозук,
Ба ин санъат натонад шаҳри Мочин.”

Баъзан зарфҳои мисӣ барои хондани матни катиба ва таърихашон пешниҳод мешуданд. Дар яке аз чунин лаълиҳои санаи 1317 х.к. сохташуда, мисли лаълии Хучанд абъети зерин ҳақ шудааст:

“Ба бустон меравад ду дилбаре нозук қаҳ-қаҳ-қаҳ,
Лабаш қаҳ-қаҳ, рухаш маҳ-мах, қадаш чун сарве лаҳ-лаҳғлаҳ.
Хиромонвор кавкаб- каб, вале дар ними шаб шаб-шаб,
Давидам дар талаб лаб-лаб, шакарлаб гуфт: – Ваҳ,ваҳ, ваҳ.”

Гуфтем, ки дар зарфҳои мисӣ абъети ашъори шоирони классик ҳаққонӣ мешаванд ва ин аз як тараф аз мақому манзалати баланди онҳо гувоҳӣ диҳад, аз тарафи дигар далели завоқи баланди ҳунармандон ва муштарихони онҳо мебошад. Масалан, дар баъзе коса ва ҷомҳои асрҳои IX-XV абъети риндонаи Ҳофизи Шерозӣ ба мисли байти зерин ҳақ шудаанд:

Соқй, ба нури бода барафрӯз чоми мо,
Мутриб, бигӯ, ки кори ҷаҳон шуд ба коми мо.

Табакҳои мармари асрҳои XIX-XX, ки аксари онҳоро ҳунармандони Бухоро истехсол менамуданд, намунаи олиии зарфсозӣ ва катибанигории маишии тоҷикон мебошанд:

1. Табақи мармари соли 1314 ҳ.к. аз Осорхонаи миллии Тоҷикистон (акси 7):

“На чандон бихур, к-аз даҳонат барояд,
На чандон, ки аз заъф ҷонат барояд.”

2. Табақчаи мармарӣ аз осорхонаи марказии Урумчии ҚХХ:

“Ло фато илло Алӣ, ло сайф илло зулфигор,
Ҳар балое пеш ояд, дафъ кун, парвардигор!”

Як табақи мармари дигар бо ҳамин байт дар осорхонаи ба номи А. Рӯдакии шаҳри Панҷакент мавҷуд аст. Ин аз ҷойгоҳи баланди Алӣ ибни Абутолиб дар байни ҳунармандон ва муштариёни ин зарфҳо дар Мовароуннаҳри асри XIX гувоҳи медиҳад [8].

3. Табақчаи мармарӣ аз осорхонаи марказии Урумчии ҚХХ (акси 8):

Соҳиби ин табақро, ё Раб,
Давлати бахту ғизии ҷонаш деҳ,
Ман надонам, ки чист мақсудаш,
Ҳар чӣ мақсуди ўст, онаш деҳ!

4. Табақи калони мармари соли 1325 ҳ.к. аз Осорхонаи мардумшиносии ба номи М.С. Андреев:

Табаррук ин табақи санги мармар,
Ки беҳтар аз табақи лаъли аз зар.
Табаррук буданаш аз баҳри он аст,
Ки асли конаш аз дарбори Ҳайдар.
Ба ихлосаш хурад ҳар кас дар ин ош
Бидеҳ ризқи касир, эй бандапарвар!
Илоҳо, ҳурмати он шоҳи меъроҷ,
Ҳисоби мо мағир дар явми маҳшар.
Илоҳо, ҳазрати султони моро,
Бигардонаш зи офатҳои ин даҳр!

5. Табақи калони мармарӣ аз осорхонаи мардумшиносии ба номи М.С. Андреев:

“Бисмиллоҳи-р-раҳмони-р-раҳим. Аллоҳу ло илоҳа илло ҳува-л-ҳаййю-л-қаюм, ло таъхузуҳу синату-в-ва ло навм, лаҳу мо фй-с-самовоти ва мо фй-л-арзи ман за-л-лазй яшфаъу ғиндаҳу илло биизниҳи яъламу мо байна айдихим ва мо халфаҳум ва ло юхитуна би шайъи-м-мин ғилмиҳи илло би мо шоа васиъа курсийюҳу-с-самовоти ва-л-арза ва ло яъудуху ҳифзуҳумо ва ҳува-л-ғалию-л-ғазим”. Матни мазкур ояти 255 сураи дувуми Қуръони карим буда, бо номи “Ояталкурсий” машҳур аст ва матни он дар ёдгориҳои меъмории, сиккаҳо ва ғ. ба назар мерасад. Ин оятро академик А. Мухторов сура донистааст [9, 32].

Дар доираи дигари табақи мазкур абёти форсӣ-тоҷикии зерин ҳақ шуда:

“Табаррук ин табақи санги мармар,
Чу бехтар аз табақи Чину Кошғар.
Табаррук буданаш аз баҳри он аст,
Ки асли конаш аз дарбори Ҳайдар.
Ба ихлосаш хурад ҳар кас дар он ош
Бидеҳ ризки касир, эй бандапарвар!
Раҳимо, ҳурмати оёту-л-курсӣ,
Ҳисоби мо мағир дар явми маҳшар!”

6. Табақи калони мармари соли 1323 ҳ.қ. аз осорхонаи шаҳри Хоруғ (акси 9):

“Оқибат султони мо карданд аз ин дор интиқол,
Ҷаннату-л-фирдавс созад манзилаш воҷиб таъол.
Баъди ғавти ҳазратам он носири дини расул,
Молики мулки падар гардид ширингӯхисол.
Умру давлат, ғатху нусрат рӯзӣ кун, ё Раб, ба ӯ,
Бар сарири салтанат дор, эй Худованд, дер сол.
Ин ҷаҳони пирзол аз адли доди ин амир,
Ёфт умри тозаву гардид бозебу ҷамол.
Мекунам васфи шаҳи олампадох дар ҳар табак,
Мешавад хурсанд дилам аз васфи ин юсуфҷамол.
Доӣ, зарф кун, ризқи арзақ аз холиқ талаб,
Шоҳи ҳақ рӯзӣ расонад бар ту аз вачҳи ҳалол!”

Чӣ тавре мушоҳида мешавад, дар катибаи табақҳои мармарӣ моҳияти асосии онҳо – барои истеъмоли ошӣ палав истеҳсол шудан, таърихи истеҳсол ва абёти баландмазмуни ифодакунандаи завқи баланд ва зебопарастии тоҷикон дарҷ шудааст. Мо ҳамин зебопарастӣ, маърифати баланд ва лирикаӣ олии тоҷиконаро дар катибаҳои қолабии ҷитғариҳо ва асбоби ҷубӣ низ мушоҳида карда метавонем:

“Шукр кун банда бад-ин дастрас,
К-аз сари хони ту хурад чанд кас.”

Катибаи кафчаи ҷубӣ:

“Зарбаҳо дар сар дорам аз нач(ҷ)ор,
То чашам ман лаззати лабҳои ёр.”

Катибадӯзӣ яке аз ҳунароҳои пешинаи тоҷикон мебошад. Доир ба анъанаи катибадӯзии тоҷикон дар шаҳри Бухоро дар нимаи аввали асри XIX Мейендорф Е.К. иттилоъ дода буд. Тибқи навиштаи ӯ дар байни тоҷикон чунин анъанае мавҷуд буд, ки арӯсшаванда дар гулдӯзиҳо ашъори Ҳофизӣ Шерозиро дӯхта ба домод ҳадя менамуд. Дар поён дида мебароем, ки катибадӯзии тоҷикон

танҳо ба ашъори Хоҷа Ҳофиз маҳдуд набуда, ин анъана то имрӯз боқӣ мондааст. Мо дар рӯймолчаи солҳи 80-уми асри XX дар деҳаи Навободи Кӯлоб аз ҷониби Рухсора ном гулдӯзишуда инро мушоҳида менамоем (акси 10):

Нишони аҳди ёрони вафодор,
Бувад рӯймолчаи зебои гулдор.
Ҳаминро ман ба дастат месупорам,
Дар ин сирри муҳаббат мегузорам!

Акнун мебинем, ки то замони шуравӣ дар гулдӯзиҳо ба мазмуни абёти боло катиба дӯхта мешуд ё не? Мо посухи ин пурсишро аз катибаи гулдӯзӣ-миёнбанди Осорхонаи марказии шаҳри Самарқанд, ки ба асри XIX мансуб аст, дармеебем (акси 11):

“Аҷоиб рӯймоле менависам,
Ба он юсуфҷамоле менависам.
Нависам ман ба он дурри ягона,
Нависам ман ба он моҳи замона”.

Бояд таъкид намуд, ки аз мавқеи эпиграфикаи маишӣ ва умуман аз нигоҳи катибашиносӣ гулдӯзии тоҷикии мазкур яке аз нодираҳои ҷаҳон мебошад. Ҳаҷми он 120х90 см буда, идомаи матни катибаҳояш чунин аст [10, 51]:

“Сарве чу қадӣ ту дар ҷаман нест,
Мушке чу хатӣ ту дар Хутан нест.
Ҳар пераҳане, ки медарад гул,
Бӯйи ту ба ҳеч пераҳан нест.
Доим суҳан аз лаби ту гӯям,
Ширинтар аз ин суҳан суҳан нест”...

Ғазали якум:

“Эй тураи ту ҳам-хаму гесӯ гирех-гирех,
Аз ҷаъди печ-печи ту ҳар мӯ гирех-гирех.
Хоҳӣ зи паҳлуи ту кушояд дилам зи банд,
Банди қабӯ кушӯи зи паҳлу гирех-гирех.
Он зулфро ба мушк чи нисбат, к-аз ин матоъ,
Дар Чин ба бод медиҳад оҳу гирех-гирех.
Шуд умрҳо, ки ҳамчу санавбар бувад маро,
Дар дил зи шавқи он қадӣ дилчӯ гирех-гирех.
Зулфи ту бар узори ту гӯё фитодааст,
Ҷаъди бунафша бар гули худрӯ гирех-гирех.
Ҷашмат ба ишва ба рағи ҷон яке гирех,
Бандад ба ришта мардуми ҷоду гирех-гирех...”

Ғазали дувум:

Эй даҳонат зи лабу лаб зи даҳон ширинтар,
 Ханда ширину сухан гуфтан аз он ширинтар.
 Нарасад бо лаби ту лофи сухан тўтиро,
 Гарчи ҳаст аз ҳама ширинсуханон ширинтар.
 Дар дили танги лабат ҳамчу шакар ширин аст,
 Лек дар дидаи хунобафишон ширинтар.
 Килки тасвир агар худ зи найи қанд бувад,
 Сурате аз ту кашидан натавон ширинтар.
 Найшакр гарчи зи сар то ба қадам ширин аст,
 Нест аз қаддӣ ту, эй сарви равон, ширинтар”.

Шоистваи ёдоварист, ки ин ду ғазали олӣ фармудаҳои Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ буда, бори нахуст онҳо хонда ва чоп шуда буданд. Бояд ба назар гирифт, ки миёнбандро гирех карда мебанданд ва дар яке аз ғазалҳои вожаи гирех зиёд истифода шудааст ва аз тарафи дигар, дар рӯймолча нақши гирех мавҷуд аст. Дар ягон халқи дигари дунё ба мисли гулдӯзии тоҷикӣ чунин омехташавии муносиби ашъори баландмазмун ва шакли истифодабарии гулдӯзӣ вучуд надорад.

Дар баъзе гулдӯзиҳои номи он зикр мешавад, ки ин барои таснифи онҳо муҳим мебошад, Мо инро дар яке аз гулдӯзиҳои Осорхонаи мардумшиносии ба номи М.С. Андреев мушоҳида менамоем, ки гулдӯзӣ “Рӯпокча” номида шудааст (акси 13):

“Ачаб *рупокчаи* хушранги аъло,
 Муносиб бо ҳамон домоди мулло.
 Ачаб домод, ки ӯ Юсуфмисол аст,
 Ду абрӯ моҳи нав ҳамчун ҳилол аст.
 Рухаш чун офтобу моҳи тобон,
 Лабаш чун мағзай сероби хандон.
 Бибахшо умри ҷовидон ба домод,
 Шавад бодавлату иқбол домод,
 Ки ин келину домоди чу гулро,
 Ки яъне қўшапир кун ин ду гулро”.

Дар умум эпиграфикаи маишӣ ё катибанигории хонагии тоҷикон сарчашмаи муҳимми таърихӣ ва фарҳангӣ буда, таҳқиқи комил, феҳристнигорӣ илмӣ ва муаррифии шоистваи он тақозои замон мебошад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Sharipov A. The ornamentation of tajik copper works / A. Sharipov // Мероси ниёгон – Душанбе, нашри дуюм, 2022 – р. 154-163
2. Крачковский И.Ю. Об одном эпитете а надписи бронзового таза Лўлў [Текст] / И.Ю. Крачковский // Эпиграфика Востока – М.-Л., II, 1948. - С. 3-8
3. Гюзальян Л.Т. Надпись с именами Бадр ад-дйна Лўлў на бронзовом подсвечнике Государственного Эрмитажа [Текст] / Л.Т. Гюзальян // Эпиграфика Востока – М.-Л., II, 1948. - С. 76-82

4. Бронзовый тазик середины X IV в. [Текст] / А.А. Иванов //Средняя Азия и Иран. – Ленинград, 1972. – С. 114-135.
5. Даркевич В.П. Художественный металл Востока [Текст] / В.П. Даркевич. – Москва, 1976. –199 с.
6. Маршак Б.И. Бронзовый кувшин из Самарканда [Текст] // Средняя Азия и Иран. – Ленинград, 1972. – С.114-135.
7. Некоторые материалы по персидско-таджикской эпиграфике бытового характера XVI – XX в.в. [Текст] / А.А. Семенов // Памяти А.А. Семенова. – Душанбе, 1980. - С. 7-33
8. Тифлисӣ Хубайш. Баёну-с-синоёт [Текст] / Хубайш Тифлисӣ // Фарҳанги Эронзамин . – Техрон, Ҷ.5, №4, 1336/1957.- 476 с.
9. Катиба – бахши муҳимми санъати амалӣ [Матн] / Р. Рачабзода // Зарафшон. –Панҷакент, №40-41 аз 21 октябри соли 2022.
10. Мухторов А. Санг ҳам диле дорад [Матн] / А. Мухторов. – Душанбе, 1999. – 155 с.
11. Шарифзода А.К. Эпиграфический орнамент в таджикской народной вышивке (XIX-XX вв.) [Текст] / А.К. Шарифзода // Орнаментальные ритмы Евразии. Знаки. Символы. Смыслы. – Москва, 2018. – С. 49-54.

1. Сандукчай замони Сомониён

2. Лаъли аз н. Б. Гафуров

3. Лаълии катибадор аз Хучанд

4. Лаълии катибадор аз Панҷакент

5. Лаълии Мулло Муқаддам

6. Лаъли аз осорхонаи МТФ “Хулбук”

7. Табақи мармарӣ аз ОМТ

9. Табақ аз осорхонаи ш. Хоруғ

8-9. Табақҳои мармарӣ аз осорхонаи Урумчӣ

10. Рӯмолча аз Кӯлоб

11. Гулдӯзӣ аз Самарканд бо ду ғазали Абдурахмони Ҷомӣ

12. Рупокча аз осорхонаи ба номи М.С. Андреев

КАТИБАҲОИ МАИШӢИ ФОРСӢ-ТОҶИКИИ АСРҲОИ XIX-XX

Муаллифон катибаҳои зарфҳои мисӣ, табақҳои мармарӣ ва дигар ашёи рӯзгорро, ки дар умум эпиграфики маишӣ номида мешаванд, ҳамчун сарчашмаи муҳими таърихӣ ва фарҳангӣ баррасӣ намудаанд. Ҳунармандони форс-тоҷик аз замони қадим то имрӯз ашёи рӯзгорро бо нақшҳои наботӣ, геометрӣ, ҷонварӣ (зооморфӣ) ва эпиграфӣ зебу зинат медиҳанд. Асоси нақшҳои эпиграфиро катибаҳо ташкил медиҳанд, ки онҳо бо роҳҳои гуногун, аз ҷумла қандакорӣ, мунаббаткорӣ ва дӯхтан эҷод мешуданд. Катибаҳои маишӣ ифодагари олами пурғановати маъонӣ, зебопрастӣ, маърифати баланд ва баъзе анъанаҳои мардумӣ мебошанд. Дар катибаҳои гулдӯзиҳо анъанаи қадимаи тоҷикона – дӯхтани абёти лирикии баландмазмун ва тухфаи гулдӯзӣ ба маҳбуби худ таҷассум ёфтааст.

Калидвожаҳо: эпиграфикаи маишӣ, нақшҳои эпиграфӣ, техникаи катибанависӣ, мисгарӣ, гулдӯзӣ, табақҳои мармарӣ, Баёну-с-синоот, ашъори классикон, абёти олии лирикӣ, катибаҳои пурҳикмат, фарҳанги баланд

Маълумот дар бораи муаллифон: Шарифзода Абдували Қурбоналӣ, номзади илмҳои таърих, мудири шуъбаи таърихи илм ва техникаи ИТБМ ба номи Аҳмади Дониши АМИТ, Тел.: 900-55-75-75, E – mail: abduvali05@mail.ru

Рачабзода Расул Шамсулло – унвонҷӯи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш, мудири шуъбаи бостоншиносии музеи ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии шаҳри Панҷакент. Тел.: 907-59-55-05. E-mail: rajabzodarasul79@mail.ru

ПЕРСИДСКО - ТАДЖИКСКИЕ БЫТОВЫЕ НАДПИСИ XIX-XX ВЕКОВ

Надписи на медной посуде, мраморных блюдах и других предметах домашнего обихода, обычно называемых бытовой эпиграфикой, рассматриваются авторами как важные исторические и культурные источники. Таджикские ремесленники с древних времен до наших дней украшают предметы домашнего обихода растительными, геометрическими, животными (зооморфными) и эпиграфическими орнаментами. Основу эпиграфических орнаментов составляют надписи, которые создавались по-разному, в том числе резьба по металлу, тиснение и вышивание. Бытовые надписи представляют собой богатый духовный мир, красоту и некоторые народные традиции. В надписях на вышивках воплощена древняя таджикская традиция – представлять значимые лирические стихи и дарить вышитые подарки любимому человеку.

Ключевые слова: бытовая эпиграфика, эпиграфические орнаменты, техника надписи, медное дело, вышивка, мраморные блюда, Баёну-с-синоот, стихи классиков, наивысшие лирические стихи, поучительные надписи, высокая культура

Сведения об авторах: Абдували Шарифзода Курбонали – кандидат исторических наук, заведующий отделом истории науки и техники Института истории, археологии и этнографии им А.Дониша НАН. Тел.: 900-55-75-75. E-mail: abduvali05@mail.ru

Раджабзода Расул Шамсулло - соискатель – Института истории, археологии и этнографии им А. Дониша, заведующий отделом археологии республиканского музея имени А. Рудакки г. Пенджикента. Tel.: 907-59-55-05. E-mail: rajabzodarasul79@mail.ru

PERSIAN-TAJIK HOUSEHOLD INSCRIPTIONS IN THE 19th-20th CENTURIES

Inscriptions on copper dishes, marble dishes and other household items, commonly referred to as household epigraphy, are considered by the authors as important historical and cultural sources. Tajik artisans from ancient times to the present day decorate household items with plant, geometric, animal (zoomorphic) and epigraphic motifs. The basis of the epigraphic drawings are inscriptions that were created in different ways, including Woodcarving, Metal carving and Inscription embroider. Household inscriptions represent a rich spiritual world, beauty and some folk traditions. The inscriptions on the embroideries embody the ancient Tajik tradition of presenting significant lyrical poems and giving embroidered gifts to a loved one.

Key words: everyday epigraphy, epigraphic ornaments, inscription technique, coppersmithing, embroidery, marble dishes, Bayonu-s-sinoot, classic poems, the highest lyrical poems, instructive inscriptions, high culture

Information about the authors: Abduvali Sharifzoda Qurbonali - Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of History of Science and Technology of the A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Tel: 900-5575-75. E-mail: abduvali05@mail.ru

Rajabzoda Rasul Shamshullo - applicant - Institute of History, Archeology and Ethnography named after A. Donish, head of the archeology department of the Republican Museum named after A. Rudaki in Penjekent. Tel.: 907-59-55-05. E-mail: rajabzodarasul79@mail.ru

ДТУ: 9 (574)

СТАНОВЛЕНИЕ ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВЕННОСТИ У КАЗАХОВ В XVI- XVIII ВВ.

Шарипов А.¹

Становление и развитие казахской государственности в регионе средневекового Казахстана имело важнейшее значение для сложения национальной консолидации казахской народности, сохранения целостности казахского этноса на длительном пути его развития, особенно на этапе, XV-XVIII вв. Возникновение Казахского ханства явилось закономерным итогом социально-экономических процессов на обширной территории Восточного Дешт-и Кыпчака, Жетысу и Туркестана. Формирование XIV-XV вв. целостного экономического региона на базе естественной интеграции областей со смешанной экономикой, кочевой скотоводческой и оседло-земледельческой, городской культурой подготовило условия к объединению всех земель региона в одной политической структуре. Укрепление экономических, культурных, общественно-политических связей кочевого и оседлого населения региона способствовало этническому объединению казахских родов и племен, фактическому завершению длительного процесса сложения народности. Опыт развития государственности на местной этнической основе в предшествующий период в рамках Ак-Орды, Могулистана, ханства Абулхайр, Ногайской Орды способствовал осознанию необходимости политического объединения складывавшейся единой народности [3, 14].

Становление казахской государственности имеет свои особенности. В кочевом обществе, одной из форм сопротивления народа, против неугодного им существующего порядка, была откочевка родов, племен, части народа с насиженных мест, т.е. уход из-под власти своего правителя, сюзерена [13]. Два султана из рода Барак-хана, Жаныбек и Гирей в 1456 году, ушли с подвластными им казахами в пределы Моголистана. Разбросанные в западных районах Моголистана местные тюркские племена, а также общины, которые бежали из государства Абулхайра, объединились под властью Джанибека и Гирея. Султаны Джанибека и Гирея являлись потомками Чингисхана, поэтому оба имели право занять ханский трон в создаваемом ими ханстве. По установившейся традиции, чтобы занять ханский трон, вместе с наследственным правом принималось во внимание и старшинство претендента по возрасту. Поэтому ханский трон занял старший из них – Гирей. Его советником стал Жанибек. Жанибек был сыном Барака, последнего хана Ак Орды, а Гирей – сыном его старшего брата Болата [8].

Откочевка казахов Гирея и Жанибека явилась важным звеном в цепи политических событий, способствовавших образованию Казахского ханства [1,39]. Пределы своего государства покидали не только отдельные лица с частью приближенных, но и целые аулы и племена, т.е. откочевка приобрела массовый характер. Откочевав из ханства Абулхайра в 50–70-х гг. XV в., около 200 тысяч человек собрались на единой территории под властью Керей и Жанибека. Борясь против Шайбанидов за восстановление власти династии ханов Ак-Орды в Восточном Дешт-и Кыпчаке, они воспользовались недовольством народных масс. Сами по себе они не могли бы поднять на переселение такую массу народа. Преследуя свои интересы,

¹ Шарипов Амридин – к.и.н., доцент, заведующей кафедры международных отношений ТНУ

отстаивая право своей династии на политическую власть, Жаныбек и Гирей объективно отражали стремление части казахской родоплеменной знати и консолидировавшегося народа к созданию самостоятельного государства[11, 84].

Сначала Казахское ханство занимало земли Западного Жетысу, поймы рек Шу и Талас. В 1462 г. умер Есен-Буга. После этого в Могулистане возобновились племенные междоусобицы, что привело к ослаблению государства. Воспользовавшись этим, ханство завоевали ойратские племена. В связи с этим казахские племена из Могулистана стали перекочевывать в Казахское ханство, в результате чего значительно увеличилось его население и укрепилось само ханство. К концу XV в. Казахское ханство относительно сильно укрепилось экономически, что привлекло туда другие разрозненные казахские племена [10].

Важно отметить, что казахские ханы собирали воедино земли, уже подготовленные к единой государственности и объединению долгим процессом взаимосвязанного этнополитического, хозяйственно-культурного развития населявших территорию Восточного Дешт-и Кыпчака, Жетысу и Туркестана этнических групп [14, 50].

В результате со второй половины XV века на политической арене Евразийского пространства появляется союзное объединение казахских племен – Казахское ханство, образование которого стало следствием стремления к независимости. Это событие является началом возникновения Казахского ханства. Жанибек и Гирей сумели вырваться из власти шейбанидов, собрать и увести племена, подданные им, и сплотить казахский народ. Таким образом, в результате откочевки Гирея и Жанибека и в процессе борьбы за расширение территории в 1465-1466 году образовалось Казахское ханство. Политика казахских ханов Касыма, Тауке, Хакназара, Тауекеля, Есима создали условия для развития и процветания Казахского ханства [4].

Ослабление Могулистана и неспособность могульских ханов сдерживать усилившийся в середине XV в. натиск ойратов поставили казахских султанов перед необходимостью создания собственного государства. В этих условиях в долинах Шу и Таласа в 1465 г. было провозглашено Казахское ханство, первым ханом которого стал Гирей хан - 1465-1474 гг. Абулхаир, обеспокоенный усилением казахов, пытался организовать поход в Жетысу, но в 1468 г. умирает, после чего его государство перестало существовать. Гирей и Жанибек вернулись в Дешт-и-Кыпчак, и к ним присоединилось основное население центрально-казахстанских степей. Таким образом, в 1469 г. Казахское ханство выходит на политическую арену как самостоятельное государство кочевых племен Дешт-и-Кыпчака [2, 57].

В борьбе с наследниками хана Абулхаира Гирей и Жанибек умело использовали их внешние и внутренние противоречия. Своими союзниками в этой борьбе они сделали потомков Жошы (Джучи), хана Ибака (правителя Западной Сибири) и властителей ногаев. Одержав победу над наследниками хана Абулхаира, казахские ханы стали присоединять к ханству Кыпчакскую степь с живущими на ней кочевыми племенами. В 70-х гг. XV в. они подчинили себе побережье Сырдарьи и прилегавшие к нему районы Каратау. Казахские ханы на протяжении 30 лет вели войну за обладание присырдарьинскими городами с Мухаммедом Шайбани, внуком Абулхаира. За господство над присырдарьинскими городами также боролись династия Тимуридов и наследники хана Могулистана [10].

В 1470 г. войска хана Гирея вторглись в Туркестан, а хан Жанибек – в Сузак. Вскоре и Сауран вошел в состав Казахского ханства. Спустя два года хан Мухаммед Шайбани, заключив союз с правителями Ногайской Орды, захватил Аркок и Сыгнак. Посланные казахскими ханами войска разбили войско Мухаммеда Шайбани и вернули эти города.

Мухаммед Шайбани бежал в Мангистау. В 80-е гг. XV в. при поддержке хана Могулистана Мухаммед Шайбани вновь захватил Аркок и Сыгнак. Казахские войска осадили Сыгнак. Жители города сами открыли им ворота крепости.

Военные союзы Казахского ханства, заключенные во второй половине XV века с династией Шайбанидов, потомками эмира Тимура, ханом Могулистана, не были прочными, так как характер этих военных союзов часто менялся в зависимости от хода сражений и интересов хана. Например, в 1482–1485 гг. хан Могулистана при помощи хана Мухаммеда Шайбани завоевал города Ташкент и Сайрам. В это время на сторону Казахского ханства встала династия Тимуридов и начала военные действия против Могулистана. Правитель Могулистана захватил Отрар и подарил его хану Мухаммеду Шайбани с тем, чтобы привлечь его на свою сторону в борьбе против Тимуридов. Правивший в Отраре хан Мухаммед Шайбани подчинил себе Сауран и Туркестан.

Вместе с потомками эмира Тимура казахские ханы поднялись на борьбу с Мухаммедом Шайбани. В сражении под городом Сузак правители этого города оказали поддержку казахским ханам и взяли в плен родственника хана Шайбани, назначенного им наместником в Сауране. Казахские войска, вернув в свои руки Сауран, осадили крепость города Отрар. Хан Мухаммед Шайбани был вынужден пойти на перемирие с казахами. Так закончилась война династии Шайбани, длившаяся в течение трех последних десятилетий XV века за овладение присырдарьинскими городами и восстановление утраченной власти Абулхаира Шайбани в Дешт-и Кыпчаке против Казахского ханства, то в союзе с династией Тимуридов, то с ногайскими правителями, то с ханами Могулистана. По договору, заключенному между Казахским ханством и ханом Мухаммедом Шайбани, города Отрар, Туркестан, Аркок, Бозкент и часть зоны Туркестана отошли к хану Мухаммеду Шайбани, а города Сыгнак, Сауран, Сузак и северная часть зоны Туркестана вошли в состав Казахского ханства. Города Ташкент и Сайрам были переданы Могулистану.

Присырдарьинские города Сыгнак, Сауран и Сузак приумножили мощь Казахского ханства, укрепили его политическое положение. Рост военной и экономической мощи Казахского ханства вынудили хана Мухаммеда Шайбани с частью дешт-и-кыпчакских племен переселиться в Мавераннахр[10].

Образование Казахского ханства и его укрепление способствовали прекращению феодальных междоусобиц и распрей внутри страны. Был наложен запрет на межплеменные разборки, восстановлены традиции пользования пастбищами и земельными угодьями. В ханстве воцарились мир и спокойствие, начался процесс единения казахской народности.

В XV-XVI вв. казахские ханы обладали широкими полномочиями, вытекающими из исполняемых ими функций. Так, хан, как верховный главнокомандующий, мог объявить войну, заключить мир, распоряжаться всей территорией ханства, назначать глав улусов и правителей подвластных городов. Кроме того, хану принадлежало право выносить смертный приговор своим подданным и издавать законы и распоряжения, обязательные для всего населения ханства. Торжественное провозглашение хана происходило на всенародном собрании – курултае. Курултай играл большую роль в казахском обществе. На нем обсуждались важные для государства вопросы, в том числе о военных походах, принимались законы. Процедура возведения нового хана на престол заключалась в поднятии провозглашаемого на белой кошке. Белый цвет символизировал чистоту намерения избираемого, знатность и богатство его рода [6, 413].

Только при выполнении этого древнего обряда хан считался юридически избранным. При хане существовал совет биев - совещательный орган, в который входили наиболее авторитетные бии и представители ассоциаций общин. Кроме того, для ведения делопроизводства при хане была канцелярия [15].

Государство казахов, как и все государства кочевников, рассматривалось в качестве собственности всей царствующей фамилии (султанов) и распадалось на ряд крупных и мелких улусов-владений. В XVI в. Казахское ханство включало в свой состав около двадцати обычных, или три укрепленных, улуса.

В “Тарих-и Рашиди” Мирзы Хайдара Дуглата трижды говорится о том, что в первой четверти XVI в. “казахов был миллион человек”. Примечательно, что, несмотря на ряд потрясений, пережитых казахами в 30—60-х гг. XVI в., они не только сохранили свою численность, но даже увеличились в числе [7, 281].

Первые шаги этого государства, его внешнеполитические акции, значительный авторитет казахских лидеров, их умелое военное руководство, дипломатический талант привели к завоеванию и укреплению международного статуса Казахского ханства в XVI-XVII вв.

Приблизительная граница Казахского ханства в конце XVII века на востоке, северо-востоке пролегла по верхнему течению реки Иртыш, на юге – по среднему течению реки Сыр-Дарья, по водоразделу между верхним и средним течением рек Шу и Талас на северо-востоке рек Кара-Тугай и Сары -Су. На юго-западе линия границы разделяла территорию Казахского ханства и Хивинского ханства, на юге пограничная линия разделяла территории Казахского ханства и Бухарского эмирата, на юго-востоке соответствующая линия отграничивала территории Казахского ханства и Кокандского ханства [12, 82].

История казахского народа XV—XVII вв. развивалась в тесных и разносторонних контактах с народами Центральной Азии, пути их развития скрещивались и переплетались, военные конфликты перемежались периодами сотрудничества и дружбы, заключением династических браков. Набеги кочевников в оседлые области не всегда были произвольны и происходили вследствие потеснения со стороны более сильных соседей. К примеру, Казахское ханство, в начале второй половины XVI в. обладавшее значительной политической и военной силой и занимавшее огромные пространства, тем не менее к концу XVI в. оказалось ограниченным в своих кочевьях степями и горами Семиречья южнее линии Сарысу и потеснено джунгарами, ногаями, узбеками.

Отсутствие городов отрицательно сказывалось на экономическом состоянии ханства, чем была обусловлена борьба во второй половине XIV в., поднятая высшими социальными слоями средневекового общества за обладание присырдарьинскими районами [7, 304].

Из Золотой Орды вышло деление казахов на жузы, Орда имела военно-территориальное образование согласно десятичному делению войска. Крупнейшей единицей был улус, войсковой тумен (дословно - десять тысяч). За десятью тысячами следовало сто тысяч. Считалось, что улусы, если нужно, должны выставлять сто тысяч воинов. Поэтому наряду с понятием "улус" существовало представление "жуз". После распада державы Чагатайская часть ее с кочевым населением (Моголистан) фактически стала первой постмонгольской независимой кипчакской территорией. Эти земли вместе с примыкавшей к Монголистану и имевшей с самого начала большую автономию Кок-Ордой положила начало Большому жузу или Старшему жузу (Улы жуз). Вторым, по времени приобретения самостоятельности, стал Средний жуз. Младший жуз появился после гибели Ногайского

ханства. В конце XVII начале XVIII в. Аз-Тауке, автор кодекса обычного права казахов - Жеты жаргы обеспечивал своим талантом независимость и политическое единство страны.

Политические события конца XVI – начала XVII в. оказали существенное воздействие на историко-культурный процесс в Казахском ханстве. На протяжении почти двух столетий (XVI-XVII вв.) под власть казахских правителей перешли Ташкент и присырдарьинские города, имевшие большое экономическое и торговое значение. Для этого региона характерна с одной стороны, тесная взаимосвязь кочевника и оседлого, адаптация кочевников к существующим производственным отношениям, с другой-воздействие кочевых хозяйственно-бытовых традиций на культуру оседлого населения [7, 310].

Однако в силу многих объективных и субъективных факторов Казахское ханство не смогло противостоять усиливавшейся международной агрессии и было вынуждено принять подданство у более сильного в военном отношении государства.

На рубеже XVII-XVIII веков геополитическое положение Казахского ханства между Российской империей, Цинским Китаем и Джунгарией и проблема выживания в образовавшихся тисках потребовала более эффективных способов обороноспособности этнической территории и защиты государственных границ. Казахское ханство по периметру своих границ проявляло большую активность в организации и направлении посольств в другие страны и территории с призывами объединить усилия против общего врага – джунгаров. Так удалось заключить союзы с кыргызами, каракалпаками, с Бухарским ханством. К примеру, Кожаберген-жырау осуществлял дипломатические миссии до Байкала, до саха (якутов), хас (хакасов) [12, 91].

На рубеже позднего средневековья и нового времени (в 1635-1758 годах) доминирующую роль в системе этих отношений играло Джунгарское ханство-могущественное кочевое государство западных монголов-ойратов. В исторических судьбах казахского народа взаимоотношения с Джунгарией в XVII и особенно в XVIII веке сыграли важнейшую роль. Они в значительной степени определили характер и динамику начального этапа присоединения Казахстана к России[5, 192].

Развитие событий в Центральной Азии во второй половине XVII-первой половине XVIII века во многом определялось соотношением сил, складывавшимся между возникшими и эволюционировавшими в этом регионе государственными образованиями. То были Джунгария, Казахское ханство, Китай, Россия и, в определенной мере, Коканд, а также другие государства Средней Азии. Каждое из них руководствовалось в своих действиях собственными целями. Казахское ханство не было здесь исключением; более того, в развитии региональной ситуации оно играло лишь ту роль, которая соответствовала его возможностям. А возможности эти не были велики, что и побуждало казахских властителей искать сильного внешнего союзника. В качестве такового они начинали видеть Россию [9].

Ко второй половине XVIII века часть казахских земель уже входила в состав Российской империи, за исключением Старшего жуза, а так же некоторых областей Среднего жуза. Их политическое положение и в связи с этим внешнеполитический курс, проводимый казахскими ханами, во многом зависел от политики России и Джунгарии.

Что касается самих представителей верхушка Старшего и Среднего жузов, то им недолго удалось сохранить нейтралитет и относительную политическую самостоятельность. Усилия степных правителей, их стремление к независимости не увенчались успехом. Но тем не менее XVIII в. вошел в историю казахского народа, как эпоха Аблая, добивавшегося ценой различных маневров и уловок свободы и независимости казахским землям.

Таким образом, можно сделать следующие выводы:

Становление казахской государственности проходило в трудных и сложных социально-экономических и политических условиях

Образованию казахской государственности способствовало формированию казахского народа, состоявшей в основном из племен и родов, живших во все века на территории Казахстана и получившие самоназвание «казак» «казах».

Несмотря на распад Казахского ханства процесс становление государственности казахов не остановился, произошло деление казахов на жузы и последовало дальнейшее развитие государства.

Из-за постоянных набегов джунгар и опасности со стороны Цинского Китая ко второй половине XVIII века часть казахских земель (младшего жуза) уже входила в состав Российской империи.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Абусейтова М. Казахское ханство во второй половине 16 века [Текст] / М. Абусейтова. – Алма-Ата: Наука, 1985. – 104 с.
2. Асфендияров С.Д. История Казахстана с древнейших времен [Текст] / С.Д. Асфендияров. – Алма-Ата: Казак университети. 1993. – 636 с.
3. Баймаханов М.Т. Становление суверенитета Республики Казахстан, Государственно-правовые проблемы [Текст] / М.Т. Баймаханов Алматы.: Ин-т государства и права. НАН РК, 1994. – 390 с.
4. Байтенова С. Этапы развития казахской государственности [Текст] / С. Байтенова. <https://www.prodenka.org/metodicheskie-razrabotki/15681-jetapy-razvitija-kazahskoj-gosudarstvennosti>
5. Россия и казахские ханства В XVI-XVIII веках В. Басин [Текст]. – Алма-Ата, 1971. – 274 с.
6. История казахской государственности (древность и средневековье): монографическое исследование [Текст]. – Алматы, Адамар, 416 с.
7. Абусейтова М. Х. и др. История Казахстана и Центральной Азии: Учеб. пособие [Текст] / Абусейтова М. Х. и др. - Алматы: Білім, 2001. – 620 с.
8. Коликова О. Ю. Становление казахской государственности через призму истории [Текст] / О. Ю. Коликова. <https://agartu.com/621-stanovlenie-kazahskoy-gosudarstvennosti-cherez-prizmu-istorii.html>
9. Джунгаро-казахские отношения в XVII-XVIII веках и политика России [Текст] / В. Моисеев <https://cyberleninka.ru/article/n/dzhungaro-kazahskie-otnosheniya-V-XVII-XVIII-vekah-i-politika-rossii>
10. Образование Казахского Ханства. Керей и Жанибек. Система правления [Текст]. <https://itest.kz/ru/attestation/istoriya-kazahstana-4077/razdel-viii-kazakhstan-v-period-pozdnego-srednevekovya/lecture/obrazovanie-kazahskogo-hanstva-kerej-i-zhanibek-sistema-pravleniya>
11. Сабикенов С.Н. Народный и национальный суверенитет: в чем их отличие [Текст] / С.Н. Сабикенов. – Алматы, 2003. – 460 с.

12. Сарсембаев М.А. Казахское ханство как суверенное государство средневековой эпохи [Текст] / М.А. Сарсембаев. – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2015. – 342 с.
13. Становление Казахского государства <https://tarikh.kz/kazahskoe-hanstvo-feodalnaya-razdroblennost/obrazovanie-kazahskogo-hanstva/stanovlenie-kazahskogo-gosudarstva/>
14. Суверенный Казахстан в гуманитарном измерении: культура, политика, экономика: Материалы международной научно-теоретической конференции [Текст]. – Алматы, 2001. – 300 с.
15. Султанов Т.И. Поднятые на белой кошме. Ханы казахских степей [Текст] / Т.И. Султанов. – Астана: Астана Даму-21, 2006, – 256 с.

СТАНОВЛЕНИЕ ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВЕННОСТИ У КАЗАХОВ В XVI- XVIII ВВ.

В статье рассмотрены особенности становления института государственности у казахов в XVI-XVIII вв. Известно, что именно в этих сложнейших условиях произошли отделение казахских народностей от улуса чингизидов. В статье подчеркивается, что с распадом Казахского ханства процесс становления государственности казахов не остановился, произошло деление казахов на жузы и последовало дальнейшее развитие государства.

Также, в статье подчеркивается присоединение казахских земель к России из за опасности со стороны Джунгарии и Китая.

Ключевые слова: государственность, Казахское ханство, жуз, Моголистан, джунгары, Китай, Россия.

Сведения об авторе. Шарипов Амриддин Нуридинович, кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и внешней политики РТ ТНУ. Телефон: (+992) 105-50-10-18; email: amrsharif@mail.ru

ТАШАККУЛИ НИХОДИ ДАВЛАТДОРИИ ҚАЗОҚҲО ДАР АСРҲОИ XVI- XVIII

Дар мақола махсусияти ташаккули ниҳоди давлатдорӣ қазоқҳо дар асрҳои XVI-XVIII мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Маълум аст, ки маҳз дар ин шароити мураккаб ҷудо гаштани халқиятҳои қазоқ аз улуси чингизӣ сурат гирифтааст. Дар мақола таъкид мегардад, бо шикасти Хониғарии Қазоқ раванди ташаккули давлатдорӣ қазоқҳо қатъ нагашта, тақсими онҳо ба жузҳо сурат гирифта, рушди минбаъдаи давлат ба вуқӯ пайваست.

Инчунин дар мақола ҳамроҳшавии заминҳои қазоқ ба Россия бинобар хатар аз ҷониби Ҷунғария ва Чин таъкид мегардад.

Калидвожаҳо: давлатдорӣ, Хониғарии Қазоқ, жуз, Муғулистон, ҷунгарҳо, Чин, Россия.

Маълумот дар бораи муаллиф. Шарипов Амриддин Нуридинович, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи дипломатияи ва сиёсати хориҷии ҶТ ДМТ. Телефон: (+992) 105-50-10-18; email: amrsharif@mail.ru

FORMATION OF THE INSTITUTION OF STATEHOOD AMONG THE KAZAKHS IN THE XVI-XVIII CENTURIES

The article examines the features of the formation of the institution of statehood among the Kazakhs in the XVI-XVIII centuries. It is known that it was in these very difficult conditions that the separation of the Kazakh peoples from the Chingizid ulus took place. The article emphasizes that with the collapse of the Kazakh Khanate, the process of the formation of Kazakh statehood did not stop, the Kazakhs were divided into zhuzes, and the further development of the state followed.

Also, the article emphasizes the annexation of the Kazakh lands to Russia because of the danger from Dzungaria and China.

Key words: statehood, Kazakh Khanate, zhuz, Mogolistan, Dzungar, China, Russia

Information about the author. Sharipov Amriddin Nuridinovich, candidate of historical sciences, associate professor of department of diplomacy and foreign policy RT TNU. Tel: (+992) 105-50-10-18; email: amrsharif@mail.ru

ДТУ: 9 (575.3)

ИНЪИКОСИ ХУЧУМИ УРДУИ ЧИНГИЗХОН БА ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР “ТОЧИКОН”-И БОБОЧОН ҒАФУРОВ

Шарифов М.¹

Яке аз саргузаштҳои мудҳиши рӯзгори пурфалокати халқи тоҷик ҳучуми урдуи Чингизхон ба сарзамини Осӣи Марказӣ буд. Таърихнависон тохтутози ваҳшиёнаи асокири муғулро ба ин сарзамини куҳанбунёд, баъзан ҷо-ҷо ва баъзан муфассал дар осорашон инъикос намудаанд.

Дар асари безаволи Бобоҷон Ғафуров “Тоҷикон” бе ягон муқаддимау тавзеҳ фасли “Ҳучуми урдуи Чингизхон...” аз ҳамлаи асокири муғул оғоз мешавад. Устод Бобоҷон Ғафуров муттақо ба осори таҳрихӣ 19-уми сентябр ба шаҳри сарҳадии давлати Хоразмшоҳиён – Утрор ҳамлавар шудани ин урдуро бо сарвари сарлашқари асокири муғул Чингизхон ёдрас мешавад. Устод дар ин фасли китоб лаҳза ва санаҳои муҳими ба ин юриш вобастаро ҷой дода, хонандаро аз натиҷаҳои он огоҳ месозад. Вале бояд ба ёд овард, ки ба Мовароуннаҳр лашқар кашидани Чингизхон бо сабабҳои маълум сар зада буд, ки онро ёдоварӣ накардан номумкин аст.

Мо дар ин гузориш хостем андаке ҳам бошад, сабаби асосии ба ҳучум рӯ овардани Чингизхон ва азми хоки кишвари тоҷикон (вилояти турку тозик) кардани ӯро тавзеҳ диҳем.

Урдуи Чингизхон ҷангдида буд ва бо тайёрии хуб ба ҷанг мебаромад. Онҳо ба Чингизхон содиқ буда, барои ғалабаи худ ҷонро дареғ наметошанд. Худи Чингизхон ва сарлашқарҳои ӯ ба аскарҳо имтиёзи зиёд медоданд. Агар аксари муғул ё ягон саркардаи он қоидаи қабулшударо ҷандин маротиба вайрон кунад ҳам, он бахшида мешуд [1, 450-451; 5. ҷ. 5-25-26].

Чун сипоҳиён ва сарлашқарону саркардагони давлати Чингизхон аз ӯ пуштибонӣ ва ҳимоят медиданд, хоҳу ноҳӯ ба ӯ содиқона итоат меоварданд ва дар набардҳо ғайрона мечангиданд. Аз ин рӯ, Чингизхон пас аз он ки паи ҳам душманони худ-қарлӯ ва уйғурҳоро ба тарафи худ кашид, боз вай душмани ашадии худ Қашлукхонро, ки дер боз ба ӯ адоват дошт, шикаст дода, худи ӯро, ки дар Дарай Дарозо [2, 131; 7, 19], ҳозира Тавилдара, паноҳ ҷустан меҳост, таъқиб намуда, оқибат тавассути шикорчиёни Бадахшон дастгир намуда ба қатл расонид. Ва ҳамин тавр, сарҳадии давлати худро ба давлати хоразмшоҳиён наздик овард. Хосатан, пас аз ғасб намудани Қошғар ва Хутан лашқари муғул дар сарҳадии заминҳои ба Хоразмшоҳиён тааллуқдошта қарор гирифтанд [2, 131].

Инро ҳам бояд ба хотир овард, ки аз ҷанд сол пеш худи Хоразмшоҳ ҳам пас аз фатҳи Ироқи Форсӣ ва Мовароуннаҳр дар сар ҳавои ба даст овардани кишварҳои Муғул ва Хитойро мебарварид. Вақте ки ба ӯ хабари фатҳи Хитойро аз ҷониби Чингизхон расониданд, хост, ки ин хабарҳоро аниқ кунад. Аз ин рӯ, ҳайату сафоратеро дуруст намуда бо сарвари Саидзода Баҳоуддини Розӣ онро ба Хитой равона намуд. Чингизхон ҳайати сафоратро хуб қабул карда, арза дошт, ки мо ҳар ду моликони кишварҳои Шарқу Ғарб ҳастем, агар байни мову шумо муносибатҳои хуби ҳамдигарфаҳмӣ ва тичорату доду гирифтӣ ҳасана барқарор шавад, боиси шукуфоии ҳарду кишвар хоҳад шуд [8, 188].

Ба ин муносибат байни ин ду давлат робитаи тичоратӣ сурат гирифт, ки ҳар ду тараф бо қорвонҳои тичоратӣ ба якдигар тухфаҳои қиматбаҳо мефиристоданд.

Лекин ин муносибатҳои нехӯхона дер давом накард, аввалин шуда ин робитаи байнихамдигариро Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ вайрон кард. Вай ба ҳама гуна эҳтирому ҳадяҳои Чингизхонро эътибор надод ва ҳавои ба сарвати сарзамини Хитой соҳиб шуданро аз сар нагузошт.

¹ Шарифов Мамадёр – Муdiri шӯъбаи тавсиф ва таҳияи мероси хаттии Маркази мероси хаттии АМИТ

Дар ин миёна дар охири соли 1218 миёни лашкари 60 ҳазорнафараи Хоразмшоҳ ва лашкари Чингизхон, ки онро писари Чингизхон Ҷўй сарварӣ мекард задухӯрди шадиде ба вучуд омад. Дар ин муҳориба, ки се рӯз давом кард, қариб 20 ҳазор нафар аскари хоразмшоҳ талаф ёфт, лашкари Ҷўй хеле аз ин камтар кушта шуд [1, 437].

Пас аз ин муҳориба Ҷўй ба падараш хабар дод, ки агар часорат ва мардонагии писари Хоразмшоҳ Ҷамолиддини Манкубурӣ намебуд, бо қувваи камтар ҳам, ки бошад, мо хоразмшоҳиёро шикаст меодем.

Чингизхон пас аз ин ҳодиса ягон хел чорае наандешид. Вале Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ, пас аз ин задухӯрд, қобилияти ҷангии асокири муғулро дида ба ҳарос афтода буд. Вай ба наздиконаш мегуфт, ки дар ягон муҳориба ин қадар урдуи бомаҳорат ва нотарсро надидааст.

Даре нагузашта қорвони 450 нафараи ҳайати тоҷирону донишмандон ва намояндаи хуралӣ Чингизхон ба Утрор расида омад. Амири Утрор Иналохон, ки бародарзодаи модари Хоразмшоҳ буд, онҳоро боздошт намуда, ҳамаи онҳоро бо баҳонаи ҷосусӣ қатл кард ва нафареро гурезонд, то ин хабарро ба Чингизхон бозрасонад [4, 345; 8, 188].

Чингизхон аз ин огоҳ шуда ба қавли муаллифи китоби “Равзат-ус-сафо” Муҳаммад ибни Ховандшоҳ “Аз сари ҳамазми разми вилояти тоҷик ҷазм карда, ҳамоно аз сари васваса бар хоҳири шумо нагарад, ки Чингизхонро аз молу лашкар ва ҳастаи улус ҷӣ кам аст,” – гуфт [5, ҷ.5-25]. Вай ҳамчун стратеги барҷаста ва сарвари беназир тоҷиронро ҳамчун ҷосус ба қор дароварда, ҳама ҷиҳатҳои манфии давлати хоразмшоҳиёро омӯхт ва иловатан, аз халифа Ан-Носир, ки дар Бағдод маскан дошт, иҷозати ҳуҷум ба Осиёи Марказиро пурсид ва тасдиқ гирифт [2, 136; 7, 166].

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, Чингизхон ҳост ҷангро бо Хоразмшоҳ ба таъхир гузорад. Вай ба назди Хоразмшоҳ сафоратеро бо сардории Ибни Кафраҷи Бағро фиристод. Сафир номаи Чингизхонро оварда ба Хоразмшоҳ супурд, ки дар он ваъдаҳои Хоразмшоҳ маҳкум карда шуда буд. Ва оварда шуда буд, ки агар ин ҷинойт аз ҷониби Иналхон ба вуқӯ омада бошад, пас ўро ҷазо ба ихтиёри Чингизхон бояд равона кард. Аммо Хоразмшоҳ ин гуноҳи нанговарро ба гардан гирифта, ба маслиҳати дарбориён гӯш надод ва ҷангро бо урдуи Чингизхон авлотар шумурд. Хоразмшоҳ бо ин тасмири гирифтааш, ҳам сулолаи худ ва ҳам мусулмонони кишварашро ба балои азим гирифтӣ кард. Илова бар ин, Хоразмшоҳ фармон дод, ки сафир Ибни Кафраҷро ба қатл расонанд. Ин фармони Хоразмшоҳ аз ақли солим дур буд, зеро куштани сафир дар муносибатҳои дипломатӣ давлатдорӣ қори нангин ва хеле пастфитратона буд [2, 136].

Чингизхон ин хабари фитнаангезро шунида се шабу се рӯз дар танҳои дуо меҳонд ва ба Худованд бо ниёиш муроҷиат мекарду мегуфт: “Эй Худованди заминро осмон ва эй офарандаи (тезику) тоҷикону турк! Ин балворо на ман эҷод кардам! Барои қасос ба ман қудрат ато фармо”! [2, 136].

Ҳамин тавр, хабари кушта шудани Ибни Кафраҷи Бағро охири ҳодисаи тоҷатшикани Чингизхон шуд ва ў моҳи сентябри 1219 бо урдуи худ ба Утрор ҳуҷум овард [3, 505].

Устод Бобочон Ғафуров, чунон ки дар боло ҳам ишора рафт, тафсили ҳодисаҳои марбут ба оғози ҳуҷуми Чингизхонро бо он ки ҳаҷми боб аз будаи зиёд мешавад, пайгири накарда, то он ҷо ки имконият даст меод, воқеаҳои муҳими ин ҳуҷумро мухтасар ва хеле возеҳ шарҳ додааст. Аммо суолҳои сабабгори асосии сурат гирифтани ҳуҷум ба Осиёи Марказӣ ҷавоби нисбатан муфассал меҳавад ва ҳонандаи ин боб меҳавад дар ин ҳусус маълумоти бештаре пайдо кунад.

Дар ҳақиқат шиносӣ ба ин маъхазҳо нишон медиҳад, ки Чингизхон намероҳост дар оғоз бо давлати хоразмшоҳиён муносибати бад дошта бошад. Вай ба ҳар роҳ меҳост, ки бо хоразмшоҳиён дар муносибатҳои хуби ҳамҷиворӣ қарор дошта бошад [5,24-25]. Вале Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ

кӯтоҳназарӣ намуда, нисбат ба рақибӣ ҳамтояш назарногирона ва безътиной раво дида, ба таҳқиру таҳдид муносибат мекунад.

Воқеаи охирине, ки дар бораи он дар болотар зикр кардем, сабабгори оқибатҳои мудҳиш гардид. Чингизхон, ки аз Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ ба маротиб ботадбиру соҳибназар буд, амалиёти ҷангии худро ҳамаҷониба фикр карда, нақшаи ҳучумро ҳамаҷониба андеша намуд. Вай ҳатто барои амалӣ гаштани нақшааш ҳам аз Худованд [8, 189] ва ҳам аз халифа – сарвари мусулмонон Ан-Носир [2, 136-137] иҷозат хост, ки барои ғайри одилонааш ба давлати хоразмшоҳиён ҳучум кунад. Дар ин миён зиракию батадбирии вай имконият дод, ки бо ёрии ҷосусонаш, ки тоҷирони маҳаллӣ буданд [3, 504] аз норизии модари Хоразмшоҳ нисбат ба писараш истифода бурда, таваҷҷуҳи ӯро ба худаш зиёдтар намояд.

Таърихнигорону муҳаққиқон сабабҳои дигари дар мамлакат вучуд доштани норизии мардумро хусусан, волиёну сарватмандони озордидаро ба назар гирифта панҷ омили аз Хоразмшоҳ норизӣ будани табааи давлатро номбар мекунанд [2, 137].

Чингизхон ҳамаи ин камбудию норасоии хоразмшоҳиёро ба назар гирифта, тамоми шохроҳҳои асосиро хуб омӯхта бо худ тоҷирони роҳозмударо ҳамроҳ гирифта барои сарқубии ғунаҳкори асосӣ-ҳокими Утрор Иналхон, ки додарзодани модари Хоразмшоҳ Турконхотун буд, равона шуд.

Зарбаи аввали урдуи муғул ба ин шахс ба моҳи сентябри соли 1219 рост омад [3, 595]. Қалъаи Утрорро 50 ҳазор сипоҳӣ бо сарвари Иналхон ғайбат мекарданд. 10 ҳазор сипоҳии дигарро Ҳочиб Карочӣ сарварӣ мекард. Азбаски қалъаи Утрор бисёр мустаҳкам ғайбат мешуд, Чингизхонро ба осонӣ ғайбат намудани Утрор муяссар намегардад. Аз ин рӯ, фарзандони худ Чағатой ва Угдейро бо қисме аз урдуи худ онҷо монда, урдуи боқимондаро ба се қисмат ҷудо карда, ба шаҳрҳои Чанд ва Хучанд равона мекунад ва худаш бо ҳамроҳии писараш Толи ва ҷанговарони номиаш Чебе ва Субетей ба Мовароуннаҳр даромада ба ҷониби Бухоро ҳамлавар мешаванд. Ҳамин тавр, Чингизхон дар Утрор андармон нашта ба шаҳру вилоятҳои дар он шабу рӯз номвари Осиёи Марказӣ ҳучум оварда, ин шаҳру вилоятҳоро бо талафоти андак ба иттиҳоди худ мебароварад [8, 198].

Дар ин минвол Хоразмшоҳи сустирода ва тарсу паи ҳам обрӯ ва мавқеашро аз даст медод ва рӯ ба ғузр ниҳода буд. Чингизхон тақбири ӯро давом медод ва ба дастаҳое, ки аз паи султони фирорӣ метохтанд, фармон омад, ки то ба даст овардани Хоразмшоҳ аз тақиб даст накашанд. Дастаи тақибкунанда сипоҳиёни Султон Муҳаммади Хоразмшоҳро дар пояи қалъаи Фарразин [7, 22] бархӯрда, ба он ҳамла карданд. Азбаски Султонро нашинохтанд ӯ ҷон ба саломат бурд ва баъд рӯ ба ҷазираи Обаскун овард ва дар ҳамон ҷо аз олам даргузашт [1, 493-494; 6, 213]. Таърихнигорон нигоштаанд, ки шохеро, ки сеяки ҷаҳони онрӯза дар фармонравоии ӯ буд, барои ҷанозаи ӯро таҳия намудан матоҳ барои кафанӣ пайдо кардан натавонистанд, муғулҳо қабри ӯро пайдо намуда, ҷасади ӯро берун оварда оташ заданд.

Чингизхон бо он ки шаҳрҳои зиёди аҳамияти стратегӣ доштаи давлати хоразмшоҳиёро ба даст овард, мақсади муҳимтари худ ба даст даровардани пойтахти давлати хоразмшоҳиён Урганҷро дошт.

Чунонки маълум аст, Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ барои истироҳат ба Самарқанд омада модарашро, ки воли Самарқанд буд ба пойтахти давлат-яъне, Урганҷ фиристод. Урганҷ ҳамчун маркази стратегӣ ҳамаҷониба истехком ёфта буд ва аҳолии шаҳр ҷангида буданд, бинобар ин, бар зидди урдуи муғул саҳт истодагарӣ карданд. Чингизхон ва се писари ӯ бо лашкари 100 ҳазораи худ онро ба осонӣ тасхир карда натавонистанд. Ин муқобилият шаш моҳ давом кард. Модари Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ – Турконхотун, ки ҳукмрони ин шаҳр буд, ба муқовимат роҳбарӣ накарда

мисли писараш роҳи гурезро пеш гирифт ва 10 сандуқ боигарии Хоразмшоҳро, ки аз зару зевар ва сангҳои қиматбаҳо иборат буданд, бо фарзандони вай якҷоя аз шаҳр берун шуд ва шаҳрро ба ҳоли худ гузошт [2, 149].

Муғулҳо шаҳри Баноқатро ба даст дароварда, рӯ ба Хучанд оварданд. Шаҳри Хучандро сарлашқари ҷасуру бебоки давлати хоразмшоҳиён Темурмалик сарварӣ мекард. Темурмалик чун дид, ки бо анбӯҳи лашқари 70-ҳазораи муғул муқовимат кардан кори беҳуда аст, вай бо ҳазор нафар сипоҳиёнаш дар қалъае воқеъ дар ҷазираи байни Сирдарё ҷойгир шуда шабона бо заврақҳои болояш бо намад пӯшонидашуда, ки болои онро бо лой андова карда буданд, ба соҳил наздик мешуд. Баъдан, дар ин шабохун ғосибони дар соҳил қарор гирифтаи муғулро зарба зада, қисмҳои алоҳидаи онро ба ҳалокат мерасонд [3, 507]. Оқибат дар яке аз ин гуна муҳорибаҳо, ки муғулҳо роҳи дарёро банд баста, меҳостанд Темурмаликро бо ҳамроҳонаш нобуд созанд, Темурмалик бо сипоҳиёнаш берун омада ба муҳорибаи тан ба тан пайвастанд. Дар ин задухӯрд қариб ҳамаи сипоҳиёни Темурмалик кушта шуданд. Худи вай бо як маҳорату ҷасорат аз ихотаи душман раҳой ёфта ба Хоразм, ки шаҳри ҳамаҷониба истехкомёфта буд, равона шуд. Султон Ҷалолиддин, писари қалони Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ, ки сарлашқари бениҳоят ҷасур ва ҷанғозмуда буд, вай низ дар ҳамин шаҳр буд [1.429]. Ин ду марди ҷасур дар як задухӯрд, ки худ 300 нафар буданд бо лашқари ҳазорнафараи муғул ҳамлавар шуда, онро шикаст дода, торумор карданд. Ин қаҳрамони онҳоро баҳо дода муаррихон ва муҳаққиқони ба таърихи замони истилои муғул ба Осиёи Марказӣ сарукордошта ба ин ақида омаданд, ки агар ин гуна ҷасорат дастгирӣ меёфт ва шакли муборизаи умумиро мегирифт, пас давлатҳои Осиёи Марказӣ натавон ба чунин ҳаробихо дучор намешуданд, балки шояд аз он раҳой ҳам меёфтанд.

Турконхотун бошад, ба қасри Ҳилол воқеи Мозандарон расида омад, ки он низ баъд аз ҷор моҳи муҳосира ба дасти аскарони муғул афтод. Турконхотун ба асорат афтода тамоми молу амвол ва боигарияшро аз даст дод. Баъдтар аз ин, тамоми фарзандони Хоразмшоҳ кушта шуда, худи ӯ, яъне Турконхотун ба қароргоҳи Чингизхон фиристода шуд [1, 497]. Аммо Гурганҷ ё Урганҷро рӯзи баде низ дар пеш буд. Урганҷиён қаҳрамонона меҷангиданд. Баъд аз ҳафт моҳ кӯшуни 130 ҳазораи муғул [2, 152-153] ин шаҳри қаҳрамонро бо талафоти зиёде ба даст дароварда, қариб тамоми аҳолиро аз дами шамшер гузаронид [3, 508].

Устод Бобочон Ғафуров дар мавриди таҳияи ин қисмати асараш сарчашмаҳои зиёдеро мавриди истифода қарор дода, аз асарҳои муътабар то мақолаҳои алоҳидаро омӯхта, онҳоро як ба як аз назари таҳқиқ гузаронидаст. “Олими дақиқкор дар наشري тоҷикӣ манобеи дастрас ва пажӯҳишҳои то соли 1977 марбут ба таърихи халқи тоҷик ва минтақа нашршударо соҳибназарона мавриди истифода қарор додааст” [3, 948].

Муаллиф сарчашмаҳои зиёди хаттиро бо забонҳои гуногун ба мисли эронӣ, юнонӣ, ҷинӣ, римӣ, лотинӣ, ҳиндӣ, луриёнӣ арманӣ, тоҷикӣ-форсӣ, арабӣ ва забонҳои қадимаи туркӣ истифода бурда, қимати илмӣ асарро дар назари аҳли таҳқиқ бармало маълум намудааст. Устод Ғафуров аз осори қадимтарини то ба рӯзгори мо омада расида, аз қабилӣ “Авесто” катибаю сангнавиштаҳои гуногун, асарҳои муаррихону ҷуғрофиёшиносон, ҳуҷҷатҳои расмӣ давлатӣ, васиқаҳо, хотираву ёддоштҳои дақиқкорона омӯхта аз онҳо самаранок истифода бурдааст [3, 948].

Дар наشري соли 2020, ки бо ибтикор ва дастгирии Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий, пешвои миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун тухфа ба ҳар хонадон таҳия шудааст, аз Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон хоҳиш карда шудааст, ки бо назардошти дифоъ аз ҳуқуқи комили муаллиф ва

нигоҳ доштани асолати матни нашри нахустини тоҷикӣ рӯйхати адабиёти илмиро, ки пас аз нашри охирин чоп шудаанд, ҷамъоварӣ карда, ба китоб замима намоянд [3, 948].

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия [Текст] / В.В. Бартольд. ИВЛ. Москва-1963. – 760 с.
2. Буниятов З.М. Государство Хорезмшахов-Ануштегинидов [Матн]. Изд. “Наука”. ИВА. Москва 1986. – 248 с.
3. Ғафуров Бобочон. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав [Матн] Бобочон Ғафуров /. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2002. – 975 саҳ.
4. Доктор Азизулло Баёғ. Куллии таърихи Эрон [Матн]; – Техрон, баҳори соли 1370. – 633 с.
5. Муҳаммад ибни Ховандшоҳ ибни Маҳмуд “Равзат-ус-сафо” [Матн] ҷ.5. – Нувалкишур, моҳи май 1904-мутобиқи моҳи рабеъулаввали соли 1322. – 207с.
6. Насавӣ Нуриддин Муҳаммад Зайдарӣ. Сирати Ҷалолиддин [Матн]./ Нуриддин Муҳаммад Зайдари Насавӣ. – Техрон поизи 1366. – 213 с.
7. Розӣ Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайс. Ал-муъҷам фи-маъоири ашъор-ил-Аҷам [Матн]. – Техрон, 1338. – 544 с.
8. Рашид ад-дин (список летописей) ҷ. 1. М. –Л, 1952. Ҷомеъ-ут-таворих [Текст]. Аз забони форсӣ ба русӣ тарҷимаи О.И.Смирнова. – Москва: Наука. –315 с.

ИНЪИКОСИ ХУҶУМИ УРДУИ ЧИНГИЗХОН БА ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР “ТОҶИКОН”-И БОБОҶОН ҒАҒУРОВ

Мақола дар мавзӯи ҳуҷуми урдуи Чингизхон ба Осӣи Марказӣ бахшида шуда, инъикоси он дар шоҳасари “Тоҷикон”-и аллома Бобочон Ғафуров баррасӣ карда мешавад. Ҳуҷуми урдуи муғул ба Осӣи Марказӣ яке аз мудҳиштарин саргузашти пурфӯҷиҳои миллати тоҷик ба ҳисоб меравад. Устод Бобочон Ғафуров ҳангоми таълифи асари безавлолаш лаҳзаҳои муҳимтарини ин ҳуҷумро инъикос намуда, хонандаро аз муҳорибаҳои хонумонсӯзи ин сарлашқари ғаддори аз мулки бегона воридшуда, огоҳ месозад. Дар ин китоб фасли муайяне ба шарҳи муҳорибаҳои ҷасурунаи қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик бахшида шудааст. Муаллифи мақола ин муҳимотро қайд намуда, баъзе лаҳзаҳои, ки бо сабаби зиёд нашудани ҳаҷми китоб муаллиф аз овардани онҳо худдорӣ намудааст, ёдовар мешавад ва сабаби асосии ба Осӣи Марказӣ лашқар кашидани Чингизхонро равшан мекунад.

Калидвожаҳо: Бобочон Ғафуров, таърих, халқи тоҷик, “Тоҷикон”, ҳуҷуми муғул, Чингизхон, тохтутоз, Темурмалик, сабаби ҳуҷуми Чингизхон.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф., мудири шуъбаи тавсифи дастхатҳо ва таҳияи мероси хаттии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода 35.

ОТРАЖЕНИЕ НАПАДЕНИЯ ОРД ЧИНГИЗХАНА В ЦЕНТРАЛЬНУЮ АЗИЮ В БЕСЦЕЛЛЕРЕ «ТАДЖИКИ» БАБАДЖАНА ГАФУРОВА

Статья посвящена нападению орд Чингизхана на Центральную Азию и его отражение в книге «Таджики» Бабаджана Гафурова. Нападения орд Чингизхана на центральную Азию является ужасающим приключением в жизни таджикского народа. Бабаджан Гафуров во время составления этой уникальной книги отражает основные моменты этого нападения и читателю показывает разорительную войну под командованием коварного военачальника монгольских орд Чингизхана. Отдельный раздел в книге посвящается отважному таджикскому военачальнику Темурмалику. Автор статьи указывая важные места в разделе констатирует что автор книги во избежание увеличения объёма книги не особо затрагивал некоторые моменты, например причины гнева Чингизхана в последствие ставший основной причиной нападения его орд на землю таджиков.

Ключевые слова: Бабаджан Гафуров, «Таджики», нападения монголов, Чингизхан, разорение, Темурмалик, причины нападения.

Сведения об авторе: Шарифов Махмадёр - к.ф.н., заведующий отделом научного описания рукописей центра письменного наследия НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейнзаде 35.

REFLECTION OF GENGHIS KHAN'S ARMY TO CENTRAL ASIA IN THE MASTERPIECE "TAJIKON" OF ALLAMA BABOJON GHAFUROV

The article is dedicated to the invasion of Genghis Khan's army to Central Asia, and its reflection in the masterpiece "Tajikon" of Allama Bobojon Ghafurov. The invasion of the Mongol army into Central Asia is considered one of the most terrible and tragic events of the Tajik nation. Bobojon Ghafurov, while writing his epic work, reflects on the most important moments of this attack and informs the reader about the destructive battles of this cruel warlord who came from a foreign land. A certain section is devoted to describing the brave battles of the hero of the Tajik people - Temurmalik. The article's author notes this importance, mentions some moments that the author refrained from mentioning due to the lack of volume of the book, and reminds the main reason of Genghis Khan's army attack on Central Asia.

Keywords: Bobojon Ghafurov, "Tajiks", Mongol invasion, Genghis Khan, attack, Temurmalik, the reason for Genghis Khan's attack.

Information about the author: Sharifov Mahmadyor - candidate of philological sciences, head of the department of description of manuscripts and development of written heritage of the Center of Written Heritage of the NAST Address: 734025, Dushanbe, Sh. Huseynzoda 35 Street.

ЗАБОНШИНОСӢ

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ ЧАВОҲИРОТ ВА САНГҲОИ ҚИМАТБАҲО ДАР ОСОРИ ХАТТИИ АСРҲОИ X-XII-И ФОРСИИ ТОЧИКӢ

Каримов С. Р.¹

Истилоҳот ва истилоҳгузинӣ як қисми муҳимми вожаҳои соҳавиро ба танзим дароварда, ифодаи онҳо дар доираи муайяни гурӯҳҳои иҷтимоӣ ёрии аввалиндарачаро мерасонад. Дар забони тоҷикӣ истилоҳот ва ҳар чизи вобаста ба он таърихи дур дорад. Ҳанӯз аз асрҳои IX-X сар карда донишмандони тоҷик ба монанди Абуалӣ ибни Сино, Закариёи Розӣ, Насируддини Тӯсӣ, Абурайҳони Берунӣ ва дигарон вобаста ба ин масъала ақидаҳои худро баён намуда, дар осори хеш садҳо истилоҳи хоси забони тоҷикиро истифода кардаанд. Истилоҳшиноси тоҷик Назарзода С. ба тарҷумаи классикони форсу тоҷик дар мавриди истилоҳоти забони арабӣ дар мисоли вожаҳои *савм-рӯза* ва *салот*-намоз баҳои баланд додааст, ки имрӯз маҳз тавассути меҳнати эшон вожаҳои мазкур дар ҳоли истифодаи умум қарор доранд [17, с. 130].

Масъалаи истилоҳшиносӣ аз солҳои 20-30-юми асри XX сар карда, марҳилаи наве оғоз шуда, ба баҳси забони адабии муосири тоҷикӣ ҳамроҳ гардид. Изҳори назарҳои илмию публисистии забоншиносони муосири тоҷик ба назири Н. Бектош, О. Исмаилов, Я.И. Калонгаров, Шукуров М., Шарофов Н., Рустамов Ш., Қодирӣ С., Қосимова М.Н., Сулаймонов С., Назарзода С., Байзоев А., Мухторов З., Ҳасани Султон ва дигаронро дар ин самт номбар кардан мумкин аст.

Диссертатсияи мукаммале, ки дар робита ба истилоҳот ва калимасозии “Донишнома”-и Абуалӣ ибни Сино ба анҷом расидааст, рисолаи Азим Байзоев бо номи “Истилоҳот ва калимасозӣ дар “Донишнома”-и Абуалӣ ибни Сино” мебошад [5]. Дар ин рисола вижагиҳои хоси истилоҳоти ондавра бозгӯ шуда, доир ба пешрафти интиҳоби истилоҳоти хоси забони тоҷикӣ дар асри X андешаҳои судманд баён шудааст.

Омӯзиши осори илмӣ, бавижа истилоҳнигорию истилоҳгузинӣ дар осори хаттии асри X ҷолиби диққат мебошад. Махсусан, доир ба асари Абурайҳони Берунӣ – “Китобу-т-тафҳим” бо номи “Истилоҳоти илмии “Китоб-ут-тафҳим”-и Абурайҳони Берунӣ”-и Мирзо Ҳасани Султонро қайд намудан бамаврид аст, ки дар се боб муаллиф доир ба калима ва истилоҳ, истилоҳоти иқтибосии “Китоби тафҳим” баҳс ба миён оварда, таҳқиқоти ҷолиби илмӣ анҷом додааст [14].

Дар хусуси вожасозию истилоҳгузинии форсии осори Абурайҳони Берунӣ аксари муҳаққиқони таърихи забону истилоҳоти форсӣ сухан гуфтаанд, вале ба таври ҷудогона дар ин масъала донишманди эронӣ Ҷалоли Матинӣ дар мақолаи “Худуди ибтиқори Абурайҳони Берунӣ дар сохтани луғоти илмии форсӣ” маълумоти васеъ додааст [12].

Мавриди зикр аст, ки дар бораи шарҳу тафсири вожаҳои **заргарию мисгарӣ** забоншинос Маҳмудов М. дар шакли мақола андешаҳои ҷолиб баён намуда буд [13, С.27-32].

¹ Каримов С. Р. – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Истилоҳоти ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар осори хаттии асрҳои X-XII-и форсии тоҷикӣ хеле ҷашмрас аст. Албатта, ҳамаи онҳоро дар доираи як мақола баррасӣ кардан имкон надорад. Вале ин ҷо, барои таъйиди фикр, чанде аз онҳоро ҳамчун намуна меорем:

Мис - як навъ филизоти гароннаrx буда, ашёи бо мис сохташуда аз давраҳои қадим барои эҳтиёҷоти мардум истифода мешаванд. Аммо дар мавридҳои зарурӣ шоирон онҳоро ҳамчун рамзи ташбеҳу киноя, маҷоз ба қор мебаранд. Мақсад аз ин гуфтаҳо истилоҳи **потила** дар назар аст, ки дар байти зерин ба маънои **зарфи мисин** омадааст:

Рӯз ба оканда шудам, ёфтам,
Охури чун **потилаи** сифлагон.

[4, с. 204]

Дар яке аз фарҳангҳои тафсирии забони хиндӣ ин истилоҳ ба маъноҳои зерин шарҳ ёфтааст: “1. Доме, ки барои доштани парандаҳо месозанд; 2. Зарфи гилин, шишагин ё мисин, ки барои равшан гирифтани, барои шамъро сӯхтан истифода мешавад; 3. Дегчаи мисин (ё аз дигар филизоти қиматбаҳо тайёркардашуда) [11, с.484].

Маълум аст, ки муомилоти пулӣ дар шакли қоғазӣ ва дар шакли ғайриқоғазӣ сурат мегирад. Дар гузашта истилоҳе, ки барои таъмини додугирифтӣ иқтисодии тоҷикон хизмат мекард, **динор** ном дошт. Истилоҳи **динор** дар ФТЗТ (“Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ”) чунин шарҳ ёфтааст: “Воҳиди пули баъзе кишварҳои арабӣ; пули майдаи Эрон, ки ба садяки риёл баробар аст. 2. таър. сиккаи тилло ё нуқра, ки дар замони гуногун арзиши мухталиф дошт [22, с.472]. Дар “Фарҳанги “Шоҳнома” танҳо **тангаи тилло**, **сиккаи тилло** маънидод шудааст [24, с. 135].

Вожаи мазкур дар осори хаттии асри X ба маънои аслии худ, яъне, **тангаи тилло**, **сиккаи тилло** истифодаи васеъ дорад. Вале аз шарҳи он маълум мегардад, ки тафовути арзиши **динор** аз **дирам** дар асри X мушоҳида мешавад. Аммо бурҳони қотъ ин аст, ки **динор** аз тилло сохта мешудааст. Аз ҷумла, забоншинос Фарангис Шарифова зимни шарҳи вожаҳои иқтибосии “Кашф-ул-махҷуб”-и Хуҷвирӣ вожаи динорро муарраби гунаи лотинии **denarius** қаламдод намуда, ин вожаро дар забони асри XI бемуродиф қайд кардааст [25, с.69]. Ин байти Рӯдакӣ гувоҳи бар он медиҳад, ки вожаҳои **динор** ва **дирам** тангаҳои пулии мухталифро ифода менамудаанд. Ин ҷо ҳам ба арзиши зиёдтар доштани **динор** ва ҳам ба пули майдаи филизии дигар минтақа будани он ишора мешавад. Устод Рӯдакӣ мефармояд:

Гирд кун, гирд кун **дирам** бисёр,
Ганҷхона бино кун аз **динор**.

[20, с.119]

Аз рӯйи баъзе маълумот ин калима ҳамчун истилоҳи сиккаи тиллоӣ ё арзиши баланддошта дар матнҳои суғдии қадим низ ёд шудааст [10, с.31]. Дар сарчашмаҳои арабӣ ҳам аз сиккаҳои давраи охири аҳди Сосониён ишораҳо мавҷуданд, ки бо номҳои *dinar-i dirahm* ба маънои “динорҳои нуқрагин” сабт гардидаанд [10, с. 31]. Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки **динор** натавон аз **тилло**, балки аз **нуқра** низ сохта мешудааст. Дар асрҳои X-XII низ ба ҳамон маъно истифода мешуданд:

Чу хусрав макун рӯй бар мо диҷам,
Чу **динор** бояд маро ё **дирам**.

[4, с. 169]

Дар ҳамин замина, дар байти зерин истилоҳоти мазкур ҳамчун муродифи чуфтистеъмол ба кор рафтааст. Ҳадафи шоир дар ин байт маблағ ё пул аст. Барои шевотару зеботар ифода намудани маъно онҳоро бо ҳам дар як мисраъ ҷо намудааст:

Биё, дилу ҷонро ба Худованд супорем,
Андӯҳи **дирамму** ғами **динор** надорем.
[20, с. 140]

Зери шарҳи истилоҳи **дирам** дар “Фарҳанги форсӣ ба паҳлавӣ” вожаи дигар – **pariš** оварда шудааст [7, с. 232]. Ин ҷо маълум нест, ки **pariš** варианти дигари вожаи **дирҳам**, ё ягон навъи сикка дар забони паҳлавӣ ва ё дар рӯзгори Сосониён аст. Забоншинос Фарангис Шарифова зимни баррасии истилоҳи **дирам** дар асари “Кашф-ул-махҷуб” шарҳи забоншинос Саймиддинов Додихудоро нисбат ба ин вожа дастгирӣ намуда, онро “дар забони паҳлавӣ ҳамчун **diram** маъмул будааст” меорад [25, с.70].

Вожаи **дирам** дар осори насрии асрҳои X-XII аксаран ҳаҷми пулро ифода намудааст. Масалан, андози шахру вилоятҳо бо **дирам** ва **динор** ҳисоб карда мешуданд. Гунаи дигари вожаи **дирам** – **дирҳам** дар ҷумлаи зерин ба маънои аслии худ омадааст:

*Абуисҳоқ гуфт: “Аз баъди ранҷи бисёр ва тақаллуфе соле бист ҳазор **дирҳам** ба ҳосил ояд”* [18, с.11].

Динор ва **дирам** истилоҳоти гуногунмаъноӣ ҷавохирот ва филизоти қиматбаҳо мебошанд ва давоми ҷандин садсолаҳо дар муоширати оммаи мардум ҷой доштаанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки “...инсон аз анвои санг бори нахуст бо ин санг сарувор дошт ва маҳз ба туфайли он бори нахуст оташ афрӯхт” [6, с. 58].

Истилоҳи **булӯр** номи санги қиматбаҳоро ифода мекунад. Абурайҳони Берунӣ дар “Китоб-ул-ҷавохир...” дар бораи булӯри кӯҳӣ менависад, ки “он аз ҷумлаи сангҳои қиматбаҳо буда, аз он зарфҳо месозанд. Арзиши **булӯр** дар шаффофии он аст ва бо ду унсури умдаи ҳаёт – об ва ҳаво монанд бувад”. Сипас Берунӣ якҷанд макони булӯри кӯҳиро ном мегирад: Кашмир, Вахон, “дар гирду атрофи Варзфанаҷ” (Помир), Бадахшон, Арманистон, Бидлис (Туркия) ва ғ. [6, с. 60].

Истилоҳи дигар, ки ба маънои зарф барои гирифтани чизи моеъи нӯшиданӣ истифода мешуд, **обгина** будааст. Ин истилоҳ дар ФТЗТ 1. шиша; булӯр. 2. суроҳӣ ва пиёлаи булӯрин. 3. оина. 4. маҷ. шароб, май, бода шарҳ ёфтааст [23, с.4]. Дар адабиёти бадеии ин қарнҳо ин истилоҳро низ дар баробари истилоҳоти **соғар**, **ҷом** истифода менамуданд:

Бимонад гули сурх ҳамвора тоза,
Агар қатрае з-ӯ ба гул барҷаконӣ.
Ақиқишаробе, ки дар **обгина**
Дурахшон шавад ҷун Суҳайли ямонӣ.
[3, с. 62]

Аммо дар байти зерин истилоҳи **лаъл** ба маънои шароби сурх ва ибора-истилоҳи **обгинаи сода** ба маънои пиёлаи одии сафолин омадааст. Гуфтан мумкин аст, ки **обгина** ҳамчун зарфи булӯрин барои гирифтани лаъл истифода мешудааст. Дар гузашта обгинаро ҳамчун зарф ба ғайр аз гирифтани моеот ва, инчунин, барои гирифтани ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо истифода мекардаанд:

Он **лаъл** дар **обгинаи** сода биёр
В-он маҳраму мӯниси ҳар озода биёр.

[3, с. 208]

Дар байти зерин истилоҳи **обгина** муродифи вожаҳои **чом** ва **соғар** гардидааст. Дар мисраи дуюм шоир аз шикастани он меғӯяд. Маълум мешавад, ки **булӯр** (обгина) нисбат ба дигар навъи сангҳои ороишӣ мулоим (сустар) будааст:

Май хӯр ту дар **обгина** бо нолаи чанг,
З-он пеш, ки обгина ояд бар санг.

[3, с. 215]

Истилоҳи дигари соҳаи ҷавохиркорӣ санги гаронбаҳои **буссад** мебошад, ки дар фарҳангҳои тафсири ҷамҷун **марҷон** шарҳ ёфтааст [22, с.257]. Ин вожаро муродифи вожаи **марҷон** гуфтан мумкин аст. Дар китоби “Вожаномаи тилло ва ҷавохирсозӣ” калимаи **буссад** “Номи қадимии марҷон” шарҳ ёфтааст [19, с.33].

Истилоҳи **буссад** дар байти зерини Кисой бо калимаи **зумуррад** маънои муродифӣ пайдо намудааст. Зумуррад низ истилоҳи ифодакунандаи номи сангҳои қиматбаҳо мебошад:

Куҳсор чун **зумуррад** нукта зада зи **буссад**,
К-аз неъматӣ мушаъбад ҳайрон шудасту шайдо.

[3, с.40]

Дар байтҳои зерини Фирдавсӣ вожаи **буссад** ба маънои ранги сурх омадааст:

Сапедаш мижа, дидагон қиргун,
Чу **буссад** лабу рух ба қирдори хун.

[1: 1, с. 241]

Лаби Рустам аз ханда шуд чун **бус(с)ад**,
Чунин гуфт, некӣ зи Яздон сазад.

[1: 1, с. 473.]

Истилоҳи мазкур маъмулан дар ташбеҳот фаровон истифода шудааст. Агар ба омори истифодаи вожаи мазкур назар намоем, дар ашъори Рӯдакӣ дар як маврид, дар мунтахаби ашъори ҷамасрони Рӯдакӣ 2 маротиба, дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ 5 маротиба, дар мунтахаби ашъори шоирони нимаи дуюми асри XI 10 маротибаро дар бар мегирад.

Ба маънои маҷозӣ омадани вожаи **буссад**ро дар чанд ҳолат мушоҳида намудем. Дар байти зерин ибораи маҷозии **ду буссад** маънои ду лаби ёрро ифода намудааст:

Бихандид аз он чора дар зери лаб,
Ду буссад ниҳон қард зери қасаб.

[1: 7, с. 199]

Истилоҳи **буссад**ро мо дар ашъори бозмондаи устод Рӯдакӣ пайдо накардем. Вале ҳаммаънои ин калима – **марҷон** истифода шудааст.

Андешае ба зехн меояд, ки чаро Рӯдакӣ ин вожаро истифода накардааст, ҳол он ки дар ашъори ҷамасрони ӯ вожаи мазкурро вохӯрдан мумкин аст. Ба далели он ки тамоми ашъори Рӯдакӣ то замони мо нарасидааст, бинобар ин, наметавон аз он ҳамаи бахшҳои луғатро пайдо кард.

Дар байти зерин вожаву истилоҳоти **буссад**, **зумуррад** ва **ақик** корбаст гардида, ба мазмуни байт маънои тозае зам намудаанд. Шоир дар ин байт аз ранги зард доштани буссад хабар медиҳад:

Эй сурхгул, ту **буссади** зарди **зумурради**,
В-эй лолаи шукуфта, **ақику** хумоҳанӣ.

[4, с. 191]

Вожаи дигари ифодакунандаи истилоҳи санги гаронарзиш **бахрамон** аст, ки дар ФТЗТ бо маъноҳои зерин омадааст: 1. матои абрешимини ранга. 2. ёкути сурх. Вале дар “Фарҳанги мухтасари “Шоҳнома” иловатан “беҳтарин ёкути сурх” шарҳ ёфтааст [24, с. 53].

Дар ин байти Фирдавсӣ истилоҳи **бахрамон** ҳамин маъноро медиҳад:

Ба хирвор симу зару **бахрамон**,
Бибахшид Фаррух ба Эронӣён.

[24, с. 53]

Дар “Луғати фурс”-и Асадии Тӯсӣ зери шарҳи ин истилоҳ “ёкути сурхи гаронмоя” омадааст [21, с.347]. Ин вожа нисбат ба дигар вожаҳои ҳамрадифи худ (сангҳои ҷавохирӣ) дар осори хаттии ин давра камистеъмол аст.

Истилоҳи дигари санги қиматбаҳо **бечода** (гранат) мебошад. Ранги ин санг хушранги шаффоф аст ва аз ин ҷиҳат шабеҳи **булӯр** аст. **Бечода** дар Помир ва дар қаторкӯҳҳои Ҳисор, Зарафшон, Туркистон ва Қаромазор дар таркиби чинсҳои магмавӣ вомерхӯрад.

Ин санг гуногунранг буда, рангҳои сурх, сабз, сурхи бунафш, сабзи зумуррадтобаш садсолаҳо боз ороишоти занони форсро бо даспонаву гӯшвор ва ангуштарин зеб медиҳанд. Бинобар гуфтаи муҳаққиқони соҳаи геология форсҳо ин сангро “санги шоҳон” мегуфтаанд ва дар сатҳи сайқалшудаи онҳо акси ҳокимонро сабт мекардаанд. Ба онҳо ҳосиятҳои соҳирӣ ва рамзӣ мебахшиданд ва барои муолиҷаи бемориҳои табларза ва зарпарвин истифода мекарданд [8, с.49].

Дар ФТЗТ маъноҳои иловагии он низ омадааст: Як навъ санги сурх ё зардранги ёқутмонанд, ки ҳосияти кахрабӣ дорад [22, с. 204].

Абурайҳони Берунӣ дар асараш “Ал-ҷавохир фи ал-ҷамоҳир” вожаи мазкурро бо чанд ном ёд мекунад. Он ҷо маълум нест, ки Берунӣ навъҳои бечодаро дар назар дорад ё чанд номи як мафҳумро ҳамчун муродифот овардааст. Ба ҳар ҳол, истилоҳоти зерин ба гурӯҳи ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дохил мешаванд: бичозӣ (дона-дона), саджарӣ, гарвӣ, испидчашма, мезинаҷ. Ба қавли А. Берунӣ бечодаи тиллоранг ба оташ, ёкути сурх ва ба лаъли Бадахшон монандӣ дорад [6, с. 39]. Бояд гуфт, ки китоби мазкур яке аз сарчашмаҳои муҳим дар шинохти истилоҳоти ҷавохиркорӣ ва маъданшиносӣ маҳсуб меёбад.

Яке аз сангҳои гаронарзиши маъмули серистеъмоли дигар **ёқут** мебошад. Ёқут бо ҳосиятҳои нодири худ аз дигар сангҳои гароннарх фарқ мекунад. Ин истилоҳ дар ФТЗТ чунин шарҳ ёфтааст: “Санги қиматбаҳои конӣ, ки ба рангҳои сурх, зард, кабуд ва сафед вомерхӯрад ва дар оташ нобуд намешавад; ёкути сурх навъи сурхранг ва шаффофи ёқут, ки баъд аз алмос беҳтарин санги қиматбаҳо ҳисоб мешавад. Як навъ гул, ки соқаҳои дароз ва гулҳои зебои рангоранг дорад, гладиолус” [22, с.562]. Дар “Маҷмаъ-ул-фурс” дар шакли “ёканд” омадааст, ки аз истилоҳи қадимӣ будани **ёқут** гувоҳӣ

медихад [16, с. 1553.]. Зеро дар асрҳои миёна дар чанд вожаи забони тоҷикӣ овози “к” ба “қ” иваз шудааст.

Рангҳои гуногун доштани он боис шудааст, ки дар бозори ҷавохирот мақоми ғайриодӣ пайдо кунад. Ранги зард доштани ёқут низ дар китоби “Аҷоибнома” омадааст [15, с. 154]. Маъмултарини он ёқути сурх мебошад.

Ҳамин тавр, бо таъя ба маълумоти фарҳангномаҳо ва осори адабии асрҳои мавриди назар метавон гуфт, истилоҳоти ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо барои ифодаи навҳои маъдан, ороишот муҳим буда, дар осори адибон ҷойгоҳи худро доштааст.

Аз рафти таҳқиқ маълум гардид, ки гурӯҳи вожаву истилоҳоти ифодакунандаи номи ҷавохирот ва сангҳои гаронарзиш дар забони тоҷикӣ асрҳои X-XII қабати махсуси луғавиро ташкил дода, барои инъикоси зебӣ, тасвир, муносибати фарҳангӣ мавриди истеъмол қарор гирифтаанд. Онҳо дар тӯли таърих бо вижагиҳои хоси маъноии худ дар матнҳои гуногуни адабию фарҳангӣ, илмӣ омада, қабати махсуси лексикиро дар худ таҷассум намудаанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилдҳои 1-10 [Матн] / Фирдавсӣ Абулқосим. – Душанбе: Адиб, 2007-2010.
2. Абурайҳон Берунӣ, Муҳаммад ибни Аҳмад. Ал-ҷамоҳир фил-ҷавохир [Матн] / Берунӣ Абурайҳон. Таҳқиқи Юсуф ал-Ҳодӣ. – Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1374. – 570 с.
3. Ашъори ҳакимон ва орифон [Матн] . – Душанбе: Адиб, 2010. – 480 с.
4. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ [Матн] . – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
5. Байзоев Азим. Истилоҳот ва калимасозӣ дар “Донишнома”-и Абӯалӣ ибни Сино [Матн]. – Душанбе: Андалеб Р, 2016. – 196 с.
6. Баротов Р. Сангҳои гаронбаҳо ва ороишии Тоҷикистон [Матн] / Р. Баротов. – Душанбе, 2005. – 112 с.
7. Баҳром Фараҳвашӣ. Фарҳанги форсӣ ба паҳлавӣ [Матн] / Фараҳшавӣ Б. – Техрон, 1353. – 409 с.
8. Вазиров К. В., Муҳаббатова М.М., Тоҷибеков М.Т. Геология ва сарватҳои табиӣ ноҳияи Ванҷ [Матн]. – Душанбе: “Фарас”, 2003. 72 с.
9. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]. Ҷ. I. – Душанбе: Китобхонаи миллии Тоҷикистон, 2019. – 552 с.
10. Лившиц В. А., Смирнова Л. П. Язык «Даниш-наме» и роль Ибни Сино в развитии персидско-таджикской научной терминологии [Текст] / В. А. Лившиц // Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. Т. 3. – М., 1981. – С.115-151.
11. Луғати намунавӣ ҳиндӣ [Матн]. Банорас: Бҳаргав Букдипо, 1984. – 952 с.
12. Матинӣ Ҷалол. Ҳудуди ибтиқори Абурайҳони Берунӣ дар сохтани луғоти илмӣ форсӣ [Матн] / Ҷалол Матинӣ // Маҷаллаи донишқада, адабиёт ва улуми инсонӣ. Машҳад. Шумораи 3, соли 9. – С. 433-445.
13. Маҳмудов М. Луғат ва истилоҳоти заргарӣ ва мисгарӣ [Матн] / М. Маҳмудов //Номаи пажӯҳишгоҳ. №15-16. – Душанбе, 2007. – С. 27-32

14. Мирзо Ҳасани Султон. Истилоҳоти илмӣ “Китобу-т-тафҳим”-и Абурайҳони Берунӣ [Матн] / Ҳасан Султон Мирзо. – Душанбе: Дониш, 2003. – 169 с.
15. Муҳаммад ибн Маҳмуд ибни Аҳмади Тӯсӣ. Аҷоибнома [Матн] / Тӯсӣ Аҳмади ибни Маҳмуд ибн Муҳаммад. Аҷоиб-ул-маҳлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот. – Душанбе: Эрграф, 2016. – 604 с.
16. Муҳаммадқосими Кошонӣ. Фарҳанги Маҷмаъ-ул-фурс [Матн]. Ба кӯшиши Муҳаммаддабири Сиёкӣ. Иборат аз 3 ҷилд. Ҷ.3. Техрон, 1340. – 1810 с.
17. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо [Матн] / Сайфиддин Н. – Душанбе: Дақиқӣ, 2013. – 370 с.
18. Наршахӣ, Абубакр. Таърихи Бухоро [Матн] / Абубакри Наршахӣ. – Душанбе, 2012. – 179 с.
19. Насрин Таботабой. Вожаномай тавсифии тилло ва ҷавохирсозӣ [Матн] / Т. Насрин. – Техрон, 1388. – 399 с.
20. Рӯдакӣ. Ашъор [Матн] / Абуабдулоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб. 2011. – 416 с.
21. Тӯсӣ Асадӣ. Луғати фурс [Матн] / А. Тӯсӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2015. – 492 с.
22. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1 [Матн]. – Душанбе, 2008. – 950 с.
23. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2 [Матн]. – Душанбе, 2008. – 945 с.
24. Фарҳанги мухтасари “Шоҳнома” (Тартибдиҳанда Иброҳим Ализода) [Матн]. – Душанбе: Адиб, 1992. – 496 с.
25. Шарифова Ф.Х. Хусусиятҳои вожагонии “Кашф-ул-маҳҷуб”-и Хучвирӣ [Матн] / Ф.Х. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 140 с.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ ҶАВОҲИРОТ ВА САНГҲОИ ҚИМАТБАҲО ДАР ОСОРИ ХАТТИИ АСРҲОИ X-XII-И ФОРСИИ ТОҶИКӢ

Осори хаттии асрҳои X-XII-и форсии тоҷикӣ, ки яке аз марҳилаҳои асосии инкишофи забони тоҷикӣ шинохта шудааст, хусусиятҳои маъноии рангорангери соҳиб аст. Истилоҳоти ин давра дар мисоли истилоҳоти ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо аз аҳаммият ҳолӣ набуда, қисми зиёди ин гурӯҳи истилоҳот барои сохтани истилоҳоти нав бо ифодаи маъноҳои гуногун мусоидат намудаанд. Дар мақолаи мазкур маҳз маъносозии ҷанд истилоҳоти ҷавохирот ва сангҳои гаронарзиш мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Инчунин, муаллиф кӯшиш намудааст, ки дар мақолаи мазкур мавридҳои корбурди онҳоро нишон диҳад.

Истилоҳоти ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо аз вижагиҳои хосае бархурдор буда, таҳқиқи он дар забоншиносии тоҷик аз аҳаммияти илмиву адабӣ ҳолӣ нест.

Калидвожаҳо: истилоҳот, ҷавохирот, сангҳои қиматбаҳо, орошот, маъно, байт, забон, баромади вожа, маъно, забони тоҷикӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримов Самариддин Раҳматуллоевич – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, муаллими калони кафедраи забоншиносӣ ва рӯзноманигорӣ. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ф. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 918291159. E-mail: rahmatulloeich.1991@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗНАЧЕНИЯ ТЕРМИНОВ ДРАГОЦЕННЫХ КАМНЕЙ И ЮВЕЛИРНЫХ ИЗДЕЛИЙ В ПИСЬМЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ X-XII ВЕКА В ТАДЖИКСКО- ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

В произведениях X-XII веков персидско-таджикских языков, что признано одним из основных этапов развития таджикского языка имеют яркие смысловые особенности. Термины этого периода, на примере термин ювелирных изделий и драгоценных камней, не лишены значения, большая часть этой группы терминов способствовала созданию новых терминов с разными значениями. В данной статье изучено значение нескольких терминов, связанных с ювелирными изделиями и драгоценными камнями.

Также автор постарался, чтобы в данной статье от внимания автора не ускользнули случаи их использования.

Терминология ювелирных изделий и драгоценных камней имеет особую характеристику, и ее исследования в таджикском языкознании не лишены научного и литературного значения.

Ключевые слова: термины, ювелирные изделия, драгоценные камни, украшения, значение, стих, язык, источник слова, значение, таджикский язык.

Сведения об авторе: Каримов Самариддин Рахматуллоевич – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, старший преподаватель кафедры языкознание и журналистика факультета таджикской филологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев, 17/6. Тел.: 918291159. E-mail: rahmatulloevich.1991@mail.ru

SOME MEANING CHARACTERISTICS OF THE TERMS OF JEWELRY AND PRECIOUS STONES IN WRITTEN WORKS OF THE 10th-12th CENTURIES OF TAJIK PERSIA

The written works of the X-XII centuries of the Persian-Tajik language which is recognized as one of the main stages in the development of the Tajik language, have colorful semantic features. Terms from this period, such as jewelry and precious stones, contain a great meaning most of choice contributed to the creation of new terms with different meanings. This article explores the meaning of several terms related to jewelry and gemstones.

The author also tried to ensure that cases of their use do not escape the attention of the author in this article. The terminology of precious stones and precious stones has its own peculiarities, and its research in Tajik linguistics is not without scientific and literary significance. Key words: terms, jewelry, precious stones, jewelry, meaning, verse, language, pronunciation, meaning, Tajik language.

Information about the author: Karimov Samariddin Rakhmatulloevich – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, senior lecturer of the Department of Linguistics and Journalism, Faculty of Tajik Philology. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6. Tel.: 918291159. E-mail: rahmatulloevich.1991@mail.ru

ТДУ 809.155.0

**БАРРАСИИ ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА ЛИБОС
ДАР «ЁДДОШТҲО»-И С. АЙНӢ**Раҳматуллозода С. Р.¹Анварзода М. А.²

Таҳқиқи масоили забони осори устодони калом бадеъ яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ буда, баррасии қабатҳои луғавию соҳавии онҳо дар шароити кунунӣ барои таъмини калимаи истилоҳоти гуногуни соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, таҳияи дастурҳои илмӣ ва воситаҳои таълимӣ ҳоизи аҳамият мебошад. Дар байни адибони сад соли охири адабиётмон устод С. Айнӣ яке аз фарҳефтагони нотақрорест, ки осори эшон саршор аз калимаи истилоҳоти мавзӯии мутанаввеъ буда, то ҳади зарурӣ ба таҳқиқи онҳо таваҷҷуҳ нашудааст. Аз зовияҳои гуногуни илмӣ ба маводи осори ин адиби забардаст наздик шудан аҳамияти бузурги илмӣ дорад ва ин мавод барои ташаккули калимаи истилоҳоти соҳавии забони тоҷикӣ ҳоизи аҳамият мебошад. Ин аст, ки дар ин мақола роҷеъ ба яке аз қабатҳои муҳими забонамон калимаҳои марбут ба либос дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ таҳқиқ анҷом мегирад.

Мутобиқи анъанаи мардумӣ либосу пӯшиданиҳо аз чарму абрешиш ва пахтагӣ таҳия мешаванд ва барои истифода пешкаш мегарданд. Истифодаи онҳо гуногун аст. Ин ба он маъно аст, ки қисме аз онҳоро мард ва қисми дигарашонро занон истифода мекунанд. Дар баробари ин, либосҳои марбут ба ҷашну маросимҳо ва машғулиятҳои мардум аз қабилҳои либоси кӯдакона, шикорӣ, тӯёна, арӯсӣ, домодӣ, мотам ва ғайра дар анъанаи истифодаи либос мавҷуд аст.

Баъзе аз либосу маҳсулот дида мешавад, ки барои зану мард муштараканд. Дар асоси маводи «Ёддоштҳо» калимаҳои **«курта, эзор, чома, рӯпоқ, камзӯл, мӯза, маҳсӣ/масҳӣ, кафш, пойтоба // пайтоба// потоба», калӯш** - ро чун вожаҳои умумии марбут ба зану мард талаққӣ кардан мумкин аст, зеро онҳо дар байни занону мардон муштараканд. Ин муштаракот на танҳо дар «Ёддоштҳо», балки дар забони сокинони имрӯзи кишварамон низ дида мешавад. Аз ҷумла, М. Ҳалимова дар лаҳҷаи Хучанд истифодаи қисме аз калимаҳои мазкурро чунин ба қалам додааст: «баъзе аз мафҳумҳо, аз қабилҳои **курта, чома, эзор, мӯза** ва ғайра ба ҳарду ҷинс (зану мард) мансубанд» [15, 27]. Муҳаққиқ Н. Б. Камолӣ зимни таҳқиқи муқоисавии вожаҳои мансуб ба либос дар забони тоҷикию англисӣ (дар асоси романи «Духтари оташ»-и Ҷ. Иқромӣ) рӯйи ин андеша аст, ки «Одним из распространённых слов в лингвокультуре пространстве таджикского языка является слово *курта*. Данный термин имеет весьма важное значение, как и мужской, так и в женской одежде. Термин *курта* в мужском гардеробе является необходимым элементом. Курта - основной вид наплечной одежды, на начальных стадиях истории одежды из тканей, являвшийся, вероятно, первой, исходной формой, из которой развились все остальные виды наплечной одежды» [5, 48]. Воқеан, калимаи курта таърихи қадим дорад, ки истифодаи он дар осори давраи классикӣ ва асарҳои лексикографӣ шаҳодати ин гуфтаҳо. Аз ҷумла, дар матни «Ёддоштҳо» калимаи **курта** 71 бор истифода шудааст.

Барои муайян кардани мансубияти ҷинсии ин калима матн ёрӣ расонида метавонад. Дар баъзе ҷумлаҳо муайян кардани мансубияти он ба зан ё мард ғайриимкон аст. Аз ҷумла, дар ҷумлаҳои «Дар

¹ Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло, д.ф.н., профессор, узви вобастаи АМИТ, муовини раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати ҚТ. Email: saxidodi@list.ru.

² Анварзода Мавҷуда Анварӣ, унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти АМИТ. Email: mmavjuda2004@mail.ru;

хавоҳои гармтар бо як қабат **курта**-лозимӣ ва дар зимистон аз болои курта як қабат чомаи абра-астари бепахта пӯшида мегашт [2, 149]; «Аз ҳама бештар карбос бофт, ӯ як қисми вайро ба шуштагар ба худ **курта**-лозимӣ дӯзонид, дигарашро абра ва остари кӯрпаву кӯрпача, болиш, дастархон ва дигар чизҳои даркориҳои хона дӯзонда, ба ҷитгар дода ранг кунонида гирифт» [2, 49]; «Ду нафар аз онҳо аввал либосҳои низомӣ – сарбозӣ, дар тани ӯ як чомаи чиркини даридаи серпахта ва як **куртаи** қаламӣ буд, ки онҳоро ҳам кашиданд» [2, 223]; «Аммо **курта** надошт ва аз рӯй як яктак (чомаи беостар), ки аз ҷити тунук (гардӣ) дӯхта шуда буд, пӯшида менишаст» [2, 227] ва ғ. имкони муайян кардани курта ба ҷинси зан ё мард мавҷуд нест.

Дар ҷойи дигар мушоҳида кардан мумкин аст, ки барои муайян кардани ин ҳолат калимаҳои ёридиҳандае аз қабилҳои **зан, духтар, чавон, ака, олуфтарарош** вучуд доранд, ки мансубияти калимаи **куртаро** ба ҷинсияти луғавӣ муайян менамоянд. Дар ҷумлаҳои «Ман ба он чавон нишон додам, ки аз он пул як фаранҷии бахмали нав, як чашмбанди нав, як **курта-лозимии занонаи** атласи навро бо як **кафшу маҳсии занонаи** калонпои нав, аз кучо бошад, барои як шаб киро (ичора) карда гирифта биёрад, як шишача атри хуб ҳам бихарад» [2, 264]; «Номи аслии ӯро ман намедонам ва ҳар кас, ки ин унвони пуртантанаро мешунид, гумон мекард, ки он **зан** бояд як зани соҳибхашамат буда, **куртаҳои** шохиро болои ҳам пӯшида, бар болои чандин қабат кӯрпача нишаста, хизматгоронро кор мефармуда бошад» [2, 28]; «Аз хишир-хишир кардани либоси ин **духтар** бар тан **куртаи** шохии бухории оҳорӣ доштаниш ҳам маълум мешуд ва аз либоси он **духтар** бӯи хуши атри аъло вазида димоғи маро ҷоқ ва диламро бетоқат мекард» [2, 240] мансубияти **курта** ба занон маҳз тавассути истифодаи калимаҳои **зан** ва **духтар** муяссар мешавад.

Дар ҷумлаҳои «**Куртаи** ин гуна **чавонон** пешбаста ва зехдор мешуд [2, 339]; «Зоҳиран дар дасти ӯ кордчаи қачнӯги қачқордонанд будааст, ки бо ҳамин кашидан гиребонҳои чомаҳо, камзӯл ва **куртаи олуфтарарош** то ба миён ҷоқ шуда рафт [2, 568]; «Танҳо ба **акаам**, ки ӯ Бухоро мерафт, як ҷуфт **курта-лозимии** суф ва як яктаҳи ҷит аз моли фабрика харида дӯзонда дод [2, 49]» барои ифодаи ҷинсиат вожаҳои **чавон, олуфтарарош** ва **ака** мусоидат кардаанд.

Аммо дар баъзе ҳолатҳо калимаҳое, ки истифодаи онҳо маҳсули зану мард мебошанд, барои мансубияти калимаи **курта** ба мард ёрӣ расонидааст. Дар ҷумлаи «Духтар ба ятим рӯ ба рӯ шудан замон гиря карда сар додааст ва аз таги **куртааш** як ханҷарро бароварда нишон дода: – Ман фурсат меҷӯям, ки синаи худро ҷоқ карда худро кушам, – гуфтааст» [2, 32] ин муносибатро вожаи **ханҷар** муайян кардааст.

Муродифи калимаи **курта** вожаи **перохан** дар «Ёддоштҳо» дида нашуд, аммо дар Луғатнома омада, дар шакли «**ПЕРОХАН** курта. **Перохан** қабо кардан (сохтан) ҷоқ кардани гиребони курта то домон ба сабаби алам, мусибате [ё камоли шавқ]» [1, 291] шарҳ ёфтааст.

Калимаи **эзор** дар «Ёддоштҳо» 6 бор истифода шудааст. Ин калима барои занону мардон умумӣ аст. Муҳаққиқ Н. Б. Камолий баромади ин калимаро бо таъя ба «Ғиёс-ул-луғот» аз **эзор** медонад: «Другая лексика **эзор** которое широко используется в литературном языке и в разговорной речи. Слово **эзор** короткая форма от слова **эзорпоча**. Слово **эзорпоча** является сложной формой и состоит из двух слов «эзор» – штаны, «поча» – нога. Мы находим данное слово в толковом словаре «Гияс-ул-луғот» со следующим значением: «**эзор** узр кардан ва хатна кардан ва таому зиёфати хатна» – сделать обрезание ребёнку по традиции и с накрытием стола для гостей. Мы можем подтвердить, что слово **эзор** с вышеприведённым значением, потому что после обрезания ребёнка, ему необходимы были широкие штаны, дабы защитить раночку от чужого взгляда и попадания инфекций. Наверное, это привело к появлению слова **эзор**. В прошлом столетии слово **эзор** относился к мужским шароварам переводится на английский **pants** [5, 59].

Имрӯз дар фарҳанги тоҷикон калимаи **эзор** барои занону мардон хусусияти умумӣ доштанаширо суи карда, бештар ба занон мансуб аст, аммо мисолҳои «Ёддоштҳо» гувоҳи онанд, ки устод С.Айнӣ онро барои ифодаи либоси мардона истифода кардааст ва калимаи муродифии **почома** мансуби бонувон буда, дар «Ёддоштҳо» дида намешавад. Дар ФТЗТ калимаи **эзор** дар шакли «ЭЗОР ايزار лозимӣ, почома; миёнбанд, камарбанд» шарҳ ёфтааст [10, 614]. Аз ин бармеояд, вожаҳои **лозимӣ** ва **почома** муродифҳои **эзор** ба шумор мераванд, ки мантиқӣ аст. Калимаи **эзор** ҳам дар танҳои ва ҳам дар таркиби калимаи **эзорпоча**, ки мутобиқи шарҳи ФТЗТ маънии «ЭЗОРПОЧА ايزارپچه як почай эзор, қисми поёни эзор, ки соки пойро мепӯшонад» [12, 666] ифода мекунад, истифода мешавад: Мисолҳо дар матни устод Айнӣ: «Лутфулло-Гуппон қабул кард ва ғайр аз **эзор** ҳамаи либосҳояшро каша ба кор даромад» [2, 47]; «Баъд аз он Тохирҷон ва Максудҷон ҷомаҳои дарози худро аз тан каша, барҳои куртаҳои худро ба даруни **лозимӣ**ҳошон тикканданд, **эзорпоча**ҳошонро то болои зону барзада, бо ресмончае баста монданд ва баъд аз он поҳои худро то ба зону покиза шуста, ба даруни охур даромада, ангурҳоро бо қуввати тамои бо поҳои худ зер кардан гирифтанд» [2, 403].

Дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ калимаи **эзор** дар шакли **эзор** ва **изор** ба маънои почома истифода мешавад [6, 842].

Яке аз калимаҳои марбут ба ҳунари мардумӣ **чома** аст. Чома аз қадим яке аз либосҳои ғафси пахтагини миллати тоҷик аст, ки барои аз сармо ниғаҳ доштани мусоидат мекунад. Ин либос навиҳои гуногун дошта, барои зану мард муштарак аст. О. А. Сухарёва зимни баррасии либосҳои аънавии мардуми Осиёи Миёна зикр мекунад, ки «Традиционным видом верхней одежды мужчин, женщин и детей был халат. Понятие «**халат**» (яъне **чома** – ишораи мо – шарҳи мо) включает разные варианты верхней распашной одежды» [7, 26]. Ҳамчунин, Н. Б. Камолӣ рӯи ҷунин андеша аст, ки «**Чома** в прошлом являлся неотъемлемой частью верхней мужской одежды таджиков. Крой и пройма у них одинакового фасона, но отличительной чертой считались ткань и украшения. Это очень тёплый стёганный на вате, длинный, доходивший до щиколоток, тип одежды. Халат такого же покроя являлся мужским элементом одежды, а также обязательным видом домашней и рабочей верхней одежды женщин» [5, 73].

Албатта, на танҳо дар гузашта, балки аз тамоми рафти таърихи ҳунармандии миллати тоҷик маълум аст, ки чомадӯзи анъанаи деринаи ҳозираи милли аст ва бо доштани навиҳои гуногун дар забони адабии меъёр ва ҳам дар шеваамон серистеъмол аст. Анвои **чома** дар фарҳангҳои гуногун оварда шудаанд. Аз ҷумла, дар ФТЗТ «**ЧОМА** либоси пахтаи дарозиаш аз зону поён, ки аз рӯи мепӯшанд» шарҳ ёфта, навиҳои он ва истифодаи ин лексемаро дар таркиби вохидҳои фразеологӣ меорад «**чомаи абраастари кампахта, чомаи алоча, чомаи банорас, чомаи беқасаб, чомаи зехборик, чомаи серпахта, чомаи боронӣ** чомаи обногузар, ки вақти борон мепӯшанд; **чомаи хоб** бистари хоб; **чомаи корӣ** корчома, либоси корӣ; **чомаи амал пӯшидан** амали гардидан, ба вучуд омадан, иҷро гардидан; **чома пӯшондан** ба касе ҳурмати касеро ба ҷо оварда ба вай чома инъом кардан; **чома чаппа пӯшидан** дар қаҳру ғазаб будан, оташин будан, якрави кардан; **чанд чома пеш дарондан** синну солаш калон будан аз касе, таҷрибааш бештар будан аз касе; **ба гап чома пӯшондан** гапдон будан, суханпардозӣ кардан; **чомаи бомаслиҳат** (буридашуда) кӯтоҳ намеояд (мак); **чомаи азо пӯшидан** азо доштан» [12, 598].

Дар ФГЧЗТ доир ба навиҳои **чома** маълумоти муфасссал пешниҳод мешавад. Дар ин шева шакли фонетикӣ **чума/чуман** дошта, навиҳои **чумай беқасаб**, **чумай адрас**, **чумай атлас**, **чумай бахмал**, **чумай алача**, **чумай мышки зафар/мышк-ъ зафар**, **чумай авратина**, **чумай занакӣ**, **чумай мардакӣ**, **чумай лок**, **чумай сар**, **чумай сурӣ** дар истифодаи мардум қарор доранд [12, 792-793]. Дар

хамин фарҳанг калимаи **чапан** ва **чапон** чун муродифи чома шарҳ меёбад [6, 732-734], аммо анвои он зикр намегардад, ки аз камистеъмолии он дар шеваи ҷанубӣ дарак медиҳад.

Дар «Ёддоштҳо» муаллиф вожаи чапанро 18 маротиба дар ҳайати калимаҳои сохтаву мураккаб ва дар шакли ибора-истилоҳ (чапан, чапандозон, либоси чапанона, чомаи чапанона, чапани аробакашмонанд, чапанони кӯчагӣ, ҳақорати қабехи кӯчагии чапанона, авоми чапани нодон) барои ифодаи маъниҳои гуногуни марбут ба чапан истифода кардааст: «... ҳар рӯз баъд аз пешин **чомаи чапанонаашро** пӯшида, саллаи кабудашро «думимушӣ» баста, аз хучрааш баромада, аз Чорсуи Бухоро гузашта, лаби ҳавзи Девонбегиро як давр зада баромада, рост бо роҳи дарвозаи Мазор рафта ба беруни шаҳр мебаромад [2, 527]»; «... ба қиёфаи ӯ тааҷҷуб накарда бошанд ҳам, бо намуди **чомаи чапанона** ва саллаи кабудӣ «думимушӣ» бастааш дар миёнаи оммаи тамошобинон ва талабагон, ки ўро наменихотанд, «чӣ тавр шуда ин **чапани аробакашмонанд** даҳяк гирифтааст?» – гӯён ғудур-ғудуркунон гуфтугузор сар шуд» [2, 531].

Дар шеваи шимолӣ ва, махсусан, дар лаҳҷаи Хучанд истифодаи **чома** ва вариантҳои он **чапон** серистеъмол аст: «Воҳиди луғавии **чома** дар лаҳҷаи Хучанд серистеъмол бошад ҳам, ҳамчун унсури адабию китобӣ бештар ҳоси нутқи зиёиён ҳисоб меояд, вале дар лаҳҷаи Хучанд мақоми муродифи чома воҳиди луғавии **чапон** васеъ аст. Вале дар сохтани калимаву таркибҳои нав ҳарду истифода мешаванд. ... Истилоҳоти иборавӣ, ки бо ҷузъи тобеъкунандаи чома – чапон меоянд, навҳои чомаро дар нисбати ҷинс (зану мард), матоъ, урфу одат, мавсим ва ғайра нишон медиҳанд [17, 41-42]. Муҳаққиқ М. Ҳалимова дар идомаи таҳқиқ 30 нави чома – чапонро муаррифӣ мекунад, ки аз ғановати сарвати хунармандии мардум дарак медиҳад. Муаллифони ТҚД хусусияти истифодабарии онро дар зимистон махсус қайд мекунанд, ки чунин аст: «В зимнее время большая часть мужского населения носят ватный стеганный халат чома, колхозна же интеллегенция заменяют его иногда пальто обычного городского типа. В Дарвазе, ватные халаты получили широкое распространение после революции, в Каратегине они тоже раньше были далеко не у всех [8, 23].

Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро 164 маротиба дар шакли сода, дар ҳайати калимаҳои сохтаю мураккаб ва дар шакли ибора-истилоҳ барои ифодаи маъниҳои гуногуни марбут ба чома истифода кардааст: **чомача**, **чомашӯй**, **кутоҳчома**, **чомадарида**, **чомашӯйхона**, **бечома** ва ғ. Бо ибора-истилоҳот анвою ақсоми гуногуни чомаҳо ифода меёбанд, ки онҳоро мухтасаран ба таври зер ғурӯҳбандӣ қардан мумкин аст:

- **мансубияти иҷтимоӣ**: чомаи падар, чомаи косагарзодаи ланг, чомаҳои пахтадори ғиждувонӣ, одами салла-чоманокӣ ришсиёҳ, чомаҳои серпахтаи майдалагандаи ғиждувонӣ, чомаҳои шохиву зарбафт, чомаи банораси подшоҳӣ, чомаи бандӣ, чомаҳои подшоҳӣ, чомашӯйхонаи шайх, чомаи шохии ҳисорӣ, чомаи ҳочимаҳдумӣ, чомаи озода;
- **либосҳои мавсимию маросимӣ**: чомаҳои корӣ, чомаҳои кӯчапӯшӣ, чомаҳои одӣ;
- **аз рӯйи миқдору арзиш**: чомаи зарбафтпӯш, чомаҳои зарбофту шохиву атласу адрас, чомаи пора-пора дарида, чомаи зерини сатини пахтадори васеъ, чомаи чиркини даридаи серпахта, чомаи сурхи майдалагандаи кӯхнаи туркманӣ, чомаи беостар;
- **аз рӯйи дӯхт**: чомаҳои серпахта, чомаи пахтадор, чомаи банорас;
- **ақсоми чома**: бари чома, остинҳои чома, кисаи чомаи тахпӯшӣ;
- **сифатҳои гуногуни либос**: чомаи рӯйпӯш, чомаи тунуки ямоқӣ, чомаҳои тахпӯшӣ ва рӯпӯшӣ, чомаи рӯ, чомаву танга, чомаи кундал (зарбафти аъло), чомаи чапанона.

Чанд мисол: «Ба хонаи занон бошад, як зани куҳансол, ки ўро баъзеҳо ходимона ва баъзе дигар бибиқайвонӣ меғуфтанд, бо якчанд кампири дигар, ки ба сарашон **чомача** буд, ошқашонӣ мекарданд» [2, 10]; «Ман бозоргардӣ, ошпазӣ ва **чомашӯй** мекардам, ҳам чоку порай либосҳоямонро

медӯхтам» [2, 119]; «Чаллодон одамони кутохқомат, **кутоҳчома** буда, миёнашон аз рӯй бастагӣ, дар пояшон мӯзаи одӣ ва бар сарашон телпақҳои ҷойдории одӣ буд» [2, 116]; «Дар рӯ ба рӯи ин рахнаи дароз аввал як қатор аспҳои гуногунранг намудор шуданд ва онҳо ба яккамеҳҳои баланди ҷӯбин, ки дар рӯи ҳавлӣ кӯфта шуда буданд, бастагӣ буданд ва ба он аспҳо ду одами пирсоли побараҳнаи **чомадарида**, ки аз бемадорӣ базӯр роҳ мерафтанд, нигоҳубин мекарданд» [2, 225]; «Мо камбағалонем, ки **бечомаву** бечой дар бандагии бой» [2, 439]; «Қозикалон баъд аз қоғазпораҳои дар пешаш бударо ин рӯ-он рӯ гардондан аз ҷояш хеста ба мадони меҳмонхонааш даромад ва аз он ҷо як ҷӯра (як чомавор) алочаи ресмони нуратоиро бароварда оварда, ба пеши ман гузошт ва ба ҷои худ рафта нишаста гап сар кард» [2, 637]; «Духтарони баднамо ва дилнокаш дар хизмати ошхона, ҳамирхона ва **чомашӯйхонаи** шайх, ки ин «хонаҳо» бояд дар ҳар шабу рӯз барои садҳо нафар хонақоҳнишин кор мекарданд, мепоsidанд» [2, 590].

Бо **чома фаровез** қаробати бевосита дорад, зеро он «парчаест, ки дар гирдогирди чома аз дарун дӯзанд ва бо вай канори астарро бо канори абраи чома ба ҳам пайванд диҳанд» [1, 408].

Муаллиф ин вожа 7 маротиба истифода кардааст, ки он на танҳо ба маънои аслии худ, балки ба маънои маҷозӣ, яъне киноя аз шахси беандеша дар гуфтор истеъмол шудааст: «Агар либоси онҳоро нисбат ба либоси худ пурқиматтар, зеботар ва бисёртар ёбанд, осори қудурат дар ҷабҳаашон пайдо мешуд ва агар аз онҳо пасттар бошад, ба либоси худ то зеҳ ва **фаровезаш** боз як бори дигар нигоҳ карда (шояд бори садум бошад), ба пурқиматӣ ва зебоии худ қаноат ҳосил карда, шодикунон аз ифтихор ва ғурур гул-гул мешукуфтанд [2, 567]»; «Ба қавли олуфтаҳои Бухоро «дахони он ҷавон **бефаровез**» ва ба қавли оммаи бухороӣён ӯ «пӯртакигӯй» буд, яъне чизеро, ки ҳақ донад ва ё суханҳои танқидиро аз ҳар кас ки бошад ва ба ҳар кас ки бошад, бе ибто мегуфт [2, 480].

Албатта, байни вожаҳои «**бефаровез**», «**пуртакигӯй**» ва «**дахонбефаровез**» умумияти маъно вучуд дорад. Аммо аз назари услубӣ тобишҳои ҳосеро низ доро ҳастанд. Агар «**пуртакигӯй**» бошад, шахсест, ки ҳама камбудӣ, нуқсон ва ғайраро ба мусоҳиб бе андеша аз мавқеъ ва синну сол баён медорад. **Бефаровез ё дахонбефаровез** ин нафарест, ки шарму ҳаё ва ба ягон қоида побанд нест, «шикастамиҳор» аст. Зеро вожаи фаровез ба маънои бастагари лаби ду матоъ ва тағу боло, ё гирдогирди он аст.

Дар сохтани калимаҳои мураккаб иштирок мекунад: бефаровез, дахонбефаровез, дахонбефаровезӣ.

Калима **камзӯл** ҳам мисли чома яке аз лексемаҳои муҳим барои ифодаи либоси занонаю мардона аст. Калимаи камзӯл вожаи русӣ (камзол) аст. Камзӯл навъе либоси рӯпӯши гиребондору тугмабанд аст. Ин вожа ба гумоне воридшуда аз забони русӣ набуда, балки намунае аз вожагони ба форсии тоҷикӣ ва ҳам ба русӣ бо тафовути андаки овой то ба имрӯз расидаи забонҳои ҳинду аврупоист, зеро камзӯлдӯзӣ дар рӯзгори мардуми тоҷик собиқаи бостонӣ дорад. Камзулча камзули кутӯҳи беостин; нимча [13, 204].

Доир ба мансубияти ин либос ва замони пайдоиши он дар ҷилди аввали ДФМТ чунин маълумот дода шудааст: «камзул, як навъ либоси рӯй, ки ҳам мардон ва ҳам занон мепошанд. Дар Осиёи Миёна, асосан, аз нимаи дуюми асри 19, баъди ба Русия ҳамроҳ карда шудан расм шуд. К.абраву астар дорад, дар гармо беастар ҳам мепошанд. К-и занонаро аз бекасаб, адрас, парча, сатин, мохут каме тангтар ва ба камари занҳо шинам медӯзанд. К-и мардона нисбатан сода ва ба К-и нуғай шабех аст. К. гиребони баланд ва дар ду бар, баъзан, дар сари сина, кисаҳо дорад» [3, 430-431].

Ин калима дар Луғатнома ва ФЗТ дар моддаи алоҳида дода нашуда, зимни шарҳи калимаи **ангула** истифода мекунад: «АНГУЛА انگله сӯроҳчаи курта ва **камзул** аст, ки дар он тугмаро гузаронида банд мекунад» [1, 29].

Дар ФТЗТ дар шакли «КАМЗУЛ як навъи либоси (бештар мардонаи) рӯпӯши гиребондор ва ду бараш тугмабанд» шарҳ дода мешавад. Аз ибораи «бештар мардона» маълум мегардад, ки ба занон низ мансуб аст. Аммо дар моддаи «камзулча» онро «бештар ба занон» мансуб медонад: «КАМЗУЛЧА 1. камзули беостини кӯтоҳ (бештар занона). 2. дӯз. қисми аз сина болои пирохани занон, ки алоҳида дӯхта мечаспонанд, куртача» [11, 587].

Агар ба таҳқиқи О. А. Сухарева таваҷҷуҳ намоем, маълум мешавад, ки калимаи **камзул** ба забони тоҷикӣ баробари ворид шудани ин ашё ба минтақа худудан солҳои 1880 сурат гирифтааст. Ӯ ба ин андеша аст, ки «Генезис в пути распространения выкроенной одежды в целом не изучены. Видимо, это нужно связывать с Западной Европой, где **камзолы** были одеждой знати ещё в конце средневековья, откуда эта одежда была занесена в Россию по воле Петра 1, насильственно европеизировавшего придворные круги, в частности запрещавшего появление в старинной боярской одежде. ... В некоторых районах Башкирии носили и глухую приталенную безрукавку, называемую **камзул**. Отсюда пестрота татарской, как и башкирской, терминологии одежды, включающие в себя как русские элементы, так и слова, восходящие к иранским (вероятно, таджикским) и арабским» [7, 52-53].

Муҳаққиқи дигар Н. Б. Камоли низ онро, асосан, ба мардҳо мансуб медонад, дар сурате ки занҳо ҳам онро истифода карда, аз рӯи дӯхту дӯз каме фарқ мекунанд. Ин муҳаққиқ андеша дорад, ки «термин **камзул** часто встречается в контексте национальной таджикской мужской одежды, но мужские камзулы короче женских, обычно надеваемые поверх натальной рубахи. Первоначально **камзулы** были с длинными узкими рукавами, но со временем их стали шить без рукава. В мусульманском традициях их длина достигала иногда до щиколоток, в европейских странах чуть короче, немного ниже колена, и поверх него надевали верхнюю одежду» [5, 57].

Ба андешаи муҳаққиқи лексикаи ғӯйиши тоҷикони водии Ғорон С. Ф. Шердилова ин навъи либосро ҳам занон ва ҳам мардон ба бар мекунанд. Дар Ғорон калтача ду навъ мешавад - мардона ва занона. Фарқияти калтачаи занон аз мардон дар он аст, ки аз занон бештар гулдор мешавад ва аз мардон бегул. Дар лексикаи ғӯйиши тоҷикони водии Ғорон **камзӯлро** калтача (нимостин, чомачаи занона ва мардона) ном мебаранд. Калтача як навъи либосе, ки назар ба чома кӯтоҳ ва беостин мешавад [17, 49]. Хамин тавр, маълум мешавад, ки ин истилоҳ аз тариқи забони русӣ аз забонҳои аврупоӣ ба забони тоҷикӣ ворид шуда, дар ҳаёти мардуми мо ба унвони либоси ғафси болопӯши занонаю мардона ва калонсолону хурдсолон истифода мешавад. Дар «Ёддоштҳо»-и устод Айни ҳам ин калима барои ифодаи либос се бор истифода шудааст: «Он вақтҳо дар байни талабаҳо **камзӯл** ва шалвор пӯшидан одат набуд» [2, 145]; «Курта ва **камзӯли** олуфтатароше, ки аз паҳлуи рост мерафт» [2, 568]; «Бо хамин кашидан гиребонҳои чомаҳо, **камзӯл** ва куртаи олуфтатарош то ба миён чок шуда рафт» [2, 568].

Калимаи **пойандоз** вожаи мураккаби тоҷикӣ аст, ки аз матои гуногун буда метавонад ва мансубияташ ба зану мард баробар аст. Устод С. Айни дар Луғатнома онро чунин шарҳ медиҳад: «**ПОЙАНДОЗ** 1. порчаест, ки дар зери пойи подшоҳони феодалӣ дар вақти меҳмон шудани ӯ ба ҷое меандохтанд. 2. қолинчаи камбари дароз, ё мисли ин ягон чизи бофта, ки дар роҳ ва зинаҳои биноҳои калон меандозанд [1, 297]. Дар ФТЗТ ҳам бо ду маънои шабеҳ ба шарҳи устод Айни дида мешавад: «фарш ё матое, ки барои иззату эҳтиром ба зери пойи арусу домод ё меҳмонони мухтарам паҳн мекунанд. Дуюм, шол ё гилеми камбар барои густурдан ба роҳрави хона» [12, 108]. Доир ба тарзи истифодаю аз кадом матоъ сохташавии пойандоз дар ДФМТ маълумоти бештаре дода шуда, аз анъанаи қадимии мардумӣ будани он ҳикоят мекунад. Аз ҷумла, зикр мегардад, ки «пойандоз фарш, бисот, порчаи матоест, ки ҳамчун рамзи эҳтиром зери пойи арусу домод ё меҳмонони олиқадр дар

дароматгоҳи хона ё роҳрав меғустаранд» [4, 216]. Пойандоз аз матои суфи сафед, ки ба болои он атлас ва ё дигар матои гаронқимат гузошта мешавад, таҳия мешавад. Дар давраи нави тараққиёти ҳунарҳои мардумӣ аз ин анъана фаровон истифода мешавад ва дар пеши пойи шахсони гуногун: падару модар, кӯдакони навзод, арусу домод, ҳешу ақрабӣ, ки аввалин бор ташриф меоранд, хоҷаҳо ва ҳар нафари олиқадр пойандоз партофта мешавад. Ҳатто дар сатҳи баланд барои иззату иқрому меҳмондорӣ шахсиятҳои олиқадрӣ давлатҳои хориҷӣ пойандозҳо аз ғилемҳои мунаққашӣ миллий партофта мешавад ва ба як расмӣ зебои миллий табдил ёфтааст.

С. Айни ин вожаҳо як маротиба истифода бурдааст: «Агар ту, офтоби оламтоби ман, бегоҳонӣ Ситораатро пеши ман фиристонӣ, он навиштаи маро ба хоки поят, барои **пойандозат** мебарад» [2, 240].

Он чи ба унвони **пойпӯш** дар «Ёддоштҳо» истифода шудааст ва барои зану мард мусовӣ истифода мешавад, маҳсӣ/масҳӣ, калуш, кафш, пойтоба /пайтоба//потоба мебошанд, ки ашӯ ҳамсафари қадими мардуми тоҷик аст. Маҳсӣ вожаи гуфтугӯӣ буда, «шакли вайроншудаи масҳӣ» [11, 779] мебошад ва масҳӣ аз асоси арабии масҳ ба маънои молиш ва дастмол меояд. **Масҳ** бо пасванди калимасозии -ӣ ҳамроҳ шуда, вожаи **масҳӣ** сохтааст, ки барои ифодаи «пойафзори соқдарози тагтунук ва бепошна, ки бо кафш ё калуш мепӯшанд; кафшу масҳӣ» (11, 770) истифода мешавад. Устод С. Айни дар «Ёддоштҳо» ин вожаҳо 16 маротиба ба маънои мазкур истифода бурдааст: «Ман бошам, **маҳсӣ** надоштам, як кафши сарипоии маҳаллидӯхт доштам, ки аз вай об мегузашт ва намро ба худ мекашид [2, 145]»; «Бештарини талабагон зиёда қашшоқ буда, дар зимистон бо ҷомаи тунуки ямоқӣ ва бо кафши **бемаҳсӣ** мегаштанд [2, 102]»; «**Ҷ** **маҳсӣ** намепошид ва салла намебафт» [2, 148].

Аз мисолҳо бармеояд, ки **маҳсиро** бо **кафш** мепӯшанд ва бо пайдо шудани **калӯш** аз ин пойпӯш ҳам фаровон истифода мешавад. Истифодаи маҳсиро калуш ва кафш барои зану мард умумӣ аст. Дар ФКЗП калимаи **кафш** дар шакли «kaʃʃ/kaʃʃag, tōg» оварда шудааст, ки аз қадимӣ будани ин калима дарак медиҳад [14, 287]. Дар ФЗТ кафш ҳамчун пойафзол, попӯш шарҳ дода шудааст [9, 545]. Ин аст, ки ба унвони пойпӯш дар ҳаёти мардум истифодаи зиёд дорад ва тавассути он калимаҳои зиёде аз қабилҳои кафшкан, кафшканӣ, кафшбардор, кафшқаш, кафшдӯз, кафшдӯзӣ, кафшдӯзон ва ғайра сохта шудааст. Устод С. Айни дар «Ёддоштҳо» ин калимаро 146 маротиба истифода бурдааст: Чанд мисол дар ҷумла: «...дар реги рӯи ҳавлӣ ва замини боғча **кафш** то пошнааш меғутид, шукуфаҳои дарахтони зардолу монанди мурдаҳои занбӯрҳои асал ба назар менамуданд, сабза ва майсаҳо бошанд, дар зери рег тамоман нопадид гардида буданд, боғчае, ки дирӯз бо шукуфа ва сабзаҳои навхези худ шодӣ бар шодии кас меафзуд... » [2, 23]; «Хонаи ҷанубӣ бе дахлез буда, **кафшқанаши** дар пойғаҳи ҳудаи буд, хонаи шимолӣ дахлез дошта бошад ҳам, вай танҳо барои даромад ва **кафшқанӣ** набуда, дар он ҷо як дуқонӣ бофандагӣ ҳам бино ёфта буд» [2, 10]; «Марди мардон **кафши** бепошнаи нӯгтезро, ки аз ҷарми зарди паст дӯхта мешуд ва дар Бухоро бо номи «кафши олак» машхур буд, бе масҳӣ мепӯшид» [2, 339]; «Даруни ҳуҷра хеле танг буд: баъд аз пойғаҳ – **кафшқаш** ҷои нишаст сар мешуд, ки вай ҷорқунҷаи баробар буда, аз қадом тарафаи, ки як одами баландқомат дароз қашаи бихобад, пояш ё ба пойғаҳ ва ё ба девор мерасид» [2, 439]; «Соҳиби тӯй, ки як одами бечораи **кафшдӯз** буда, додаш ба ҷое намерасид ва медонист, ки ҳамгузариаш Маҳдум пеш аз ҳаҷ рафтаиаш ба миршаб ғалаба қарда ӯро беобрӯй қарда буд ва ҳоло ки аз ҳаҷ Ҳоҷӣ-маҳдум шуда омада, обрӯяш зиёда гардидааст, давон пеши ӯ рафта, аз ӯ ёрмандӣ пурсидааст... [2, 486]»; «Дар дасти яке аз онҳо кӯбаи **кафшдӯзӣ** буд» [2, 577] ва ғайра.

Ба андешаи мо, калимаи кафш ва кафшдӯз нисбат ба мӯза ва мӯзадӯз дар гузашта истифодаи зиёдтар буда, вале дар забони адабии ҳозираи тоҷик истифодаи вожаи кафш қариб аз байн рафта, аммо вожаи мӯза ба таври умум дар истифода қарор дорад. Дар гузашта ба маъноҳои маҷозӣ ҳарду

вожа мавриди корбурд буданд. Кафш хостан (нияти сафар кардан), кафш пеши пои касе гузоштан (дар хизмати касе будан), ҳарду поро дар як кафш андохтан (дар коре исрору иснод кардан), обро дида мӯзаро кашидан (шароитро ба эътибор гирифта ба коре шуруъ кардан).

Дар баробари **кафш** пойпӯши резинии **калуш** низ бо маҳсӣ аз тарафи занону мардон пӯшида мешавад. Вожаи калӯш калимаи русӣ аст. Табдилёфтаи «калоша» ё «галош»-и русӣ дар гуфтори тоҷикӣ, ки ба оғоз аз охири асри 19 ва аввали асри 20 бо ворид шудани ин навъи пойафзор аз Русия, аввалан дар Бухоро ва баъдан дар соири шаҳру деҳи тоҷикнишини Осиёи Миёна ба ғӯйиши мардум даромад. Дар ФТЗТ «Калӯш, р. пойафзори бепошнаи резинии занона ё мардона, ки одатан бо маҳсӣ, мӯза ва ғ. мепӯшанд» [11, 584].

Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро 6 маротиба истифода кардааст: «Боре ӯ аз Самарқанд як чуфт **калӯш** оварда будааст, ки дар як рӯзи борон ва лой пӯшида баромад» [2, 169]; «Муллоҳое, ки ба сабаби бесадо будани **калӯш** соҳибашро ба «шабравӣ» (дуздӣ) айбдор карда буданд, акнун дар пайи он афтоданд, ки сабаби ғарч-ғарч карда садо баровардани ин кафшро дарёбанд, то ки ба он восита ба соҳибаш тӯҳмате баста тавонанд» [2, 170]; «Ман аз ин тафсилоти ин муллои кухансол, бо вучуди дар даст асои русӣ (палка) гирифта гаштани он одам, сабаби ба ин кори ӯ гап назадани муллоҳоро, ки ба сари **калӯш** ва кафши Мулло Туроб он ҳама ғавғо бардошта буданд, фаҳмида бошам ҳам, сабаби ба ӯ таъзим намуда салом додани онҳоро ханӯз нафаҳмида будам» [2, 174].

Аз қадим, аз замоне, ки мӯзаю маҳсӣ ихтироъ шудааст, зимни пӯшидаи онҳо аз **пайтоба**, ки аз матои пашмӣ ё пахтагӣ таҳия мешуд, истифода мегашт. Дар робита ба **пайтоба** шарҳи ФТЗТ муҳим аст, ки овардаанд: «**Пайтоба** матое, ки пеш аз пӯшидани мӯза ва масҳӣ ба пой мепечонанд; пойпеч; **пайтоба кушодан** киноя аз муқим шудан, аз сафар боз мондан; **патаку пойтоба шудан** а) саросема ба коре машғул шудан; б) гирди касе чарх задан; в) кадрӯ қимати худро гум кардани касе ё чизе» [12, 60]. Пайтоба, пойтоба, потоба, потова, патак тиккае аз лата ё порчаи патдор, ки барои гарм нигоҳ доштан ва муҳофизат аз сармо ба пой печида ва пойафзорро ба рӯйи он бипӯшанд [13, 335]. Аз ин шарҳҳо бармеояд, ки **пайтоба** бо доштани гунаҳои **пойтоба**, **потоба** ва патак дар фарҳанги мардумӣ аз қадим ворид шуда, ҷиҳати сохтани ибораҳои фразеологӣ хизмат мекунад. Дар ФГҶЗТ барои ифодаи ин шайъ вожаи **пайик** ва **пайък** дода мешавад: «**пайик** 1. (Лаҳш, Пд.) *ниг. патък*: калуш кушод боша, **пайик** мемуна, ё бисёр хънък боша ни пайик мекуна (Пд.); 2. *мач. лаганбардор*, хушодадагӯ мън пайик-ъ **пайтовай** тъ мешавъм? (Нб.)» [4, 461] ва гунаи савтии **пайък** низ ба маънои «пайтоба, пойтоба» [6, 463] дода мешавад. Дар ҷумлаи мисолшуда вожаи **пайтова**, ки бешак гунаи лаҳҷавии **пайтоба** аст, ба мушоҳида мерасад, аммо муаллифони ФГҶЗТ онро дар моддаи алоҳидаи луғавӣ наводаанд. Дар Луғатнома дар шакли пойтоба «латтаест, ки пеш аз пӯшидани мӯза ё масҳӣ ба по печонанд» омадааст [1, 297]. Дар «Ёддоштҳо» ин вожа як маротиба истифода шудааст: «Бо ҳамаи ин талабаҳое, ки иқтидори моддӣ доштанд, **чомаҳои** серпахтаро қабат ба қабат пӯшида **маҳси**ро бо **пойтобаи** пашмин ба по карда, барои такрор мебаромаданд» [2, 145].

Яке аз калимаҳое, ки дар расми мардуми тоҷик, ки барои занону мардон умумӣ аст, истифодаи рӯпок аст, ки дар «Ёддоштҳо» истифода шудааст. Калимаи рӯпок дар Луғатнома дида нашуд, аммо дар шакли таъсири «**рӯпокча**» порчаест, ки бо вай баъд аз шустани рӯй худро пок кунанд» дида мешавад [1, 321]. Дар «Ёддоштҳо» ин вожа дар шакли мураккаб ду маротиба истифода шудааст: «Дар тобистон ва зимистон якта яктахкурта пӯшида, гиребонашро ҳамеша баста мемонд ва аз рӯи вай бо **рӯпокчаи** содаи арзонбаҳо миёнашро баста, дар вай як қаламтарошро бо ғилоф овехта мегашт» [2, 339].

Баъд аз эълон шудани соли 2018 «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ба масъалаи ҳунарҳои дастии мардум таваҷҷӯҳи хосса зоҳир шуд. Ва яке аз калимаҳое, ки дар ҳаёти мардум хеле

серистеъмол гардид, вожаи **гулдӯзӣ** аст. Дӯхтани либосҳои гуногуни гулдӯзӣ аз қабилӣ чакан, чодир, тоқӣ, куртаю почома ва дигар либосҳои мардонаю занона ва арӯсию кӯдакона авҷ гирифт, ки ин эҳёи хунаҳои қадими мардуми тоҷик ба шумор меравад. Дар ин замина калимаи **гулдӯзӣ** муҳим ба назар мерасад, зеро он барои духтани либосҳои занонаю мардона муштараки истифода мегардад. Калимаи **гулдӯзӣ** вожаи аслии тоҷикӣ аст. **Гулдӯзӣ** ду маънои луғавӣ дорад. Якум, порча ё либосе, ки дар вай бо зари тор ё абрешим гул дӯхта шудааст (зидди такдӯзӣ, ки ҳама ҷои парчаро медӯзанд). Дуюм, кори касе, ки дар парча ва либосҳо гул медӯзад [1, 77]. Дар «Ёддоштҳо» гулдӯзиро се маротиба истифода кардааст: «Ман худро аз бачагони дигар ҳам хурсандтар ҳис мекардам, чунки дар он рӯз дар тани ман чунон либосҳое буд, ки ман пеш аз он монанди онҳоро напӯшида будам, ё ин ки пӯшида бошам ҳам, дар ёд надоштам: дар барам курта-лозимии сафеди суфта буд ва аз рӯи вай ҷомае пӯшида будам, ки гулҳои порча-порча дошт ва дар сарам каллапӯши нав буд, ки модарам **гулдӯзӣ** карда буд» [2, 10]; «...ӯ ягона духтаре буд, ки бо фаранҷии раҳ-раҳи майданакши сурхи шохӣ ва аз чарми дӯхташуда бошад ҳам, бо кафши пошнабаланди лок зада пардоз кардашуда, бо масҳии қайроқии пошнааш **гулдӯзӣ** кардашуда мегашт» [2, 357]; «Зинати аспӣ савории ӯ ҳам аз ҳудаш камӣ надошт: гарданбанд, қутос ва қуюшқуни вай тиллоқӯби ақиқ шинондашуда, давриаш зардӯзии заминдӯзӣ, зинпӯшаш маҳмали аълои **гулдӯзӣ**, лаҷомаш тиллоқӯби дувоздахзулфа буда, зулфҳои тиллоқӯби он ҳамроҳи мӯи аёли шоназадааш ба гардани вай зеби наварӯсона меод» [2, 569].

Ҳамин тавр, калимаҳои муштараки занонаю мардонаи марбут ба матоъҳо ва пӯшиданиҳо – **курта, эзор, ҷома, рӯпок, камзӯл, мӯза, маҳсӣ/масҳӣ, кафш, пойтоба/пайтоба/потоба**», **калӯш** дар забони тоҷикӣ ва дар «Ёддоштҳо»-и Айнӣ мақоми хос ва яке аз қабатҳои муҳимми таркиби луғавии забонамон ба шумор рафта, дар ҳаёти мардум аз замони будубоши онҳо ҳамсафари ҳаёти аст. Истифодаи онҳо дар «Ёддоштҳо» баробар нест, яке зиёдтар ва дигаре камтар ба қалам дода шудааст, ки омори онро дар боло додем.

ИХТИСОРАҶО:

ДФМТ – Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик

Луғатнома - Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик

ТҚД – Таҷриқи Каратегиаи и Дарваза

ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ

ФТЗТ – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ

ФКЗП – Фарҳанги кучаки забони паҳлавӣ»

ФГҶЗТ – Фарҳанги ғуҷишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ»

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Айнӣ С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик [Матн] / С. Айнӣ // Куллийёт, ҷ. 12. – Душанбе, 1976. – 564с.
2. Айнӣ С. Ёддоштҳо (ҷаҳор қисм) . Иборат аз як китоб. [Матн] / С. Айнӣ . – Душанбе. Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик. – Душанбе, 2009. – 680 с.
3. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик Ҷ. 1. [Матн]. – Душанбе, 2015. 776 с.
4. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик Ҷ. 2. [Матн]. – Душанбе, 2017. 756 с.
5. Камолӣ Н.Б. Лексика традиционной одежды в таджикском и английском языках (на материале романа Дж. Икрами «Дочь огня» и романа М. Митчелл. «Унесенные ветром») [Текст] / Н.Б. Камолӣ . Диссертация. – Душанбе, 2023. С.– 48

6. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ. Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ [Матн] / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 842с.
7. Сухарева О. А. История среднеазиатского костюма [Текст] / О. А. Сухарева. – Самарканд (2-я половина XIX - начало XX в.). – М., 1982. – 139 с.
8. Таджики Каратегина и Дарваза [Матн]. Вып. 2. – Душанбе, 1970.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (аз асри X то ибтидои асри XX) Ҷ. I. [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (аз асри X то ибтидои асри XX) Ҷ. II. [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ Ҷ. I. [Матн]. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ Ҷ. II. [Матн]. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 944 с.
13. Фарҳанги Доро. [Матн]. – Душанбе 2012. - 599 с.
14. Фарҳанги кӯчаки забони паҳлавии Маккензӣ [Матн]. – Техрон, 1383. – 287 с.
15. Ҳалимова М. Либосвожаҳо дар забони тоҷикӣ [Матн] / М. Ҳалимова. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил. 2014. – 150 с.
16. Ҷӯраев Ғ. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ [Матн] / Ғ. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 319 с.
17. Шердилова С.Ф. Таҳқиқоти этнолингвистии лексикаи ғӯйиши тоҷикони водии Ғорон (аз ғӯрӯҳи лаҳҷаҳои шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ) [Матн] / С.Ф. Шердилова. Диссертатсия. – Душанбе, 2022. – 199 с.

БАРРАСИИ ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА ЛИБОС ДАР «ЁДДОШТҲО»-И С. АЙНӢ

Доир ба осори устод С. Айнӣ корҳои зиёди илмӣ сурат гирифта бошад ҳам, баррасии забони осори эшон яке аз масоили камомӯхтаи муҳим боқӣ мемонад. Ин аст, ки таҳқиқи қабатҳои луғавии осори ин адиб аз вазифаҳои муҳими илмӣ ба шумор меравад. Дар байни қабатҳои луғавӣ калимаю истилоҳоти марбут ба либос дар асоси «Ёддоштҳо»-и Айнӣ мақоми махсус доранд, ки дар ин мақола баррасӣ шудааст.

Истифодаи калимаю истилоҳоти марбут ба либос дар байни марду зан гуногун аст ва дар «Ёддоштҳо» баъзе аз либосу маҳсулот дида мешавад, ки барои зану мард муштарақанд. Масалан, калимаҳои **курта, эзор, чома, рӯпок, камзӯл, мӯза, маҳсӣ/масҳӣ, кафш, пойтоба /пайтоба/потоба, калӯшро** чун вожаҳои умумии марбут ба зану мард талаққӣ қардан мумкин аст, зеро онҳо дар байни занону мардон муштарақанд. Ин муштарақот на танҳо дар «Ёддоштҳо», балки дар забони сокинони имрӯзи кишварамон низ дида мешавад.

Метавон гуфт, ки калимаҳои муштараки занонаю мардонаи марбут ба матоъҳо ва пӯшиданиҳо дар забони тоҷикӣ ва дар «Ёддоштҳо»-и Айнӣ мақоми хос ва яке аз қабатҳои муҳими таркиби луғавии забонамон ба шумор рафта, дар ҳаёти мардум аз замони будубоши онҳо ҳамсафари ҳаётӣ аст. Истифодаи онҳо дар «Ёддоштҳо» баробар нест, яке зиёдтар ва дигаре камтар ба қалам дода шудааст, ки омори онҳоро дар мақола дарҷ намудаем. Баъзе калимаҳое, ки дар асари мазкур барои истифодаи сарулибос қорбаст мешаванд, аз давраҳои аввали рушди забонамон маншаъ мегиранд. Вожаҳои марбут ба сару либос як қабати қалони вожаҳои «Ёддоштҳо»-ро фаро гирифта,

муодилҳои зиёде доранд ва дар мавридҳои зарурӣ яке дигареро иваз карда, хусусияти этнолингвистӣ доранд, ки дар мақола матраҳ шудаанд.

Калидвожаҳо: Садриддин Айни, таркиби луғавӣ, қабати луғавӣ, либос, сару либос, либосҳои занона, либосҳои мардона, муштарақ, «Ёддоштҳо», лексикаи соҳаи ҳунармандӣ, шеваҳо, решашиносӣ, этнолингвистӣ, маънои аслӣ, маънои маҷозӣ, омор.

Маълумот дар бораи муаллифон: Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло, д.и.ф., профессор, узви вобастаи АМИТ, муовини раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати ҚТ. Тел: 2275938; 919002178; e-mail: saxidodi@list.ru; Анварзода Мавҷуда Анварӣ, унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Тел: 888083416. mmavjuda2004@mail.ru;

АНАЛИЗ ТЕРМИНЫ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ОДЕЖДЕ “ЁДДОШТҲО” (“ВОСПОМИНАНИЯ”) С.АЙНИ

Хотя о языке произведений мастера С. Айни было разработано множество научных работ, лингвистический анализ их наследий остается одним из важнейших проблем. Поэтому исследование словарного пласта произведений этого писателя является одной из важнейших научных задач. Среди словарных пластов особый статус имеют слова и термины, связанные с одеждой, о которых говорится в данной статье по языковым материалам «Ёддоштҳо» («Воспоминания») С. Айни. Использование слов и терминов, связанных с одеждой, у мужчин и женщин разное, и в «Ёддоштҳо» («Воспоминания») вможно наблюдать некоторую одежду и изделия, общие для мужчин и женщин. Например, слова курта, эзор, джома, рӯпок, камзӯл, мӯза, маҳсӣ/масҳӣ, кафш, пойтоба // пайтоба // потоба, калӯш можно рассматривать как общие слова, относящиеся к мужчинам и женщинам, поскольку они употребляются между женщины и мужчины общие. Эту общность можно увидеть не только в «Ёддоштҳо» («Воспоминания»), но и в языке современных жителей нашей страны.

Можно сказать, что общие слова обозначающие названия ткан и одежды относящиеся к мужчинам и женщинам в таджикском языке и в том числе в «Ёддоштҳо» («Воспоминания») С. Айни занимает особое место, который являются один из важных пластов лексического строя нашего языка и является жизненным спутником людей со времен их существования. Степень их употребление в «Ёддоштҳо» («Воспоминания») неодинаково, один больше, другой меньше их статистики который даётся в статью. Некоторые слова, употребляемые в данном произведение для выражения одежды, берёт своего начала из ранних периодов развития нашего языка.

Слова, относящиеся к одежде, охватывают большой лексический пласт слов «Ёддоштҳо» («Воспоминания»), имеют синонимов и в необходимых случаях заменяют друг друга, они имеют этнолингвистический характер, о которых анализируется в статье.

Ключевые слова: Садриддин Айни, лексический состав, лексический слой, одежда, головной убор, женская одежда, мужская одежда, общий, «Ёддоштҳо» («Воспоминания»), лексика области ремесел, говоры, этимология, этнолингвистика, прямое значение, переносное значение, статистика.

Сведения об авторах: Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло, д.ф.н., профессор, член-корреспондент АМИТ, заместитель председателя Комитета по языку и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан. Телефон: 2275931; 919002178; электронная почта: saxidodi@list.ru; Анварзода Мавҷуда Анварӣ, соискатель Института языка и литературы Рудаки АМИТ. Тел: 888083416; электронная почта: mmavjuda2004@mail.ru;

ANALYSIS OF THE TERMS, RELATIONSHIPS OF THE “YODDOSHTHO” (“MEMORIES”) by S. AINI

Although many scientific works have been developed about the language of master S. Aini's works, linguistic analysis of their legacies remains one of the most important problems. Therefore, the study of the vocabulary layer of this writer's works is one of the most important scientific tasks. Among the vocabulary layers, words and terms related to clothing have a special status, which are discussed in this article based on the language materials “Yoddoshtho” (“Memories”) of Aini. The use of words and terms related to clothing differs between men and women, and in “Yoddoshtho” (“Memories”) it is possible to observe some clothing and items common to men and women. For example, the words kurta, ezor, joma, rypok, kamzul, muza, maxsi/masxñ, kafsh, poitoba // paytoba // potoba, kalus can be considered as general words relating to men and women, since they are used between women and men in general. This commonality can be seen not only in “Yoddoshtho” (“Memories”), but also in the language of today's inhabitants of our country.

It can be said that common words denoting the names of taken and clothing related to men and women in the Tajik language, including in “Yoddoshtho” (“Memories”) by S. Aini, occupy a special place, which is one of the important layers of the lexical structure of our language and has been a life companion of people since their existence. The extent of their use in “Yoddoshtho” (“Memories”) is not the same, one is more, the other is less than their statistics which are given in the article. Some of the words used in this work to express clothing originate from the early periods of the development of our language.

Words related to clothing cover a large lexical layer of the words “Yoddoshtho” (“Memories”), have synonyms and, in necessary cases, replace each other; they have an ethnolinguistic nature, which are analyzed in the article.

Keywords: Sadriddin Aini, lexical composition, lexical layer, clothes, headgear, women's clothes, men's clothes, joint, “Yoddoshtho” (“Memories”), lexicon of the field of crafts, dialects, etymology, ethnolinguistics, literal meaning, figurative meaning, statistics.

Information about the authors: **Rahmatullozoda Sakhidod Rahmatullo**, doctor of Philology, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of Tajikistan, deputy chairman of the Language and Terminology Committee under the Government of the Republic of Tajikistan. Phone: 2275938; 919002178; e-mail: saxidodi@list.ru.; **Anvarzoda Mavjuda Anvari**, graduate student of Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of Tajikistan Tel: 888083416. mmavjuda2004@mail.ru;

ДТУ: 001 (575.3) (092)

**РАХИМ ХАЛИЛОВИЧ ДОДЫХУДОВЕВ - ВИДНЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ИСТОРИИ ЯЗЫКА И ОРГАНИЗАТОР НАУКИ И
ОБРАЗОВАНИЕ В ТАДЖИКИСТАНЕ**

Ашурмамадова У. М.¹

Данная статья о докторе филологических наук, профессоре Рахиме Халиловиче Додыхудоеве (1928–1995), известном таджикском и советском языковеде, переводчике и уникальном специалисте по истории языка, лингвисте, Отличнике просвещения СССР, Отличнике народного образования Таджикской ССР. В ней обсуждается не только его жизненный путь, но затрагиваются также некоторые идеи и содержания его работ, статьи и выступления, показывается их актуальности и важность для современного таджикского общества. В написания данной статьи наряду с основными источниками, книгами и монографиям, находящими в широком доступе, были использовали материалы, подготовленные как результат наших бесед и интервью с теми, кто хорошо знали профессора, когда он преподавал курс истории таджикского языка. Основным методом нашего исследования является метод анализа биографического материала, анализ соотношения текста и исторического контекста и др.

Основную часть своей жизни Р.Х. Додыхудоев жил за пределами своего родного края, но тем не менее, он посвятил всю свою сознательную жизнь изучению его культуры и языка. Первоначальное образование Р.Х. Додыхудоев получил в родном селе, окончил восьмилетку, поступил в педучилище в Хороге, затем учился на двухгодичных преподавательских курсах при Таджикском педагогическом институте. После возвращения из Душанбе несколько лет он работал в качестве преподавателя в родном кишлаке Сохчарв Шугнанского района. Он вел там активную просветительскую работу: вместе с преподавателем М. Ширинджановым (в будущем председателя облисполкома), они создали кружок художественной самодеятельности, и вместе с другими активистами организовали в сельском клубе танцы, ставили спектакли, где сами играли [6]. Так они вдохновляли и активизировали не только молодых, но и представителей старшего поколения (дядя Ёрали играл на сетаре, дядя Мавлоназар – на гитаре) и это происходило в послевоенное, сороковые и пятидесятые годы. Такую активизацию общественной жизни, существовавшая тогда по всей стране, можно объяснить теперь энтузиазмом и эмоциональным подъемом, она явилась следствием победы советского народа в Великой Отечественной войне. И это притом, что в материальном плане людям, этому славному народу, тогда жилось нелегко.

Вскоре творческий подход и активная жизненная позиция молодых людей (Р.Х. Додыхудоева, М. Ширинджанова и др.) побудила руководителей отдела образования области, отправит их на дальнейшую учёбу в центральные вузы страны. Р.Х. Додыхудоев поступил в Военный институт иностранных языков, в Москве (1953–1956). Потом была стажировка в Иран (1954), и снова учёба в ТГУ им.В.И. Ленина (в Душанбе), где он работал и преподавал долгие годы. В беспокойные 90-е годы, когда интеллигенция оказалась под дулом автомата, Р.Х. Додыхудоев был вынужден покинуть родину, Таджикистан. Скончался профессор Р.Х.Додыхудоев в 1995 г. от сердечной недостаточности на территории МГУ, где он добровольно вел курсы истории языка.

¹ Ашурмамадова У.М. – старший преподаватель кафедры Европейских исследований факультета международных отношений Таджикского Национального университета.

Все, кто знали Р. Х. Додыхудоева, говорили и высказывают о нём, как об открытом, общительным и привлекательным человеком, он был одарённым лектором, и поистине интеллектуалом. Гибкий по натуре, он одинаково свободно себя чувствовал как в национальном, так и в многонациональной среде. Видимо это было ещё связано со временем, с тем, что он учился, жил и вырос в многонациональной среде, в то время, когда страна после войны поднималась из руин. Это произошло и благодаря тому, что в 1953–1956 Р.Х.Додыхудоев учился в Военном институте иностранных языков Минобороны СССР по специальности «*иранские языки*» по завершению чего, он, в качестве переводчика персидского языка находился несколько лет на стажировке в Иране. Эта была большая и ответственная ноша-быть представителем большой страны в другой стране, где говорили на твоём родном языке. Тогда он был счастлив тем, что изучал персидский язык и литературу на родине Хафиза и занимался его практическим применением в различных сферах, в том числе в оборонных учреждениях страны. Однако, во времена хрущевских оттепелей, как теперь многим кажется, - не совсем удачных и обдуманных реформ в СССР, многие видные деятели были демобилизованы из армии, многие дельные инициативы были свёрнуты, некоторые важные учебные и научные заведения были закрыты. Страна была деморализована. Многим людям, специалистам, в том числе Р.Х.Додыхудоеву приходилось переквалифицироваться, нужно было заново создать свою карьеру.

После демобилизации из действующей армии в 1956 году Р.Х. Додыхудоеву пришлось снова взяться за учёбу, он вернулся в Душанбе, подавал документы и был принят сразу на четвертый курс филфака ТГУ им.В.И. Ленина, где сдавал десятки экзаменов по новым предметам (как разницу), и окончил этот вуз с отличием в 1958. Однако, молодой специалист и учёный не остановился на достигнутом. Он выбрал научную карьеру и достаточно многого в этом достиг. В 1963 г. защитил кандидатскую диссертацию на восточном факультете ЛГУ на тему историческая фонетика шугнанского языка (под руководством проф.С.Н. Соколова), а позже, уже в 1980 докторскую диссертацию, посвященную памирской микротопонимике в Институте языкознания АН СССР.

Пригодились ему его навыки общения с молодыми людьми в его юношеские, молодые годы, его лидерские качества, выработанные во времена работы в комсомоле. По завершению учёбы его рекомендовали на должность руководителя комсомольской организации ТГУ им.В.И. Ленина, где он параллельно преподавал студентам восточные языки. Тогда он так активно работал со студентами, что они его обоготворяли. Учитывая эти качества, вскоре его назначили деканом факультета русского языка ТГУ им В.И. Ленина. Нужно отметить, что этот факультет, где он стал деканом, тогда был на хорошем счету и считался по тогдашним понятиям престижным. Выпускники данного факультета потом практически становились работниками комсомольского, а потом и партийного аппарата, и потому учились там, как многим тогда казалось, очень одаренные студенты. Параллельно с руководством факультета он преподавал историю таджикского языка, но от преподавателя этого курса всегда исходил дух новизны. Каждым своим появлением Р.Х. Додыхудоев на факультете таджикской филологии вселял студентам надежду на открытие. Он был всегда жизнерадостен, выделялся виртуозностью и свободным общением с людьми, с преподавателями и студентами. Коллегам было известно, что он превосходно владеет разными иранскими и иностранными языками, не только живыми, но и мертвыми, такими, как древнеарийским в форме клинописи (*хати мехи*), языка пехлеви, язык Авесты и т.д.

Те, кто учились на факультете таджикской филологии в годы его преподавания, отмечают, что курс истории языка, которого преподавал профессор Рахим Халилович, сразу привлекал их внимание своей неординарностью, т. е. своим загадочностью, архаизмом в хорошем смысле этого слова, но одновременно с этим, новейшими научными подходами. Это отличало этот курс от других

дисциплин, где давало о себе знать господство непобедимой социальной иерархии, местничества и т. д. Каждое новое появление Р.Х. Додыхудоева было для студентов, особенно студентов таджикской филологии, важным событием. Рассказывают, что он приходил обычно умеренным и весёлыми шагами из факультета русской филологии, который находился на противоположной стороне улицы (теперь уже улица имени С.Айни г. Душанбе), тут же вступая в разговоры, весело шутя и беседуя со своими коллегами, с преподавательницами, которые вели на факультете таджикской филологии уроки русского языка и литературы.

Очевидцы рассказывают, что курс истории таджикского языка, которую вел Р.Х. Додыхудоев проходил в лучшем научном формате. Он владел как теорией языка, так и мастерски владел историей, и практикой расшифровки древних письменных образцов. Студенты получали удовлетворение от прочитанной лекции и от получения навыков разгаданных смыслов, от возможности прикосновения к старине. К сожалению, после некоторых занятий проф. Р.Х. Додыхудоев заболел и ему пришлось уехать на лечение. Тогда для преподавания этого курса пригласили в г. Душанбе проф. Л.Г. Герценберга (1934 - 2012) из Ленинграда, известного специалиста по хотаносакскому языку и сравнительному изучению индоевропейских языков. Хотаносакский язык, как известно, был очень близок к памирским языкам (и уже исчезнувшему хоразмийскому языку), он относится также к восточноиранским языкам и настоящее время территория ее распространения находится на западных частях КНР (Хотан). Как свидетельствуют студенты, занятия Леонарда Георгиевича Герценберга также были новаторскими и максимально интересными. Студенты тщательно конспектировали каждое его слово. А Л.Г. Герценберг потом на базе опыта приглашенного преподавателя в Таджикистан в 1992 г. выпустил в Душанбе монографию «*История таджикского языка*» [1]. Эта сфера была наиболее интересной из того огромного материала по таджикской филологии. Но курс истории языка продолжался всего один семестр, что казался студентам недостаточным для освоения технологии и расшифровки древних языков. Герценберг, хотя читал свои лекции виртуозно, но нужно было развивать практические навыки студентов. Когда вернулся проф. Р.Х. Додыхудоев, дело шло к завершению. Он уделял больше внимания студентам, зная, что этот предмет является сложным для неподготовленного человека. Вместе с преподавателями студенты анализировали клинопись, зафиксированная на камнях Бехистунская надпись (Иран, надписи типа: *Адам Дараяуш Хшаятия... Я Дарий, царь царей...*), высеченные по приказу царя Дария I (523–521 до н.э.), а также некоторые тексты на пехлеви (среднеперсидский язык). Удивило студентов то, что некоторые из этих слов имеют аналогов в сегодняшних памирских языках до сих пор (например, *Адам* (Азам-т.е «Я») в рушанском языке будет *Азам*). Учитывая сложность предмета, Р.Х. Додыхудоев был лояльным на экзамене, хотя многие из студентов считали, что они еще недостаточно подготовлены по этому курсу и нуждались в дополнительной подготовке. Таким образом, все студенты были мотивированы и остались в долгу перед памятью Р.Х. Додыхудоева. Нужно отметить, что в эти годы же Р.Х. Додыхудоев выпустил уникальную книгу на тему «Памирская топонимика» [2:163], которая сегодня стала библиографической редкостью. А в 1978 г. Р.Х. Додыхудоев выпустил учебное пособие по истории таджикского языка (Дастури мухтасари таърихи забони тоҷики (Краткое руководство по истории таджикского языка): Учебное пособие. – Душанбе: ТГУ, 1978. – 70 с). Тему истории языка и микро-топонимики продолжил его ученик, Назри Офаридаев на материалах Дарвазского региона. Один из его учеников, Бобоназар Бобохонов опубликовал несколько книг по истории языка. Но история таджикского языка до сих пор нуждается в более фундаментальных работах, например, на базе сравнительных исследований фарси-таджикского и живых языков Памира (Бадахшана).

Проф. Рахим Халилович был скрупулёзным учёным и прекрасным оратором, он в равной степени превосходно говорил на таджикском и русском. Его таджикский фарси был изумительным, богатым,

говорил он без примесей жаргонов и местных диалектов. После посещения Индии, он рассказывал свои впечатления о том, что таджикский фарси больше похож на фарси Индии и Пакистана, они с ностальгией слушают наш говор. Назардод Джонбобоев, известный на Памире журналист, который учился в те годы в том же университете по специальности переводчика, вспоминает, что как-то спрашивал профессора «каким образом ему удалось достичь такой степени точности в письме и разговоре на фарси и английском». Он ответил на это следующим образом: «Нас готовили совершенно по-другому в военном Институте: почти весь день мы занимались учёбой, особенно языками, конечно с короткими перерывами. Соответственно, такого уровня знания и владения языком трудно достичь в обычной школе или в университетах» [6].

Р.Х. Додыхудоев занимался не только преподаванием, он был занят также и скрупулезной научной деятельностью по истории и современного состояния языка. Он писал статьи по истории иранских (особенно восточноиранских языков), по языкам на клинописи, по языку пехлеви как во время работы в ТГУ, так и в ТПИРЯиЛ (Таджикский педагогический институт русского языка и литературы), ставшим потом известным как Международный институт языков имени С. Улугзаде. Многим, наверное, известно, что Р.Х. Додыхудоев впервые заложил основу данного института в Таджикистане. Конечно, создание данного Института было связано с инициативой центра по модернизации отдаленных республик. Он успешно исполнял свою функцию по сближению народов и развитию темпов экономики, но в течение нескольких лет обещанные объемы финансирования ему не были обеспечены. Ответственные за отрасль идеологические органы ЦК КП Таджикистана каждый раз откладывали и отказывали помочь, что было похоже на саботировании проекта. А уровень знания русского языка падал с каждым годом. По идеологическим причинам развитию таджикского языка тоже ставили препоны, зная, что развитие языка ведет к развитию культуры. Таджикский фарси ещё многие годы тому назад был оторван от процесса интеграции фарси Афганистана и Ирана, якобы для борьбы с исламом (проект, которому заложил основу В.Радлов). А чиновникам, выскочившим на политический олимп, была нужна именно консервация культуры, чтобы управлять не народом, а толпой. В Таджикистане доминировал аграрный сектор, большинство таджикоязычное население жило в селах, выращивало хлопок (стратегическое сырьё!), естественно урбанизация здесь шла медленно, владение русским языком до развала Союза не достигло достаточного уровня, в то время как другие союзные республики строили свою экономику и развивали города, используя советскую языковую политику, и одновременно развивали свои национальные языки. Всем известный факт, что язык — это способ и инструмент мышления, потому инертное сознание большинства так и осталось аграрным. Отсюда и консерватизм, и большая религиозность среди населения до сих пор. В результате такого невиданной политики в отличие от светских таджикских школ таджикский язык фарси лучше развивался в религиозной среде. Своим певучим языком духовенство стало доминировать в обществе, обещая людям потустороннего счастья. Р.Х. Додыхудоев стал протестовать против такого положения дел. Его слова не были услышаны, аргументы не были приняты. Приходилось сдать свои полномочия в Институте языков (профессору В. И. Приписнову, известному философу, эмигрировавшую потом в Россию), он вернулся в Институт востоковедения АН РТ, и начал работать в Отделе восточных рукописей. В это время уже были опубликованы им ряд монографий, здесь он ввёл спецкурсы по древнеиранским, восточноиранским, т. е. памирским, среднеперсидским языкам и по языку Авесты.

По свидетельству очевидцев, по сведению одного его бывших студентов, однажды Р.Х. Додыхудоев выступил на конференции, она была посвящена таджикскому языку, и это было ещё в советское время. Ведущим данной конференции был президент АН РСС Таджикистана, академик М. Асими. Выступление Р.Х. Додыхудоева называлось «*Забони тоҷикӣ соҳиб дорад, соҳиби забон халқ*

аст!» (“Таджикский язык имеет своего хозяина, которым является народ»), где он ставил вопрос о том, что не позволено каждому по-своему относиться и изменять нормы литературного таджикского языка, что нужно сохранить связь между классическим и современным таджикским языком. Он ставил вопрос об унификации терминов и понятий в современном таджикском языке, где некоторые люди иногда допускали себе вольности. Он говорил о преемственности фарси-таджикского языка с древними языками, с языком Парфии, пехлеви, с языком Авесты и т. д. Он стал говорить о связи современного таджикского фарси с восточноиранскими языками, например, с шугнанским языком как о некотором «живом» древнем языке, как о полезном для расшифровки языка и равнозначном с языком Авесты и фарси язык. В частности, с трибуны на академической конференции говорил следующее: «Иранские языки, как древние, так и современные имеют много общего. Никто ещё не доказывал, что какой из существующих живых языков, например, язык фарси или современный шугнанский, ныне существующий на Памире, ближе всего к языку Авесты. Они оба очень важны для расшифровки древних языков, для познания нашей истории. И язык шугнанцев или ваханцев Таджикистана и Афганистана, а также другие памирские языки при доскональном их изучении могут дать очень много пищи для выяснения истории современного таджикского фарси, а также пролить свет на сложные тексты, которые остались нам от древнеиранского источника -Авесты, от пехлеви, как доселе до конца неразгаданными. Поэтому, в настоящее время нужно не изолировать и не консервировать так называемые бадахшанские или «памирские языки», а всесторонне нужно научно изучать и использовать на благо науки, особенно для развития таджикского языка фарси и для нужд общества» [7]. По мнению Р. Х. Додыхудоева, именно эти языки, а также ягнобский как говор согдийского языка являются гарантом сохранения и умножения лексических, историко-этимологических возможностей таджикского фарси языка. Изучение этих, а также согдийского, парфянского и хорезмийских языков способствуют более глубокому изучению истории таджикского фарси в этом регионе. Сравнительное изучение данных языков помогает также в разгадке тайн текста Авесты и других письменных памятников. Важность данной работы, как он отметил, подтверждают исследования А.А. Фреймана под названием «Хорезмийский язык. Материалы и исследования», опубликованные еще в пятидесятые годы [11].

Сегодня в социальных сетях ведутся не научные и даже не совсем разумные дискуссии, подвергающие сомнению принадлежности т. н. бадахшанских «памирцев» к таджикам. Дискуссия этот напоминает нам бесполезные споры об изобретении велосипеда, о том, что было первым, - яйцо или курица. Дело в том, что памирские таджики всегда считали себя таджиками. Язык важный, но не является единственным элементом единичности, кроме языка существуют другие факторы, например, этническое происхождение, история, культура, психология, территория, а также государственность. А.М. Дьяков, известный историк и один из основателей Советской власти на Памире, будучи в начале века (т. е. в 20-ие годы двадцатого века) в этих краях, пишет, что: «Народности эти, за исключением ягнобцев, сами называют себя таджиками, а язык свой таджикским; причем на Памире таджикский язык в собственном смысле называется персидским (*porsi*)». [6, 86]. Далее этот же автор пишет: «Это положение получило свое отражение и в материалах демографической переписи 1926 года. Так, в предисловии к предварительным итогам переписи, изданным ЦСУ Узбекистана, учтены только языки ягнобский и язгулямский, в отношении же языков собственно Памира сказано, что они не сохранились и население говорит по-персидски, а следом существования этих языков являются только названия волостей (Шугнан, Рушан и др.). Это утверждение, совершенно искажающее действительное положение, может быть объяснено только безграмотностью руководителей переписи в АГБО. В действительности как раз языки АГБО наименее подверглись влиянию языка фарси» [6, 86].

Действительно «памирские» таджики перед чужеземцами всегда подтверждали свою принадлежность к большой семье иранских народов, к остальным таджикам региона, они считали и считают себя таджиками, фарси-таджикский - называли языком своей культуры, что же касается родного, т. е. материнским языком называли шугнанский, рушанский или же ваханский и т. д. Впрочем такова есть реальная картина. И здесь не было и нет никакой противоречий. Дело в том, что не все таджики были персоязычными испокон веков. Абунаसर ал-Фараби и Абуабдуллах Рудаки хорошо знали родной им согдийский язык, Абу Рейхан ал-Беруни всегда гордился своим родным языком «Хорезми» (в этом можно убедиться при чтении их произведений, например, «*Асар ул-бакиа*», (Памятники минувшего поколения). Но свои основные произведения Беруни писал на персидском и арабском. Бадахшанцы или памирцы являются такими же восточными иранцами, они являются таджиками, но не персоязычными. Такая позиция подтверждается материалами М. Андреева в его книге «Таджики долины Хуф», где он приводит свои беседы с шугнанскими таджиками на заре советской власти. Так себя определял Шириншо Шотемур, один из основателей и герой Таджикистана (что отмечено в его личной анкете, опубликованной в книге К. Аламшо «Дар харчо бошам, бо тоҷикон бошам»). Так же до сих пор себя определяют сарыкульские таджики в Ташкурганском Таджикском Автономном Уезде (западные области Китая), в настоящее время граничащие с ГБАО. Отметим, что Ташкурган всегда был связан остальными частями Памира, особенно с Орошорвом (верховья Бартанга) и только в XIX в. «благодаря» политике размежевания Памира между сферами интереса Британии и России странным образом и несправедливо отошел к Китаю. Основная причина была в том, что Большой Игре нужен был буфер (нейтральная территория) между двумя великими империями, Россией и Британией. А сарыкольцы до сих пор как близкие народы, при возможности, свободно общаются на шугнанском и ваханцы Китая и северного Пакистана беспрепятственно – на ваханском.

Иначе говоря, горцы Бадахшана, т. е. Памира определяя себя как таджиков, назывались таджиками, свой язык -таджикским, а язык остальных фарсиязычных таджиков – именовали как «персидским». Многим сейчас такая позиция кажется парадоксальным, но такова была реальность всегда, во все века! Один народ может говорить на разных языках. Все недоразумения возникли потом, тогда, когда уже в советское времена стали отождествлять нацию (и народа) с одним из их языков, определять нацию только по языку (в то время как нация может иметь не одну, а нескольких языков!). Как будто до Советской власти этот народ и данная нация (таджики), подобно многим бесписьменным народам (например, Сибири), не имели свой официальный язык и литературу. Абсурдно, но этому народу стали создавать алфавит, сначала на латинице, а через десять лет еще - на кириллице. Это, несмотря на то, что у колыбели каждого ребёнка-таджика в Центральной Азии до советской эпохи лежали книги Фирдоуси «*Шахнаме*», диван газелей Хафиза, касыды Насира Хосрава, месневи Джалаледдина Руми или же Бедия и рубай Хайяма и т.. Так было и на Памире, более того, здесь еще до начала двадцатого века сохранились традиция чтения «*Шахнаме*» в семейном кругу, многие люди знали эти поэмы наизусть, а традиция песнопения «*касыдахони*» на базе персидско-таджикской традиции устойчиво сохраняются там до сих пор в форме религиозной церемонии «*Чароғравшан*» (песнопения по усопшему). Газели Хафиза и месневи Джалаледдина Балхии Руми нигде не имеют такой популярности, и являются душевными в той степени, как на территории ГБАО. К сожалению, на заре советской власти новые правители «пролеткульта» заявили, что «мы разрушим этот мир до основания, и на обломках самовластия напишут наши имена...». В то время как грузины и армяне продолжали писать и читать, используя свою тысячелетнее письмо, таджикам создавали новый алфавит на новой основе. Почему? Используя методологию конструктивизма, большевики, как и их французские и немецкие учителя – республиканцы, разделили единый народ и одновременно с этим - соединили язык и нацию, якобы создавая «заново» национальный язык (и якобы на основе местных

наречий и говоров). В то время как этот язык был и остается на этой территории тем же официальным языком нации, как и тысяча лет тому назад. Тем не менее, несмотря на попытки конструктивизма бадахшанские или же «памирские» таджики, бережно сохраняя литературный язык фарси-таджикский, до сих пор применяют уникальную практику двуязычия, или многоязычия, бережно сохраняя свои языки, феномен, который тоже нуждается в том, что его всесторонне изучали и достойно оценили.

Одним словом, восточноиранские языки, которых в советское время стали называть «памирскими», свидетельствуют и могут служить обоснованию «легитимности» современного персидско-таджикского языка как язык коренных народов, аборигенов в окружении тюркоязычных народов в Центральной Азии, так как алтайские тюркские языки, будучи сами «пришлыми» языками (первоначально исходившие из Сибири), постепенно стали доминировать в этом регионе. Это происходило буквально в последние века и десятилетия (особенно благодаря движению пантюркизма, представители которого внедрились в большевистскую среду, а до этого, до падения Бухарского эмирата в двадцатом году прошлого века официальным языком Бухарского эмирата был персидско-таджикский язык), но пантюркисты без всяких оснований объявляли, фарси-таджикский как язык эмирата, исходивший из современного Ирана (делая намек, видимо, на Саманидов). Они делают вид, что якобы представление не имеют о том, что как было на самом деле. Ведь этот язык, как язык дари, зародился именно здесь, в Восточном Иране, а памирские языки, согдийский, хорезмийские языки [11], как и язык дари - исконные «аборигены» данного региона, и никто не может по этой причине называть таджиков пришлыми из Ирана. Близкий к этим языкам – хорезмийский язык и язык порти, который был официальным языком в Парфянском царстве (с центров в г. Нисса, город, теперь на территории Туркмении). Близкий к этим языкам, в сасанидском Иране официальным языком был язык «пехлеви» (т. е. среднеперсидский). Попутно отметим, что в начале в Багдадском халифате официальным языком был язык пехлеви. Таджикистан — это отставший осколок арийской земли- т. е. в прошлом Великий Восточный Иран, с фрагментами культуры языков Согда, Бактрии, а также сакскими и бактрийскими говорами на Памире. Именно здесь, в Бактрии и была создана книга Авеста. Фарси, дари и таджикский -это один и тот же язык- писал известный таджикский поэт М. Каноат, но все это оказывается – крик в пустыни.

Выступления Р.Х. Додыхудоева на научных конференциях всегда были пафосными, профессионально ориентированными, научными, а не обывательским, как иногда бывает и среди учёных, которые ищут лёгкую славу. Одновременно, они были смелыми. Во время упомянутого выступления академик Мухаммад Асими, тогдашний президент АН Таджикистана несколько раз одобрительно кивал ему головой, выражая свою солидарность с его выступлением. Известно, что М. Асими также одобрял продолжения работы Отдела памироведения и изучения ягнобского языка в Институте языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки - как уникальное наследие таджикского языка и народа. Руководил Отделом незабвенный энтузиаст, проф. Додхудо Карамшоев, автор трехтомного шугнанско-русского словаря (коллективного труда), изданной в Москве. На базе данного Отдела были подготовлены и изданы в период советской власти и начале перестройки словари, а также учебники на памирских языках, приблизительно так же, как в 30-ие годы. На почве данного Отдела позднее, уже в период независимости, был создан Институт гуманитарных наук имени Б. И. Искандарова НАНТ в Хороге, который ведет теперь важные исследования в различных сферах лингвистики, литературы, истории, археологии, этнографии и экономики таджиков данного края.

Такая работа является вполне обоснованным как с точки зрения Конституции Таджикистана (статья 2-я, где говорится о том, что все языки и народы, живущие на территории Таджикистана, имеют право свободно использовать свой родной язык) [9, 4], так и с точки зрения общественной практики и

политической целесообразности. Дело в том, что еще в тридцатые годы уже упомянутый учёный А. Дьяков писал о практической полезности данного дела. Он говорил о целесообразности введения занятий на этих языках на начальных классах средней школы. Он писал буквально следующее: «Весьма вероятно, что например для язгулямцев и ягнобцев введение преподавания в начальной школе на родном языке послужит ступенью к более быстрому сближению и слиянию их с таджиками. ... Несомненно, однако, что введение в школу и литературу этих языков (т. е. на шугнанском и ваханском) будет огромным толчком к ускорению культурного развития этих народностей и будет способствовать изжитию их изолированности и сближению их с остальными народами» [6:90].

Одним словом, разумное и прагматическое отношение к предложенному вопросу способствует сближению народов, и приводит к ускорению культурного развития коренных народов региона, а самое важное к национальному единству таджиков. Сегодня мы должны особо признавать, что языки и культура Бадахшана – это не исключительно региональное дело, на самом деле - они являются важным достоянием всего таджикского, культурное наследие иранских народов, поэтому их нужно защитить от опасностей пагубного влияния нигилизма, всеядности, вредного влияния глобализма, религиозного фундаментализма, - явления, которые, прямо или косвенно нивелируют каждую культуру, уничтожают её уникальность, а это приведет к тому, что прервётся связь между поколениями. Негативный результат этого не заставляет себя ждать - произойдет отчуждения между людьми, родителями и детьми, произойдет переоценка ценностей в обществе. Поэтому в периоде глобализации важно сохранить бережное отношение к истокам, к древнему культурному наследию таджиков, к языкам и традициям коренных народов планеты, в том числе и Таджикистана, так как язык, как отмечают известные таджикские лингвисты и литературоведы Г.Шаропова и Х.Каландариён, является основой, кирпичиком или же первоэлементом национальной единичности [9, 10, 27].

Современное поколение таджиков должны понять, признавать и по достоинству оценить, что проф. Р.Х.Додыхудоев много сделал для развития науки, особенно лингвистики в Таджикистане. Здесь мы говорили и обсуждали лишь только некоторых из них. Важен вклад Р. Х. Додыхудоева в теоретической подготовке и практическом образовании ТПИРЯЛ (теперь уже Таджикский международный института иностранных языков им. Сотима Улугзода), этого важного для современной эпохи научного заведения, которое помогает изучать и сближать народы мира и их языки, а также способствовать развитию национальной экономики и культуры. Сейчас наступило время, чтобы приумножать и развивать начатые им дела и реализовать его идеи, подумать о том, чтобы издать полное собрание сочинений этого замечательного учёного, и для увековечения его имени назвать учреждение или одних из улиц г. Душанбе или улиц других районов его именем.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Герценберг Л.Г. История таджикского языка [Текст] / Л.Г. Герценберг. – Душанбе. 1999.
2. Додыхудоев Р. Х. Материалы по исторической фонетике шугнанского языка [Текст] / Р. Додыхудоев. – Душанбе: Таджикский гос. унив. им. В.И. Ленина, 1962.
3. Додыхудоев Р. Х. Памирская микропонимия [Текст] / Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В. И. Ленин; под ред. Л. Г. Герценберга. – Душанбе: Ирфон, 1975. — 163 с.
4. Додыхудоев Р. Х. Дастури мухтасари таърихи забони тоҷики (Краткое руководство по истории таджикского языка): Учебное пособие [Текст] / Р. Додыхудоев. – Душанбе: ТГУ, 1978. – 70 с.

5. Додыхудоев Р. Х. Исследования по восточным языкам [Текст] / Р. Додыхудоев // Институти шарқшиносӣ (Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон). – Душанбе: Дониш, 1988. – 162 с.
6. Дьяков А.М. Языки Советского Памира [Текст] / А.М. Дьяков // Культура и письменность Востока. Кн. X. М., 1931. С.85-90.
7. Интервью с Джонбобоевым Н.
8. Интервью с Джонбобоевым С.
9. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. – 135с.; Шарофзода Г. Забон ва истиқлол [Матн] / Гавҳар Шарофзода // Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷ. 1. Ҷилдаи 4 [Текст] . – Душанбе, 2021. – 392 с.
10. Каландариён Х. Нақши хуввияти фарҳангӣ дар таҳкими ваҳдати миллий [Текст] / Х. Каландариён // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. №3, 2022. – С.25-27.
11. Фрейман А.А.. Хорезмийский язык. Материалы и исследования [Текст] / А.А. Фрейман // Изд. АН СССР, 1951. – 120 с.

РАХИМ ХАЛИЛОВИЧ ДОДЫХУДОВЕВ - ВИДНЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ИСТОРИИ ЯЗЫКА И ОРГАНИЗАТОР НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Данная статья посвящается жизненному пути и научной деятельности профессора Р.Х.Додыхудоева, организатора науки и образования в Таджикистане, переводчика, известного исследователя истории таджикского языка, посвятивший всю свою жизнь лингвистике, видного специалиста по микротопонимике в Таджикистане, авторе десятка книг и статей, опубликованных на родине - в Таджикистане и за рубежом, на таджикском, русском и английском языках. В статье обсуждаются также некоторые другие проблемы истории языка и их важность для современности.

Ключевые слова: история таджикского языка, микротопонимика, клинопись, иранские языки, шугнанский, арийский, хотанско-сакский языки.

Ашурмамадова У. М. – старший преподаватель кафедры Европейских исследований факультета международных отношений Таджикского Национального университета.

РАХИМ ХАЛИЛОВИЧ ДОДЫХУДОВЕВ – МУҲАҚҚИҚИ НАМОЁНИ ТАЪРИХИ ЗАБОН ВА МУАССИСИ ИЛМУ МАОРИФИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба роҳи ҳаёт ва пайроҳаи эҷодии профессор Раҳим Халилович Додихудоев, яке аз муассисони илму маориф дар Тоҷикистон дар замони шуравӣ, муҳаққиқи бисёрҷанбаи соҳаи микротопонимика, ки ҳамчун олим ва муҳаққиқи барҷастаи таърихи забонҳои эронӣ дар сатҳи миллий ва байналмиллӣ шинохта шуда, китобу мақолаҳои зиёдеро ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ба нашр расонидааст, бахшида шудааст. Дар ин мақола баъзе масъалаҳои дигари таърихи забон ва аҳамияти онҳо барои пешрафти ҷомеаи муосир баррасӣ карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: таърихи забони тоҷикӣ, микротопонимика, хати меҳӣ, забонҳои эронӣ, забони шугнӣ, ориёӣ, хутану сакӣ.

Ашурмамадова У М. – муаллими калони кафедраи омӯзиши Аврупои факултаи байналмилалӣи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

**DODYKHUDOEV R.KH. – THE WELL-KNOWN HISTORIAN OF LANGUAGE
AND ORGANIZER OF SCIENCE AND EDUCATION IN TAJIKISTAN**

This article is about the life and creative path of Professor Rahim Khalilovich Dodykhudoev, one of the organizers of science and education in Tajikistan (in the late decades of Soviet time), an outstanding scholar in the field of Iranian languages, microtoponyms, who published many books and articles in this field in Tajik, Russian and English languages at the national and international levels. This article discusses also some other problems of the history of languages and modern issues.

Key words: the History of Tajik and Iranian languages, microtoponyms, cuneiforms, Shugni, Arian, Sako-Khutan languages.

АДАБИЁТШИНОСӢ

ДТУ: 891. 55. 092 + 891. 550. 092.

ДАСТНАВИСҲОИ ОСОРИ АРАБӢ ВА ФОРСӢ-ТОҶИКИИ
РАШИДУДДИНИ ВАТВОТ ДАР КИТОБХОНАИ
СУЛАЙМОНӢИ СТАМБУЛМардонӣ Т.Н.¹

Мероси маънавии мардуми форсу тоҷикро, ки дар шакли китобу рисолаҳое, ки дар соҳаҳои гуногуни илму адаб навишта шудаанд, дар ғушаву канори гуногуни ҷаҳони ислом ва берун аз он дастрас кардан мумкин аст. Ин китобу рисолаҳо ва маҷмуаҳо дар китобхонаҳои хурду бузург, ин хазинаҳои дониш, маҳфузанд. Яке аз шаҳрҳои таърихӣ, ки аз қадим маркази тичорату саноат, илму фарҳанг ва саноеи мухталиф дар Шарқи Миёна ва Наздик ба шумор мерафт ва ҳоло ҳам ин шуҳратро дорад, шаҳри бостонии Истанбул ва ё Стамбул мебошад. Албатта, хазинаҳои китоб на фақат дар ин шаҳр, балки дар дигар шаҳру вилоятҳои Туркия, ки дар замонҳои собиқ як империяи паҳновари Усмониро ташкил дода буд, бисёранд. Баъзеи онҳо феҳристи китобхонашонро доранд, вале як қисмашон, аз он ҷумла китобхонаҳои шахсӣ, феҳриствора надоранд. Барои мутааққид шудан перомунӣ шумораи китобхонаҳову китобҳои дастнависи маҳфуз дар Дор ул-кутуби Туркия, хусусан китобхонаҳои Анкара, Стамбул, Анатолия, Қуния, Қайсарӣ ва дигар шаҳру вилоятҳои он кифоя аст феҳристҳои бисёрчилдаеро, ки олимони маъруфи турк ба монанди Аҳмад Оташ, Фуод Сизгин, Утас ва дигарон омода ва нашр кардаанд, аз назар гузаронид.

Ман як вақтҳо, аниқтараш моҳи майи соли 2011, зимни гурӯҳе аз устодони Донишқадаи ислонии Тоҷикистон ба номи Имом Абӯханифа бино бар даъвати Вазорати умури динӣ ва авқофи Туркия ба ин кишвар сафар кардем. Ман, ки бори аввал Туркияро зиёрат кардам, табиати он, озодагии кӯчаҳои шаҳрҳову вилоятҳо хеле маъкулам афтод. Вале беш аз ҳама маро манораҳу биноҳои мухташамӣ масҷид ва иморатҳои қадимаҳу осори меъморӣ таърихӣ ба худ ҷалб мекард. Ҳамроҳонам аксари вақтро ба тамошои мағозаву бозорҳо ва харидаи тухфаҳо сарф мекарданд. Вале аз он ҳам бештар дилам меҳост китобхонаҳои онро бибинам. Масалан, аз китобҳои илмӣ дар бораи Ая София ном китобхонаи бузурги Стамбул мешунидам ва медонистам, ки он дар замони қадим қалисои масеҳӣ румӣҳо будааст ва баъди ғатҳи Рим мусулмонҳо онро аввалан ба масҷид ва пасон ба китобхона табдил доданд.

Мизбонон гурӯҳи моро ба тамошои қалисои Ая София бурданд. Як иморати хеле боҳашамати зебо, толори асосиаш баланду бо мусаввараҳое аз мифологияи динии масеҳӣ ороишдодашуда буд. Аммо китобхонае дар он ҷо набуд. Ба мо гуфтанд, ки мувофиқи қарори шаҳрдорӣ Стамбул, қалисои Ая София ба масҷид табдил ёфта, ҳамаи китобҳо ба Дор-ул-кутубаи Сулаймонӣ бурда шудаанд. Он рӯзҳо Сулаймонӣ ба яке аз бузургтарин китобхонаҳои Стамбул мубаддал гардида буд, зеро ғайр аз кутуби вучуддошта дар он ҷо, боз зиёда аз 80 китобхонаҳои муассисаҳои дигари фарҳангии Туркия китобҳои худро ба Сулаймонӣ супурдаанд.

Дар китобхонаҳои шаҳри Стамбул, ки як замон маркази сиёсӣ, иқтисодӣ тичорӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии империяи пурқудрату паҳновари Туркияи Усмонӣ буд, сарватҳои бузурги

¹ Тоҷиддин Мардонӣ – док. и.фил., ходими пешбари илмӣ Институти омӯзиши масъалаҳои Осиё ва Аврупо,

рӯхию маънавӣ ва донишҳои безаволи инсонӣ дар шакли китобу рисолаҳо ва осори илмию адабии мансуру манзуми башарӣ ба забонҳои мухталифи дунё ҷамъоварӣ гардида буд.

Дар замони муосир яке аз чунин марказҳои нигоҳдории илму дониш китобхонаи азими Стамбул бо номи Сулаймония мебошад, ки дар назди масҷиди ҳамном аз ҷониби меъмори номии Синонӣ дар замони ҳукмронии султон Сулаймони Қонунӣ (1520-1566) сохта шудааст. Имрӯзҳо дар он беш аз 90 ҳазор нусха китобу дастнависҳои осори арабӣ, форсии тоҷикӣ ва туркӣ махфуз аст [3].

Миёни ин сарвати азим осори хаттии намоёндагони илму адаби тоҷик ба забонҳои арабӣ ва форсии тоҷикӣ нигоҳдорӣ мешавад. Мисоли равшани ин гуфта пайдо шудани як силсила асарҳои нависанда ва шоири тоҷик Рашидуддини Ватвот метавонад гардид. Ин ҷумла асарҳо гувоҳи интишори осори илмию адабии тоҷикон дар тамоми кишварҳои Шарқи исломӣ шуда, метавонад шуҳрати саҳми онҳоро дар таъриху илму адаби башарӣ нишон диҳад.

Боз маҷмуаҳои дигаре низ аз китобхонаҳои дигар ба он зам шудаанд. Ҳукумати шаҳри Стамбул як қатор китобхона ва маҷмуаҳои шахсии китобро аз соҳибонашон харида, ба Сулаймония илова сохт. Рӯзи 16 майи соли 2011 моро ба зиёрати китобхонаи азими Сулаймония бурданд. Гурӯҳи моро мудирӣ китобхона истикбол ва пазиroy карда, дар бораи бо таҷҳизоти муосири замонавӣ ва компютерҳои пешрафта мучаххаз гардидани китобхона ва тариқи босуръат хизмат расонидан ба мизочонро шарҳ дод. Ман барои санҷиш хостам, ки барои ман ҳар маълумоте, ки дар бораи адиб ва шоири беназири тоҷик Рашидуддини Ватвот омода созанд.

Мудир ба яке аз қормандон амр кард, ки номгӯи осори дар китобхона мавҷудаи Ватвотро омода созанд. Ва то замони ба итмом расидани суҳбати мо, ки тақрибан беш аз ним соат давом кард, мудир номгӯро ба дасти ман супурд. Ман ба он рӯйхат нигаристаму хеле хурсанд шудам, зеро номҳои баъзе асарҳои Рашидуддини Ватвотро шунида будаму лекин аксараш бароям дастнорас буд. Мехостам, ки ҳамин асарҳои дар рӯйхат бударо ақаллан бибинам, вале фурсат хеле кам буд ва муаттал кардани ҳамсафаронам аз рӯи одоб намешуд.

Муаррифӣ кардани эҷодиёт ва осори яке аз бузургони адаби форсу тоҷик ва араб ба аҳли илм ва ё оммаи васеи хонандагон кори ачибу берун аз қоида нест. Ин гуна мисолҳо зиёданд, ки яқтоашро барои намуна меорем. Соли 1981 арабшиноси маъруфи Шуравӣ Холидов Анас Боқиевич дар заминаи дастнависҳои осори аш- Шайх ар-раис Абуалӣ ибни Сино ба забони арабӣ дар маҷмааи Шуъбаи ленинградии Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Иттиҳоди Шуравӣ мақолае навишта, аҳли илмро дар мамлакати Шуравӣ ва берун аз он аз вучуди чандин дастнависи осори Ибни Сино ошно гардонид ва ин мақолаи ӯ барои тавачҷуҳи тоза пайдо кардани олимони ба осори Ибни Сино як тақони мусбӣ гардид [17]. Ман ҳам ба умеди он ки ин маълумот “сад рӯз дар бору як рӯз даркор” мешавад онро то ба ҳол нигоҳ доштам, то ин ки он ба бедор кардани тавачҷуҳи мутахассисони муосири тоҷик барои ҷустуҷӯ ва ҷамъоварию тадқиқи осори бузургони гузаштаи тоҷик хизмат кунад.

То ин замон ман хабардор будам, ки берун аз Тоҷикистон “Девони ашъор”-и Рашидуддини Ватвот бо саъю ихтимоми Саид Нафисӣ ҳамроҳ бо “Ҳадоиқ ас- сеҳр”-и ӯ ба саъю кӯшиши Аббос Иқболи Оштиёнӣ нашр гардидааст [4] ва ин рисолаи гаронмояи ӯ, яъне “Ҳадоиқ ас- сеҳр фи дақиқ аш- шеър” бо тадқиқ ва тарҷумаи русии Н.Ю.Чалисова аз ҷоп баромад [8]. Китоби “Латоиф ул- амсол ва тароиф ул- ақвол”-и ӯро олимаи иронӣ Ҳабибаи Донишомӯз таҳқиқу нашр кардааст [6]. Боиси хурсандӣ аст, ки олимаи арабшиноси ҷавони тоҷик Маърифат Анварова низ кӯшиши зиёд ба ҳарч дода, асари мазкурро мавриди таҳлили амиқи адабиётшиносӣ қарор дода, ҳамчун рисолаи номзадӣ ба Ҳимоя пешниҳод карда, сипас онро бо муқаддимаи хеле олимона ва тавзеҳоти лозима пешкаши хонандагон ва дӯстдорони адабиёти классикӣ гардонидаст [7].

Аз ин номгӯ маълум шуд, ки дар китобхонаҳои Тоҷикистон дастнависи ягон асари Рашиди Ватвот, ки дар рӯйхат зикр шуда бошад, вучуд надорад, вале шояд то ба ҳол пайдо нашуда бошад, аз он сабаб ки феҳристи китобхонаҳои дигари кишвар ҳанӯз мураттаб ва нашр нагардидаанд. Ғайр аз ин, дар дасти мардуми тоҷик шояд ҳанӯз китобҳои зиёде нигоҳ дошта шаванд, аммо мутахассисон аз онҳо дарак наёфтаанд. Ба ҳар ҳол дар феҳристи дастнависҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ягон китобе аз ин номгӯи китобхонаи Сулаймония ба назар нарасид.

Хушбахтона, дар ҳар як масъала боз истисноҳои сурурбахше вучуд доштааст. Дар рӯйхати Сулаймония панҷ маротиба як асари Рашидуддини Ватвот бо номи арабии “Матлубу кулли толиб мин калом Алӣ ибни Абутолиб” (“Хостаи ҳар чӯяндаи суханони Алӣ ибн Абутолиб”) зикр мешавад. Дар натиҷаи ковишҳо маълум гашт, ки ин асар бо номҳои дигар низ шуҳрат дорад. Масалан, устод Забехуллоҳи Сафо онро “Наср ал- лаолӣ мин калом Амир ал-муъминин Алӣ” номидааст [12, 632]. Дар ҷойҳои дигар, аз ҷумла ин асарро мухтасаран “Сад калимаи Амир ал- муъминин Алӣ ибн Абитолиб” меноманд. Баъзе шаклҳои ин асарро таҳиягарони он “Шарҳи Сад калима” номгузорӣ карданд. Масалан, “Матлубу кулли толиб мин калом Али ибн Абитолиб”- ро соҳиби тавзеҳот ва таълиқоти асар Маҳмуд Обидӣ “Шарҳи Рашидуддини Ватвот” номидааст [10]. Муҳаққиқи дигар доктор Камолуддин Мейсам ибн Алӣ ал - Мейсомӣ ал - Баҳронӣ асарро “Шарҳи “Сад калима”- и Имом Алӣ гуфтааст [11].

Дар баъзе ҳолатҳо ин асари Ватвот танҳо бо номи “Тарҷумаи “Сад калима” ё фақат “Сад калима” зикр мешавад, зеро дар тамоми адабиёти исломӣ маълум аст, ки ин асар, ки аз панду андарзҳои Имом Алӣ ибни Абутолиб (600-601) иборат аст, ба қалами Рашидуддини Ватвот тарҷума ва шарҳ шудааст. Ҳатто ба забони арабӣ ҳам онро танҳо “Миат калима” (“Сад калима”) мегӯянд.

Таърихи пайдоиш ва интишори ин асар хеле аҷиб аст. Панду ҳикматҳо, андарзу андешаҳои ҳакимонаи ҳазрати Алӣ ибн Абутолибро дар асри IX адиб ва мутафаккири забардасти араб Абуусмони Ҷоҳиз (ваф.869) аз ҳар гуна сарчашмаҳои ҳаттӣ, ки масалан, яке аз онҳо “Наҳҷ-ул-балоғ”- и Шарифи ар-Разӣ (970-1016) мебошад, ҷамъоварӣ кардааст ва аз миёни онҳо мувофиқи завқи худ сад намунаи бехтаринро гирд оварда, дар рисолае мураттаб сохтааст.

Бояд гуфт, ки “Наҳҷ ул-балоғ” таҳриру нашрҳои зиёд дорад, аз он ҷумла ба саъю эҳтимоми нависандаи машҳури араб Аҳмад Теймур дар ал-Қоҳира ба таъъ расидааст [15]. Ин асари безавол ба забонҳои бисёри шарқию ғарбӣ, аз ҷумла ба забони русӣ ҳам тарҷума шудааст [9].

Абуусмон Амр ибн Баҳр ал-Ҷоҳиз (775- 868), ки худ олими фозилу донишманд буд, чунин доварӣ кардааст, ки “ҳар яке аз ин сад калима як ҳазор навъ аз муҳассаноти сухани арабро дорост”. Ин сад калимаро ал- Ҷоҳиз на ба хоҳири бартар ва мумтоз будан аз дигар калимоти ҳикматомези он ҳазрат баргузидааст, балки ба ин сабаб онҳоро интихоб кардааст, ки илова бар фасоҳат аз ихтисор низ бархурдор мебошад. Панду андарзҳои Алӣ ибни Абутолиб ба эҷодиёти бисёр шоирони маъруфи форсу тоҷик, аз ҷумла Носири Хусрав таъсири амиқе кардааст [2] ва онҳо дар ашъори худ он панду андарзҳоро ба тариқи тазмину иқтибос истифода мекарданд.

Хидмати бузурги Рашидуддини Ватвот дар назди мардуми форсизабон он буд, ки ӯ ҳамчун адибу шоири зуллисонайн, яъне донандаи барҷастаи забони форсии тоҷикӣ ва забони арабӣ он калимоти тайибаи Алиро аз забони тозӣ ба забони модарии худ- форсии тоҷикӣ тарҷума карда ва ба забони шеър шарҳу тавзеҳ дода, дастраси миллионҳо хонандаи форсизабон дар Хуросону Мовароуннаҳр, Эрон, Афғонистон, Ҳинду Покистон ва дигар кишварҳои исломӣ намудааст. Сабаби дар садҳо ҳазор нусха рӯнавис шуда, интишор ёфтани ин асари пур аз маъонии ахлоқию рӯҳбахши маънавиёт ҳам дар ҳамин аст. Дар Тоҷикистони имрӯза ҳам пайдо шудани нусхаи дастнависи қадимии “Сад калима” низ натиҷаи интишори он аст.

Дар “Сад калима” ҳикматҳову андарзу суханони латиферо, ки Абуусмон ал-Қоҳиз аз ҳазрати Алӣ ба забони арабӣ ба наср ҷамъоварӣ карда буд, Рашидуддини Ватвот ба насри форсии тоҷикӣ нахуст ҳар яктоашро тарҷума карда, сипас дар як байти форсии тоҷикӣ мазмуни он масалро равшан сохта, баъд аз он бо як қитъаи шеърӣ онро пурра шарҳу тавзеҳ медиҳад. Ҳамаи ҳамон сад калима яқояк чунин тарҷума ва шарҳи манзум шудаанд.

Дастнависи асари “Сад калима”-и Рашидуддини Ватвот аз рӯйи нишонаҳои зоҳириаш дар қарни XIX истинсоҳ шуда, адади он аз ҳашт варақ (аз 181 а то 188 б) иборат аст. Дастнавис зери рақами 1788 дар Ганҷинаи Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон маҳфуз аст.

Дар ин ҷо мо муқаддима ва порасе чанд аз ин тарҷума ва шарҳи тоҷикии Рашидуддин Ватвотро ба шакли намуна ба хонандагони арҷманд пешниҳод менамоем.

“Сад калима” бо чунин пешгуфтор оғоз меёбад: “Алҳамду ли-л- Лоҳи Раббӣ- л- оламин ва - л- офияту ли-л- муттақин ва- с- салоту ва-с-салому ли Расулиҳи Муҳаммадин ва олиҳи ва асҳобиҳи-л- аҷмаъин. Аммо баъд бидон, ки ин калимаро Амирулмуъминин, Асадуллоҳ ал-ғолиб Алӣ ибн Абитолиб, қаррама-л-Лоҳу вачаҳу, фармудааст. Ҳар кӣ бихонад ва бидонад ва ба он амал кунад, неқбаҳти ҳарду ҷаҳон гардад. Ва чун алфоз арабӣ буд ва аҳли Аҷамро аз истимоъи он фоида набуд, ҳоҷа Рашиди Ватвот, раҳмату-л-Лоҳи алайҳи, тарҷумаи онро дар силки назм қашида, то манфиати он омтар ва фоидаи он тамомтар бошад.

Намунаҳое аз тарҷума ва шарҳи “Сад калима”

1(2) ан – Носу би замониҳим мо ашбаҳу минҳум би обоиҳим- Мардумон ба рӯзгори худ на монандтаранд аз эшон, ки ба падарони худ:

Сар ба сар халқи ҷаҳон, монанди дурранд, ай писар,
Нестанд аз сад яке монандаи ҷадду падар!

Қитъа:

Халқро нест сирати падарон,
Ҳама бар сурати замона раванд:
Дӯстанд, он киро замона навохт,
Душмананд, он киро замона фиканд!

2(7) Ман азуба лисонуху, касура ихвонуху – Ҳар киро хуш бувад забонаш, бисёр бошад бародаронаш:

Ҳар кӣ хушгуфтор бошад, бештари халқи ҷаҳон
Чун бародар мушфиканд ўрову ёри меҳрубон.

Қитъа:

Гар забонат хуш аст, ҷумлаи халқ
Дар маваддат бародарони туанд.
В-ар забонат бад аст, дар хона
Хасми ҷони ту ҷоқарони туанд!

3(8) Би-л-бирри юстаъбаду-л-хурру – Ба некӯӣ банда карда шавад озодро:

Дар ҷаҳон ҳар кас, ки некӣ мекунад бо хосу ом,
Мардуми озод бошанд аз дилу ҷонаш ғулом.

Қитъа:

Гар ту хоҳӣ, ки пеши ту бошанд
Сарварони ҷаҳон сарафканда,
Мардумӣ кун, ки мардумӣ кардан
Марди озодро кунад банда!

4(12) Ло зафарар маъа-л-бағӣи – Нест пирӯзӣ бо ситам кардан.

Чун ситамгар бар муроди худ намасбад зафар,
Эй хирадпарвар, зи бедоду тазаллум даргузар.

Қитъа:

Ҳар кӣ аз роҳи бағӣ чизе ҷуст,
Зафар аз роҳи ӯ инон бартофт.
Гар зафар ёфт, манфиат бигирифт,
Ҳамчунин аст, к-он зафар, ки наёфт!

5(23) Қалб-ул аҳмақи фи фиҳи - Дили нодон дар даҳони ӯст.

Марди нодон ҳар чӣ дар дил дорад аз баҳри забон
В-аз забони хештан пайваста бошад дар зиён.

Қитъа:

Ҳар кӣ ӯ ҳаст бо ҳамоқат ҷуфт,
Ҷойгоҳи дилаш даҳони вай аст.
Ҳар чӣ дорад зи неку бад дар дил,
Он ҳамон бар сари забони вай аст!

6(24) Лисан ал- акили фи қалбиҳи – Забони хирадманд дар дили ӯст:

Сирри худ дар дил ниғаҳ дорад мудом аҳли хирад,
То зи дил рухсат наёяд, бар забонаш нагзарад.

Қитъа:

Марди оқил гаҳи суҳан гуфтан
Дили худ ҳодии забон донад.
То ҳадисе ба дил наяндешад,
Ба забон он ҳадис нагзорад.

7(28) Ло либаса аджмала мин ас-саламати – Нест ҳеч либосе зеботар аз саломатӣ:

Ҳар киро хилъати амну саломат дар бар аст,
Бар маҳу меҳр ар тафохур карда бошад, дархвар аст!

Қитъа:

Мардро гар зи ақл баҳра бувад,
Ҳеч қисват беҳ аз саломат нест.
Ба саломат агар набошад шод,
Қисвати ӯ ба ҷуз саломат нест.

8(35). ан- Нусху байна-л-малаи тақрибун – Насиҳат кардан миёни мардум сарзаниш бувад:

Дар миёни мардумон набвад насиҳат судманд,
Лек дар хилват насиҳат хушгубор ояд чу қанд.

Қитъа:

Гар насиҳат кунӣ ба хилват кун,
Ки чуз ин шеваи насиҳат нест.
Он насиҳат, ки бар малаъ бошад,
Он насиҳат ба чуз фазиҳат нест.

9(36) Иза тамма-л-ақлу танаққаса-л-каламу – Чун тамом шуд хирадмандӣ, бикоҳад суҳан гуфтан:

Мард чун ақлаш бияфзояд ба комил дар суҳан,
То наёяд фурсати гуфтор, нақшояд даҳан.
Чем совершеннее разум человека, даже в беседе.
Он не откроет рта, пока не представится возможность.

Қитъа:

Ҳар киро андакест маблағи ақл,
Беҳуда гуфтанаш бувад бисёр.
Мардро чу хирад бияфзояд,
Дар маҳовил нақоҳадаш гуфтор.

10 (38) ал- Маръу адуввун лимо доҳахлаху – Мард душманӣ дорад ба он чи надонад онро:
Гар надонад аз қусури хеш чизе мардумон,
Душмани он чиз бошанд ошкорову ниҳон.

Қитъа:

Мардумоне душмананд илмеро,
Ки зи ҷаҳли худӣ надонандаш.
Илм агар ҳулосаи дин аст,
Чун надонанд, куфр хонандаш.

11(40) ал- Масъулу ҳуррун ҳатто яида - Масъул озод аст то ваъдае кардааст:

Марди соҳибхайр агар бо мустаманде ваъда кард,
Чун ба ҷо овард он ваъда, бувад озодмард.

Қитъа:

Марди масъул чун диҳад ваъда,
Хештан дар мақоми шак фиканад.
Нест ҳур, гар раҳи вафо супурд,
Нест ҳур, гар дар ҳилофи ваъда занад.

12(46) аш- Шарафу би-л-фазли, ло би-л-асли ва -н-насаба – Бузургӣ ба фазлу адаб аст, на ба аслу насаб:

Эй ки ҷоҳу сарварӣ мечуйӣ аз аслу насаб.
Нест мумкин сарварӣ бе мойи фазлу адаб.

Қитъа:

Фазл чӯю адаб, ки нест ба ҳақ
Марди бефазлу беадаб хурд аст.
В-ар чи дорад бузург аслу насаб
Шарафи мард нест чуз ба фазлу адаб.

14(48) Акраму-н-насаби хусну-л-адаби – Гиromитарин насаб некуйии адаб аст:
Аз насаб ҳаргиз наёбад кас бузургӣ бе адаб,
Гар адаб дорӣ, чӣ ҳочат то бари ному насаб.

Қитъа:
Эй ки мағрур мондай шабу рӯз
Ба бузургии аслу иззу насаб.
Рӯ ба хусни адаб гарой, ки ҳаст
Насаби беҳтари ту хусни адаб.

15 (49) Афқар ул- фақри ал- хумку – Бадтарин дарवेशӣ аҳмақӣ аст:
Бадтарин дарवेशӣ хумқ астафт, эй шоҳи ҷаҳон,
Бишнава аз одил каломи шоҳи мардонро баён.
Қитъа:
Гар фақир астию аҳмақи нодон,
То аз он фақр ҳеч нандешӣ.
Шукр кун андар он мақом, ки ҳаст
Бадтар аҳмақ ҳеч дарवेशе!

16(50) Авҳам ул-ваҳшати ал-учбу –Бадтарини ваҳшатҳо худбинист:
Марди худбин на рафиқи ғамгусору меҳрубон,
Монад андар тангнойи ваҳшатободи ҷаҳон.
Қитъа:
Гар туро пеша хештанбинист,
Мардумон аз ту меҳр бардоранд.
Мар туро дар мазойику ваҳшат
Бе ҷалису анис бигзоранд.

17(59) ат-Томиу фи висоқи-з-зулли – Тамаъкунанда дар банди хорист:
Марди томиъ дорад андар хонаи хорӣ мақом
Аз тамаъ хезад мазаллат в-аз қаноат эҳтиром.

Қитъа:
То тавонӣ, магард гирди тамаъ,
Агар аз ақл баҳрае дорӣ.
З-он ки пайваста мардumi томиъ
Баста бошад ба риштаи хорӣ.

20 (64) аш- Шарру ҷомиун ли масовии-л- уюб – Бадӣ ҷамъкунандаи зиштиҳо ва айбҳост:
Он ки месозад бадӣ, бад мардро расво кунад,
Пеши мардум айбҳои зишти ӯ пайдо кунад.

Қитъа:

То тавонӣ, магард гирди бадӣ
Гар туро ҳаст тинати тоҳир,
К-аз бадӣ фазли ту шавад пинҳон
В-аз бадӣ айби ту шавад зоҳир.

21(72) ал-Адабу сураи ул-ақи – Адаб пайкари ақл аст:

Қавлу феъли хуб бошад сурати ақл, эй адиб
Ин нишон аз ҳар кӣ ёбӣ, аз адаб дорад насиб.

Қитъа:

Боадаб бош дар ҳама ахвол,
Ки адаб номи некро сабаб аст.
Оқил он аст, к-ӯ адаб дорад,
Нест оқил касе, ки беадаб аст.

22(73) Ло ҳаёа ли ҳарисин – Нест шарм мар ҳарисро:

Ҳар кӣ ўро ҳирс ғолиб ғашт, шармаш гум шавад,
Об дар рӯяш намонад, пушташ аз ғам ҳам шавад.

Қитъа:

Ҳар кӣ бошад ҳарис бо чизе.
Бояд ўро зи ҷустани он шарм.
Биравад аз ниҳони ӯ хичрат,
Нашавад аз сиришти ӯ озарм.

23(76) ас- Саъиду ман вуъиза биғайриҳи – Небахт касест, ки аз дигаре панд бигирад:

Ҳар кӣ нанг аз панд гирад, нест дар вай ҳеч хайр
Панд гирад некбахту хушманд аз панди ғайр.

Қитъа:

Некбахт он кас, ки бувад гар дилаш,
Он чи неқӣ дар ўст, пазирад.
Дигаронро чу панд дода шавад,
Он аз он панд баҳраҳо бигирад.

Номгӯи дастнависҳои осори Рашидуддин Ватвот дар китобхонаи Сулаймонияи Стамбул

REŞİDÜDDİN EL-VATVAT'IN ESERLERİNİN LİSTESİ

000084		Hadaikü's-Sihir fi Dekaike's-Şiir. / Reşidüddin Vatvat
SÜLEYMANİYE	808.1	Muhammed b. Abdülcelil el-Ömeri, 1177 -- [y.y.] : Yazma,
Ali N. Tarlan		[t.y.] 78b-82b vr.
(tüyatok)		1. Edebiyat
000071		Hudayiku's-Sihir fi Dekaike's-Şiir. / Reşidüddin Vatvat
SÜLEYMANİYE	808.1	Muhammed b. Abdülcelil el-Ömeri, 1177 -- [y.y.] : Yazma,
Ali N. Tarlan		[t.y.] 8a-33a vr.
(tüyatok)		1. Edebiyat
004138		Araisü'l-Havatir ve Nefaisü'n-Nevadir. / Reşidüddin el-
SÜLEYMANİYE	892.7	Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-Katib, 573/1177
Ayasofya		-- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 109 vr.
		1. Arap Edebiyatı
004015		Araisü'l-Havatir ve Nefaisü'n-Nevadir. / Reşidüddin el-
SÜLEYMANİYE	900.	Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-Katib, 573/1177
Ayasofya		-- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 31 vr.
		1. Tarih
001755		Cevahiru'l-Kalaid ve Zevahiru'l-Feraid. / Reşidüddin el-
SÜLEYMANİYE	892.7	Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-Katib, 573/1177
Ayasofya		-- [y.y.] : Yazma, [t.y.]
		1. Külliyyatlar
002854		Faslü'l-Hitab min Kelami Emiri'l-Müminin Ömer b. el-
SÜLEYMANİYE	297.3	Hattab. / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-
Ayasofya		Ömeri el-Katib, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, 896. 33-70 vr.
		1. Hadis
001755		Ğurerü'l-Akval ve Dürerü'l-Emsal. / Reşidüddin el-Vatvat,
SÜLEYMANİYE	892.7	Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-Katib, 573/1177 -- [y.y.]
Ayasofya		: Yazma, [t.y.]
		1. Arap Edebiyatı
001755		el-Kelimü'n-Nasiha ve'l-Hikemü's-Saliha. / Reşidüddin el-
SÜLEYMANİYE	297.8	Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-Katib, 573/1177
Ayasofya		-- [y.y.] : Yazma, [t.y.]
		1. İslam Ahlakı
001755		Ğaraibü'l-Kelim fi Rağaibi'l-Hikem. / Reşidüddin el-Vatvat,
SÜLEYMANİYE	892.7	Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-Katib, 573/1177 -- [y.y.]
Ayasofya		: Yazma, [t.y.] 4 vr.
		1. Arap Edebiyatı
002854		Matlubu Külli Talib min Kelami Ali b. Ebi Talib. /
SÜLEYMANİYE	297.8	Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-
Ayasofya		Katib, Ebu Bekr, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, 896. 99-139 vr.
		1. İslam Ahlakı
004792		Matlubu Külli Talib min Kelami Ali b. Ebi Talib. /
SÜLEYMANİYE	892.7	Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-
Ayasofya		Katib, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 733-743 vr.
		1. Arap Edebiyatı

- SÜLEYMANİYE
Esad Efendi
Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-Katib, 573/1177 -- [y.y.]
: Yazma, [t.y.] 28 vr.
1. Arap Edebiyatı
- 003521
SÜLEYMANİYE 297.7
Esad Efendi
Matlûbu Külli Talib min Kelami Ali b. Ebi Talib (r. a.). /
Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-
Belhî el-Katib, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 186-191 vr.
1. Tasavvuf
- 001573
SÜLEYMANİYE 297.3
Esad Efendi
Şerh-i Sad Kelime-i İmam Ali (r.a.). / Reşidüddin el-Vatvat,
Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-Katib, 573/1177 -- [y.y.]
: Yazma, [t.y.]
1. Hadis
- 003302
SÜLEYMANİYE 892.7
Esad Efendi
Umdetü'l-Hulaga ve Uddeti'l-Fusaha. / Reşidüddin el-Vatvat,
Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-Katib, 573/1177 -- [y.y.]
: Yazma, [t.y.] 47 vr.
1. Arap Edebiyatı
- 004116
SÜLEYMANİYE 000.2
Fatih
Menahicü'l-Fiker ve Mebahicü'l-iber. / el-Vatvat, Cemalüddin
Muhammed b. İbrahim b. Yahya el-Ensari, 718/1318 -- [y.y.] :
Yazma, [t.y.] 469 vr.
1. Genel Konular
- 005399
SÜLEYMANİYE 297.8
Fatih
Terceme-i Sad Kelime-i İmam Ali (r. a.). / Reşidüddin el-
Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-Katib, 573/1177
-- [y.y., t.y.] 103-153 s.
1. İslam Ahlakı
- 003815
SÜLEYMANİYE 892.7
Hacı Mahmud Ef.
Sad Kelime. / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed
el-Ömeri el-Katib, Ebu Bekr, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.]
58 vr.
1. Arap Edebiyatı
- 001864
SÜLEYMANİYE 297.3
Hacı Mahmud Ef.
Ünsü'l-Lehfân min Kelami Osman b. Affan (r.a.). /
Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-
Katib, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 21-25 vr.
1. Hadis
- 001864
SÜLEYMANİYE 297.3
Hacı Mahmud Ef.
Tuhfetü's-Sadîk min Kelami Ebu Bekr es-Sıddîk (r.a.). /
Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-
Belhî el-Katib, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 1-8 vr.
1. Hadis
- 001864
SÜLEYMANİYE 297.3
Hacı Mahmud Ef.
Kelimatü Abdullah b. Mes'ud (r.a.). / Reşidüddin el-Vatvat,
Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-Belhî el-Katib,
573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 64-67 vr.
1. Hadis
- 001864
SÜLEYMANİYE 297.3
Hacı Mahmud Ef.
Faslü'l-Hıtab min Kelami Ömer b. el-Hattab (r.a.). /
Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömeri el-
Belhî el-Katib, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 11-177 vr.
1. Hadis
- 003815
SÜLEYMANİYE 297.2
Hacı Mahmud Ef.
Sad Kelime. / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed
el-Ömeri el-Belhî el-Katib, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 58
vr.
1. Tefsir
- 005074
SÜLEYMANİYE 170.
Gurürü'l-Hasaisi'l-Vazıha ve Urerü'n-Nakaisi'l-Fazıha. / el-
Vatvat, Cemalüddin Muhammed b. İbrahim b. Yahya el-Ensari,

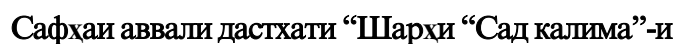
- Hacı Mahmud Ef. 718/1318 -- Mısır : [y.y.], 1299. 10, 397 s.
1. Ahlak İlmi
- 000091
SÜLEYMANİYE 891.5
Halet Efendi **Hadaiku's-Sihr fi İlmi's-Şi'r.** / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, 573/1177 -- Tebriz : Yazma, 770. 1-43 vr.
1. İran Edebiyatı
- 000075
SÜLEYMANİYE 891.5
Halet Efendi **Hadaiku's-Sihr fi Dakaiki's-Şi'r.** / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, Ebu Bekr, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, 1027. 33-71 vr.
1. İran Edebiyatı
- 001172
SÜLEYMANİYE 323.
Hamidiye **Feraidü'l-Kalaid.** / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, Ebu Bekr, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 69 vr.
1. Siyasal İlimler
- 001447
SÜLEYMANİYE 891.5
Hamidiye **Hadaiku's-Sihr fi Dakaiki's-Şi'r.** / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, Ebu Bekr, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 111-122 vr.
1. İran Edebiyatı
- 001447
SÜLEYMANİYE 892.7
Hamidiye **Matlubu Külli Talib min Kelami Ali b. Ebi Talib (r.a.).** / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, Ebu Bekr, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 263-268 vr.
1. Arap Edebiyatı
- 000038
SÜLEYMANİYE 297.8
Haşim Paşa **Terceme-i Sad Kelime-i Hazret-i Ali (r.a.).** / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, 1304. 14 vr.
1. İslam Ahlakı
- 000586
SÜLEYMANİYE 580.
Hekimoğlu **Mebahicü'l-Fiker ve Menahicü'l-iber.** / el-Vatvat, Cemalüddin Muhammed b. İbrahim b. Yahya el-Ensari, 718/1318 -- [y.y.] : Yazma, 1029. 4. c. (182 vr.)
1. Botanik
- 001032
SÜLEYMANİYE 894.35
İzmir **Mecmuatü'r-Resail.** / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, 573/1177 -- Mısır : [y.y.], 1315. 1-2 c. (93;86 s.)
1. Edebiyat
- 003642
SÜLEYMANİYE 000.
İzmirli İ. Hakkı **Tarihi Mektuplar.** / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, 573/1177 -- Kahire : [y.y.], 1315. 1-2 c. (96-90 s.)
- 000832
SÜLEYMANİYE 892.7
Kılıç Ali Paşa **Gurerü'l-Hasaisi'l-Vaziha ve Uleri'n-Nakaisi'l-Faziha.** / el-Vatvat, Cemalüddin Muhammed b. İbrahim b. Yahya el-Ensari, 718/1318 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 182 vr.
1. Arap Edebiyatı
- 000833
SÜLEYMANİYE 297.8
Kılıç Ali Paşa **Gurerü'l-Hasaisi'l-Vaziha.** / el-Vatvat, Cemalüddin Muhammed b. İbrahim b. Yahya el-Ensari, 718 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 182 vr.
1. İslam Ahlakı
- 000835
SÜLEYMANİYE 297.9
Kılıç Ali Paşa **Tevzihatü'r-Raşidiye.** / el-Vatvat, Cemalüddin Muhammed b. İbrahim b. Yahya el-Ensari, 718 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 458 vr.
1. İslam Tarihi

- 000407
SÜLEYMANİYE 892.7
Lala İsmail
Hadaiku's-Sihr fi Dakaiki's-Şi'r. / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, 844. 22 vr.
1. Arap Edebiyatı
- 000718
SÜLEYMANİYE 891.5
Lala İsmail
Hadaiku's-Sihr fi Dakaiki's-Şi'r. / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 191-215 vr.
1. İran Edebiyatı
- 001981
SÜLEYMANİYE 891.5
Laleli
Hadaiku's-Sihr ve Dakaiku's-Şi'r. / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, 829. 107-142 vr.
1. İran Edebiyatı
- 001875
SÜLEYMANİYE 891.5
Laleli
Matlubü Külli Talib min Kelami Ali b. Ebi Talib (r.a.). / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 16 vr.
1. İran Edebiyatı
- 001942
SÜLEYMANİYE 892.7
Laleli
Resail Reşidüddin el-Vatvat. / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 188 vr.
1. Arap Edebiyatı
- 001913
SÜLEYMANİYE 892.7
Laleli
Mebahicü'l-Fiker ve Menahicü'l-iber. / el-Vatvat, Cemalüddin Muhammed b. İbrahim b. Yahya el-Ensari, 718/1318 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 135 vr.
1. Arap Edebiyatı
- 000283
SÜLEYMANİYE 891.5
Murad Buhari
Hadaiku's-Sihr fi Dakaiku's-Şi'r. / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, 573/1177 -- Edirne : Yazma, 862. 72 vr.
1. İran Edebiyatı
- 000918
SÜLEYMANİYE 581.
Reisülküttab
Mebahicü'l-Fiker ve Menahicü'l-iber. / el-Vatvat, Cemalüddin Muhammed b. İbrahim b. Yahya el-Ensari, 718/1318 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 3-4 c. (234 vr.)
1. Botanik
- 001202
SÜLEYMANİYE 892.7
Reisülküttab
Münşe'at. / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 1-77 vr.
1. Arap Edebiyatı
- 001028
SÜLEYMANİYE 899.5
Süleymaniye
Ruba'ıyyat ala Mi'et Kelime min Kelami Ali b. Ebu Talib (r. a.). / Reşidüddin el-Vatvat, Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Belhî el-Katib, 573/1177 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 234-241 vr.
1. Edebiyat
- 002089
SÜLEYMANİYE 631.
Şehid Ali Paşa
Mebahicü'l-Fiker ve Menahicü'l-iber. / el-Vatvat, Cemalüddin Muhammed b. İbrahim b. Yahya el-Ensari, 718/1318 -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 149 vr.
1. Ziraat

16.05.2011

İ.GÖKSEL BAYKAN

75

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Авоил ал-хитоб фи маърифат ал-китоб. Феҳристи тавсифоти дастхатҳои арабӣ аз рӯи ибтидои матнашон [Матн] / Таълифи Сайиднуриддин Шаҳобуддинов. Таҳияи Абдулҳалим Одинаев.- Душанбе: “Дониш”, 2020.- 290 с. (“Сад калима” №775, сах.151).
2. Амирифар, Марям. Таъсири ашъор ва каломи Имом Алӣ дар шеърӣ Носири Хусрав [Матн] / Марям Амирифар // Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз, фардо.– Хучанд: “Ношир”, 2005. – С.510-513.
3. Библиография арабских рукописей [Текст]. – М: “Наука”, ГРВЛ, 1982. – 392 с. (см.: Турция, с.265-296).
4. Ватвот, Рашидуддин. Девон. [Матн] / Рашидуддини Ватвот. Бо муқаддима, муқобала ва тасҳиҳи Саид Нафисӣ. Бо иловаи “Ҳадоиқ ус-сеҳр ва дақиқ уш шеър” аз рӯи ҷопи марҳум Аббос Иқболи Оштиёнӣ.- Техрон: Шоҳобод. Китобхонаи Боронӣ, 1339.379.
5. Ватвот, Рашидуддин. «Сад калима»-и Амир ал-муъминин Алӣ ибн Абутолиб / Рашидуддини Ватвот. Дастнависи қарни 19. Адади авроқ аз 181 “а” то 188 “б”. Дар Ганҷинаи Маркази мероси хаттии АМИТ зери рақами №1788 маҳфуз аст.
6. Ватвот, Рашидуддин. Латоиф ал-амсол ва тароиф ал- ақвол. (Шарҳи форсии 281 масоили арабӣ) [Матн] / Рашидуддини Ватвот. Муқаддима, тасҳиқ ва таълиқоти Ҳабиба Донишомӯз. Ҷопи аввал. – Техрон: “Аҳли қалам”, 1376/1997. – 288 с.
7. Ватвот, Рашидуддин. Латоиф ал-амсол [Матн] / Рашидуддини Ватвот. Таҳия ва тавзиҳи Анварова Маърифат ва Окилов Оқилбой.- Хучанд: “Ношир”, 2016.- 264 с.
8. Ватвот, Рашидуддин. Хадаиқ ал-сихр фи дақиқ аш-шир. (Сади ҷалбаи ҷаҳонӣ дар ҷаҳонӣ) [Текст] / Рашидуддин Ватвот. Перевод с персидского, исследование и комментарии Н.Ю.Чалисовой.- М: «Наука», ГРВЛ, 1985.- 324 с.
9. Имам Али. Путь красноречия (Нахҷ ал-балаға) [Текст]. Перевод с арабского и комментарии Тараса Черниенко. Издание третье, стереотипное. – М. : «Садра», 2021.- 400с.
10. Матлубу қулли толиб мин қалом Алӣ ибн Абитолиб. Шарҳи Рашидуддин Ватвот [Матн]. Тасҳиҳ ва таълиқоти Маҳмуд Обидӣ.- Китобхонаи рақамии [www. poorfotema.org](http://www.poorfotema.org)-151 с.
11. Мейсами Баҳронӣ, Камолуддин Мейсам ибни Алӣ. Шарҳи “Сад калима”-и Амирулмуъминин Алӣ ибни Абутолиб (А) [Матн] / Баҳронӣ. Тарҷумаи доктор Абдуалӣ Соҳибӣ. Тасҳиҳ, таълиқ ва таъбу нашри Мирҷалолуддин ал-Ҳусайнӣ ал-Урмавӣ ал-Муҳаддис.- Машҳад: Бунёди пажӯҳишҳои исломӣ, 1385. – 387 с.
12. Сафо, Забихуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 2, ҷопи саздаҳум [Матн] / .- Техрон: Ромин 1373.–С.632.
13. Тустари, Муҳаммад Таки. Решения и мудрость Али ибн Абитолиба [Текст] / Муҳаммад Таки Тустари. Перевод с персидского М.Ибрагимовой.- М.: «Садра», 220.- 296 с.
14. Туйсирқонӣ, Қосим. Номаҳои Рашидуддини Ватвот [Матн] / Қосим Туйсирқонӣ.- Техрон: «Интишороти Донишгоҳи Техрон». Шумораи 571. Шумораи мусалсали 4931. Ҷопи дуввум, соли 1383.- 262 с.
15. Теймур, Аҳмад. Алӣ ибни Абитолиб. Шеърҳои ва ҳикамуҳу-ал- Қоҳира, 1958.

16. Фаррух, Умар. Таърих ал-адаб ал-арабӣ [Матн] Умар Фаррух. Дар 4 ҷузъ. Ҷузъи аввал. – Бейрут: Дор-ал-илм ли-л-малойин. Нашри 4-ум, 1981. Тарҷумаи ҳол ва панду хикматҳои Алӣ ибни Абутолиб дар саҳ. 307-313.
17. Халидов А.Б. Рукописи трудов Ибн Сины на арабском языке в собрании ЛО ИВ АН СССР [Текст] / А.Б. Халидов // Арабские рукописи и арабская руписная традиция. – М.: «Наука», ГРВЛ, 1985. - 303 с. (См. Библиографию).
18. ал-Ҳамавӣ, Ёқут. Му джам ал- удабо. Дар 20 ҷузъ. Ҷузъи аввал. ат- Таба ал-ахира [Матн] / Ёқут ал-Ҳамавӣ. - Бейрут: Дор ихё ат- турс ал-арабӣ. Силсилат ал- мавсуот ал- арабия. Бидуни таърих. – С. 66-68.
19. аш-Шариф ар-Разӣ. Наҳч ул-балоға [Матн]. Тарҷумаи Сайид Чаъфари Шаҳидӣ. Баргардони Б.Алӣ. Вироиши М. Муллоаҳмад. - Душанбе, 1999. – 572 с.

ДАСТНАВИСҲОИ ОСОРИ АРАБӢ ВА ФОРСӢ-ТОҶИКИИ РАШИДУДДИНИ ВАТВОТ ДАР КИТОБХОНАИ СУЛАЙМОНӢИ СТАМБУЛ

Дар мамолики Шарку Фарб китобхонае нест, ки дар он асаре аз осори хаттии намояндагони мардуми форс-тоҷик набошад. Масалан, дар шаҳрҳои бузурги Туркия имрӯза, ки як замон империяи паҳновару муктадири Туркияи Усмониро ташкил дода буд, хазинаҳои зиёди китоб вучуд дошт. Масалан, дар Стамбул, ки як замон пойтахт ва маркази ҷушӯи сиёсӣ, иқтисодӣ, тичорӣ ва фарҳангии империя буд, даҳҳо китобхонаҳои давлатӣ, шаҳрӣ ва шахсӣ хусусӣ амал мекард, ки дар онҳо садҳо ва ҳазорҳо китобҳои гаронбаҳо ва дастнависҳои нодир нигоҳ дошта мешуданд. Дар байни онҳо дастнависҳои асарҳои илмӣ адабии олимони ва шоирону адибони асрҳои миёнаи форс-тоҷик маҳфузанд ва мунтазири таҳқиқу тадқиқанд. Дар ин мақола сухан дар бораи дастнависҳои мансуру манзуми яке аз адибон ва шоирони барҷастаи тоҷик Рашидуддини Ватвот меравад, ки дар китобхонаи Сулаймонӣи Стамбул маҳфузанд. Махсусан сухан дар бораи рисолаи “Сад калима”-и ӯ меравад, ки дар Тоҷикистон ҳам як нусхаи он дар Маркази мероси хатти назди Раёсати АМИТ пайдо гардид.

Калидвожаҳо: Рашидуддини Ватвот, дастхат, «Сад калима», ганҷинаи китоб, китобхонаи Маркази мероси хаттӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мардонӣ, Тоҷиддин - д.и.ф., профессор, сарҳодими илмӣ Институти Осиё ва Аврупои АМИТ. Нуқоти мавриди таваҷҷуҳ: адабиёти арабизабони форсии тоҷикӣ, равобити адабӣ. Муаллифи 7 асар ва беш аз 220 мақола. Суроға: 734025, ш. Душанбе, кӯчаи ш. Ҳусейнзода, 35. Тел: 918618523.

РУКОПИСИ АРАБСКИХ И ПЕРСИДСКО - ТАДЖИКСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ РАШИДУДДИНА ВАТВАТА В СТАМБУЛЬСКОЙ БИБЛИОТЕКЕ «СУЛЕЙМОНӢЯ»

В книгохранилищах многих стран Востока и Запада непременно можно встретить рукописи произведений персидско-таджикских ученых, поэтов, прозаиков и философов. Например, в крупных городах современной Турции, которая еще в недавнем прошлом представляла огромную Османскую

империю, существовало множество библиотек. К примеру в Стамбуле, служившем крупнейшим и процветающим политическим, торгово-экономическим и культурным центром империи существовало десятки государственных, городских, муниципальных, вакуфных и частных библиотек в которых хранились сотни тысяч ценных и редчайших рукописей, среди которых находились и списки произведений средневековых персидско-таджикских авторов, написанных как на арабском, так и на таджикском-фарси языке, и ожидающих своих исследователей.

В настоящей статье речь идет о прозаических и поэтических произведениях великого таджикского поэта и писателя XII века Рашидуддине Ватвате хранящихся в Стамбульской библиотеке “Сулаймания”. Особо отмечается ценность его сочинения “Сад калима” (“Стословник”) один список, которого весьма уникальный, обнаружен недавно в книжных сокровищах Центра письменного наследия НАНТ.

Ключевые слова: Рашидуддин Ватват, рукопись, “Сад калима”, “Стословников”, книгохранилище, библиотека, Центр письменного наследия.

Сведения об авторе: Мардони Таджиддин - доктор филолог, наук, профессор, гл.научный сотрудник Института Азии и Европы НАНТ. Круг научных интересов: Арабоязычная персидско-таджикская литература, Арабско- таджикские литературные связи в средние века и в современную эпоху.Опубликовано семь книг и более 220 научных статей.

MANUSCRIPTS OF ARABIC AND PERSIAN-TAJIK WORKS OF RASHIDUDDIN WATVOT IN THE SULEYMANIYE LIBRARY OF ISTANBUL TURKEY

Almost in all libraries of the world specially in the Eastern and Western countries libraries the written works of representatives of the Persian and Tajik peoples are available.

For example, in the big cities of modern Turkey, which once formed the vast and powerful empire of Ottoman Turkey, there were many book treasures accordingly. For example, in Istanbul, which was once the capital and the prosperous political, economic, commercial and cultural center of the empire, there were dozens of state, city and private libraries, where hundreds and thousands of precious books and rare manuscripts were stored. Among them, the manuscripts of scientific and literary works of great scientists, poets, writers of Tajik-Persian are preserved and need to be researched and studied more. This article is about the written manuscripts of one of the prominent Tajik writers and poets, Rashiduddin Vatvot, which are kept in the library of Sulaymaniyah in Istanbul city of modern Turkey. In particular, we are talking about his thesis named "One Hundred Words", a copy of which was also found in Centre of manuscripts and written heritage of National Academy of Sciences of Tajikistan.

Keywords: Rashiduddini Vatvot, manuscript "One Hundred Words", "sad kalima", book storage, library.

Information about the author: Professor Tajiddin Mardani, chief scientific researcher of the Asian and European Institute of National Academy of Sciences of Tajiksitan.

Points of interest: Persian-Tajik Arabic literature, literary relations. Author of 7 works and more than 220 articles. Address: 734025, Dushanbe sh. Huseynzoda, 35. Tel: 918618523.

ДТУ: 892.7. 092.

**РОБИТАИ НОСИХУДДИНИ АРЧОНӢ БО БУЗУРГОНУ
ФОЗИЛОНИ АСРҲОИ ХІ-ХІІ**Наимов М. С.¹

Яке аз донишмандон ва шоирони арабизабони номвари нимаи дувуми асри ХІ ва асри ХІІ Қозӣ Носихуддин Абубакр Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Хусайни Арҷонӣ (460 / 1068 – 544 / 1150) ба шумор меравад, ки бо эҷодиёти арзишманди худ дар таквияти коҳи баланди илму маърифати замонаш нақши муассир гузоштааст [10, 53]. Арҷонӣ кӯдакӣ ва ҷавонии худро дар асри панҷуми ҳиҷрӣ (ёздаҳуми мелодӣ) ва куҳансолии ҳешро дар асри шашум (дувоздаҳуми мелодӣ) гузаронидааст. Арҷонӣ дар қатори дигар шоирони даврони Салҷуқӣ тахти ду ҳокимият – ҳокимияти халифаи Аббосӣ ва ҳокимияти султонҳои Салҷуқӣ қарор ёфта буд. Аз сарчашмаҳои рӯзгор ва фаъолияти эҷодии Арҷонӣ бармеояд, ки дар баробари шиносӣ бо чунин сатҳи баланди қудратмандон, ӯ ҳамчунин бо ҳокимони зердасти онҳо, ба монанди вазирон, шохзодагону амирон ва ҳокимони замони худ низ алоқаи хубу наздик дошта, бо бисёре аз онҳо робитаи густарда дошт [11, 1,174].

Таъкид ҷоиз аст, ки сабаби бо бузургони замон робитаи устувор доштани Арҷонӣ қабл аз ҳама дар он буд, ки ӯ бо пешаи қозӣ низ машғул буда, дар Хузистон, Тансар, Аскар, Арҷон ва дигар минтақаҳо ҳамин вазифаро адо намудааст [7,173]. Бояд қайд намуд, ки ал-Арҷонӣ аз овони ҷавонӣ то охири умраш дар идораи қозӣ қору фаъолият кардааст.

Аз муносибати Арҷонӣ бо бузургони ду давлат: Аббосӣ ва Салҷуқӣ дар баробари сарчашмаҳои рӯзгору осори шоир, ҳамчунин ишораҳои худӣ ӯ дар ашъораш далолат мекунад. Ишораҳои равшани шоир бо истинодҳои тасдиқунанда барои таъйиди робитаҳои устувори ӯ бо бузургони замон як санади таърихӣ маҳсуб мешавад. Аз ҷумла, шоир бузургони ҳамзамонашро ба чанд табақа тақсим намудааст, бо номҳои халифаҳо, султонҳо, вазирон, ҳокимон, фармондеҳон, лашкариён, нависандагон, шоирон, қозӣ ва уламо тавсиф кардааст. Шубҳае нест, ки ҳамаи онҳо дар доираи васеи муоширату ҳамкориҳо ба ашъор, мавзӯ ва вижагиҳои бадеии эҷодиёти Арҷонӣ таъсири назаррас гузоштаанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки Арҷонӣ муносири панҷ халифаи Аббосӣ, аз қабилӣ Муқтадӣ Биллоҳ Абулқосим Абдуллоҳ ибни Муҳаммад (467/1075-487/1095), Мустаҳхир Биллоҳ, Мустаршид Биллоҳ, Абучаъфар Мансур ибни Мустаршид (529/1135-530/1136) ва Муқтазӣ Лиамриллоҳ Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Мустаҳхир Биллоҳ (530/1136 -555/1162) ба шумор мерафт [11, 1, 174]. Аммо дар маҷмуаи ашъори дар девон омада дар бораи ду халифа чизе ворид нашудааст, ки онҳо Муқтадӣ ва Мустаршид мебошанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки Арҷонӣ бо онҳо муносибате надоштааст. Аммо дар баъзе ашъораш ишораҳо ба Муқтадӣ намудааст, ки робитаи маҳдуди шоирро бо халифаи замон нишон медиҳад. Бар мабноси ашъори шоир дар мавриди пайванди қавӣ доштани ӯ бо халифакон Мустаҳхир ва Мустаршид метавон маълумоти равшан пайдо намуд. Аз ҷумла, муносибати Арҷонӣ бо Мустаҳхир Биллоҳ дар се қасидааш ба таври возеҳ инъикос гардидааст [1, 16, 112].

Ҳамзамон Арҷонӣ дар ҷаҳор қасида Мустаршид Биллоҳро мадҳ гуфта, родмардию соҳибқарамӣ ва ҷасорату шӯҷоати беназири ӯро васф намудааст. Қобили тавачҷуҳ аст, ки ҳарчанд Мустаршид Биллоҳ бо сахову қарам ва тавоноии ҷасорати худ машҳур буд, аммо замони ҳилофати ӯ

¹ **Наимов Муҳаммадамин Соҳибназарович** – ходими калони илмӣ шӯъбаи тавсиф ва таҳияи феҳристи дастхатҳои Маркази мероси хатӣ.

бо фаровонии муҳолифон ва низоъҳо машҳур буд. Қасидаи нахустини ба ин халифа бахшидаи Арҷонӣ дар Исфаҳон соли 518/1125 ва дувум дар Арҷон соли 520/1127 суруда шуда, ҳар ду қасида ба халифа ирсол карда шудааст [1, 13, 72].

Арҷонӣ ҳамчунин ҳамасри се султони бузурги Салҷуқӣ буд, ки онҳо Рукнуддин Абулмузаффар, Барқийроқ Маликшоҳ (487/1095-498/1105), Ғиёсуддин Абушучоъ Муҳаммад ибни Маликшоҳ (498/1105-511/1118) ва Носируддин (Муинуддин) Абулҳорис Аҳмад ибни Санҷар ибни Маликшоҳ (511/1118-522/1130) мебошад [11, 1, 174].

Дар ашъори шоир мадҳи арбобони давлатӣ хеле зиёд ба назар мерасад, ки аз зумраи онҳо Абумансури Ҳусайн ибни Заҳириддин Абишучоъ Муҳаммади Равзароварӣ (ваф. 513/1120) мебошад. Арҷонӣ дар ду қасидаи худ ўро мадҳ карда, аз асолату шарофати хонаводагии онҳо сухан мекунад ва ўро миёни ҳокимият ва парҳезгорӣ омехтааст, зеро ў ҳукуматдориро аз падар ва бобои худ мерос гирифтааст:

Падараш вазири Муқтадӣ буд, ки масъалаи дин ва шариятро ҳифз мекарду сипас дар соли 484/1092 аз вазифааш сабукдӯш карда шуд [1, 154, 213].

Нафари дигаре, ки аз миёни бузургони замон шоир ба ифтихори ў қасида сароидааст, Ҷалолиддин Абуалӣ Ҳусайн ибни Алӣ ибни Садақа (ваф. 522/1032) мебошад. Ў сараввал вазири Мустаршид таъин карда шуда, то соли 522/1032 дар вазорат боқӣ монд. Ҷалолиддин вазири соҳибмаърифат ва соҳибназар буд. Ў бо заковату хиради баландаш тавонист, ки ба рафъи ҷудой миёни халифа ва Султон Маҳмуд муваффақ шавад. Арҷонӣ Ҷалолиддинро бо ду шеър [1, 62, 120, 301] мадҳ намудааст.

Шарафуддин Абулқосим Алии Зайнабӣ (ваф. 538/1144) аз он шахсиятҳои маъруфи ҳамзамони шоир аст, ки имоми фозил ва фақеҳи мазҳаби Имом Абуҳанифа буд. Ўро Мустаҳхир Биллоҳ раиси иттиҳоди Ҳошимиён гардонд ва ба ў лақаби «ар-Ризо Зулфаҳрайн»-ро дод. Ў ба ду халифа, аз ҷумла, ба Мустаршид Биллоҳ дар соли 519/1126 ва ба Муқтадӣ дар соли 530/1136 вазир таъин шуд, то ин ки дар соли 534/1140 аз вазифа сабукдӯш карда шуд. Аз ин пас Шарафуддин Зайнабӣ то вафоташ дар соли 538/1144 дар хона машғули таълиму тадрис гардид. Бояд қайд намуд, ки Арҷонӣ ин донишманди аҳд ва вазири соҳибфазилатро бо ҷаҳор қасида васф кардааст, ки дутои он дар вақти раиси иттиҳод буданаш [1, 121] ва дутои дигар дар вақти вазораташ ҳамроҳи Мустаршид [1, 125] суруда шудаанд.

Дар миёни арбобони давлатие, ки Арҷонӣ мадҳ кардааст, вазирони султонҳо низ ба мушоҳида мерасанд. Чунончи, Тоҷулмулк Абулғаноим Марзбон ибни Ҳусрави Фирӯз, маъруф ба Ибни Доруст (ваф. 486/1094), ки вазорати фарзандони султонҳоро ба уҳда дошт ва сипас соҳиби хазинаи султон Маликшоҳ ва нозирӣ нақши султон гардид, ҷойгоҳи махсус дорад.

Пас аз кушта шудани Низомулмулк дар соли 485/1093 ў дар 10-уми Рамазон вазири султон Маликшоҳ шуд. Лекин ў чанде нагузашта дар таърихи 12-уми муҳаррами соли 486/1094 кушта шуд. Шоир Тоҷулмулк Абулғаноимро бо ҷаҳор шеъраш [1, 109, 219] мадҳ кардааст, ки яке аз куҳантарин ашъори ў мебошад.

Дар радифи сиёсатмадорони дигари замон шоир Абубақр Убайдуллоҳ ибни Низомулмулк (ваф. 495/1102)-ро низ бо се қасида ва порчаҳои шеърӣ ҷудогона ситоиш намудааст. Абубақр дар замони султон Маликшоҳ девони иншо ва муҳри султонро бар уҳда гирифт ва соли 486/1094 ба унвони вазири султон Маҳмуд ибни Маликшоҳ таъин шуд. Абубақр Убайдуллоҳ ибни Низомулмулк соли 495/1102 дар Ҳамадон кушта шудааст.

Ҳамзамон Арҷонӣ писари калонии Низомулмулк – Фаҳрулмулк Абулфатҳ Музаффар ибни Низомулмулк (434/1043-500/1107)-ро низ мадҳ кардааст. Ў соли 487/1095 вазири Тутуш ибни Алп

Арслони Сачуқиҳои минтақаи Шом таъйин гардид. Сипас дар соли 498/1105 вазири Барқиёруқ ибни Маликшоҳ дар Хуросон шуд.

Яке аз мамдуҳони Арҷонӣ Абулмаҳосин Абдулҷалил ибни Алӣ ибни Муҳаммади Дахистонӣ (ваф. 495/1102) ба шумор меравад. Абулмаҳосин Абдулҷалил фармондеҳи Бағдод буд. Ӯ то соли 493/1100 вазири Барқиёруқ буда, баъдан дар соли 494/1101 дубора ба мансаби вазири расидааст. Арҷонӣ дар ду шеъраш донишу фазилати ӯро ситоиш кардааст [1, 111, 203].

Аз зумраи чехраҳои таърихӣ, ки Арҷонӣ ба номаш қасидае сароида ва дар он иродатмандию эҳтиромашро нисбати ӯ ва ҳамчунин равобити устуворашро бо ӯ изҳор доштааст, Хатирулмулк Абумансур Муҳаммад ибни Ҳусайн ибни Аҳмади Майбудӣ (ваф. 515/1122) ба шумор меравад. Ӯ соли 495/1102 вазири Барқиёруқ ва дар вазорати Аҳмад ибни Низомулмулк мансаби муставфиро ба зимма дошт. Майбудӣ ду маротиба вазири Султон Муҳаммад ибни Маликшоҳ гардидааст; нахуст соли 494/1101 ва баъдан соли 504/1111. Арҷонӣ барои ӯ як қасида гуфтааст [1, 63].

Носиҳуддини Арҷонӣ дар қасоиди худ ҳамзамон аз дӯстию рафқати худ бо Саъдулмулк Абулмаҳосин Саъд ибни Муҳаммад ибни Алиӣ Обӣ (соли қатлаш 500/1107) ҳарф задааст. Саъдулмулк Абулмаҳосин дар оғози ғаъолияти худ бо Тоҷулмулк Абулғаноим ибни Доруст дӯстӣ дошта, сипас бо Муаййидулмулк Убайдуллоҳ ибни Низомулмулк, ки девони истифоз (молиёт)-ро ба зиммааш вогузор намуда буд, ҳамкорӣ намудааст. Соли 498/1105 вазири Султон Муҳаммад таъйин гардида, дар ҳисору фатҳи қалъаи Шохдиз дар Исфохон ширкат намудааст. Сипас дар ҳамкорӣ бо душманони Султон Муҳаммад муттаҳам гардида, бо фармони султон кушта шудааст. Шоир ба ифтихори ӯ шаш қасида сурудааст, ки ҳамагӣ инъикосгари ҷойгоҳи баланди ӯ дар байни арбобони замон мебошад [1, 64, 163, 179, 210, 229, 278].

Вазири дигаре, ки Арҷонӣ дар ашъораш нисбати ӯ таваҷҷуҳи зиёд намудааст, Қавомуддин Абунаср Аҳмад ибни Низомулмулк (ваф. 544/1150) мебошад. Ӯ баъди қатли Саъдулмулк соли 500/1107 ба вазорат расидааст. Ӯ бо муҳорибаҳои алайҳи ботиния дар қалъаи Шохдиз дар соли 500/1107 маъруфият пайдо кардааст. Ӯ соли 504/1111 узлатнишинӣ намуда, дар Бағдод зиндагӣ ихтиёр намудааст. Баъдан солҳои 516/1123-517/1124 вазири халифа Мустаршид гардида, сипас то охири умраш хонашин гардидааст. Арҷонӣ дар мадҳи ӯ се қасида сурудааст, ки аз мазмуни онҳо алоқамандии ӯ бо ин сиёсатмандори барҷастаи замон равшан ҳувайдо мегардад [1, 111, 203, 220].

Аз бузургмардони дигаре, ки Арҷонӣ бо онҳо алоқамандӣ доштааст, Муинуддин Мухтассулмулк Абунаср Аҳмад ибни Фазл ибни Маҳмуд (соли қатлаш 521/1128) мебошад, ки девони молиёт ва расоилро ба уҳда дошт. Солҳои 518/1125-521/1128 ӯ вазири Султон Санҷар таъйин гардида, аз дасти ботиниён кушта шудааст. Шоир ба ифтихори ӯ ҳафт қасида сароидааст [1, 157, 214, 245, 277, 292, 311]. Дар ин қасоид муносибати ӯ бо ин арбоби давлатӣ, ки худ аз донишмандони замон буда, бо аҳли илму адаб равобити густурда дошт, зикр гардидааст. Ҳамзамон Арҷонӣ бо бародари ӯ – Мачдуддин Убайдуллоҳ ибни Фазл ибни Маҳмуд, ки барояш ду қасида ихтисос додааст [Девони Арҷонӣ 65, 286] ва писари бародараш – Начмуддин Абуабдуллоҳ Фазл ибни Маҳмуд ибни Фазл ибни Маҳмуд, ки барояш як қасида бахшидааст [1, 246], дӯстӣ доштааст.

Аз вазирони дигаре, ки Носиҳуддини Арҷонӣ бо онҳо риштаи дӯстӣ доштааст, Камолуддин Абутолиб Алӣ ибни Аҳмади Сумайрамӣ (соли қатлаш 516/1123) маҳсуб меёбад. Ӯ нахуст дар давлати Султон Муҳаммад ибни Маликшоҳ мансаби ишрофро бар дӯш дошт ва сипас соли 513/1120 вазир Султон Маҳмуд ибни Муҳаммад ибни Маликшоҳ дар Бағдод гардидааст. Баъдан дар Бағдод кушта шудааст. Арҷонӣ ӯро дар ҷаҳор қасида мадҳ намудааст, ки саршор аз ихлосу муҳаббати ӯ нисбати ин бузургмарди замон мебошад [1, 27, 236, 254, 264, 268].

Аз бузургони дигаре, ки Носихуддини Арҷонӣ ҳусни таваҷҷуҳи ҳос ва алоқамандии ҳешро бо ӯ ибраз доштааст, Шамсулмулк Усмон ибни Низомулмулк мебошад (соли қатлаш 517/1124). Ӯ нахуст дар вазорати Сумайрамӣ девони молиётро ба зимма дошт ва баъди кушта шудани ӯ соли 516/1123 вазири Султон Маҳмуд ибни Муҳаммад ибни Маликшоҳ гардид. Аммо баъдан султон аз муҳолифати ӯ дар ҷанги Карҷ дар Шарвон дарғазаб шуда, ӯро ба қатл расонид. Арҷонӣ дар се қасида ва як қитъа ӯро мадҳ намудааст, ки дар онҳо ҳамчун ҳомии аҳли илму адаб ва ривочдиҳандаи бозори илму маърифат муаррифӣ гардидааст [1, 53, 185, 283]. Бино ба тасвири шоир ӯ ба олимону адибон маош таъйин намуда буд, ки барои беҳтар гардидани зиндагии онҳо мусоидат менамуд [1, 181].

Кавомуддин Абулқосим Носир ибни Алии Анбории Даркузинӣ (ваф. 527/1132) аз вазирони дигари маъруфи замон аст, ки Носихуддини Арҷонӣ бо ӯ алоқамандии зиёд доштааст. Номбурда котиби Султон Маҳмуд ибни Муҳаммад ибни Маликшоҳ ва ноиби Амир Ҳочиби Алӣ буда, баъдан соли 518/1125 боз ба хидмати Султон Маҳмуд медарояд ва соли 521/1128 узлатнишинӣ менамояд. Соли 522/1129 ӯ дубора ба хидмати давлатӣ баргашта, миёни Султон Маҳмуд ва аммуяш Султон Санҷар қарор мегирад. Соли 526/1133 вазири бародари Маҳмуд – Туғрул таъйин мегардад. Арҷонӣ ба ифтихори ӯ ду қасида сароида, дар қасидаи аввал сафари ӯро ба Ҳамадон тараннум намудааст [1, 108]. Дар қасидаи дуюм бозгашти ӯро ба вазорат таҳният намуда, беназир будани ӯро дар ҷои худ таъкид доштааст [1, 239].

Ҳамзамон Носихуддини Арҷонӣ бо яке аз вазирони маъруфи аҳди Салҷуқӣ Шарафуддин Анӯшервон ибни Холиди Қошонӣ (ваф. 533/1139) низ равобити устувор доштааст. Ӯ вазири Мустаншид Биллоҳ ва ду султонҳои Салҷуқӣ – Маҳмуд (521/1128) ва Масъуд (527/1132) ба шумор рафта, соли 530/1135 гӯшанишинӣ ихтиёр менамояд. Арҷонӣ дар мадҳи ӯ шонздаҳ қасида ва як қитъа сурудааст [1, 69, 71, 104, 107, 148, 180, 202]. Дар қасидаҳои мазкур шоир шахси арзандаю лоиқ будани ӯро ба мансаби вазирӣ ва фаъолияти гуногунҷабҳаашро дар ин самт қайд намудааст. Аз қасоиди шоир бармеояд, ки ӯ чанд маротиба ба дидорбинии Шарафуддин Анӯшервон рафта, ҳамзамон бо ӯ мукотиба низ доштааст. Бино ба маълумоти донишманди тоҷик Рачабова М.Т. ба қалами вазири мазкур таърихномаи хонаводаи Салҷуқӣён таҳти унвони “نفثة المصنوع في قنور زمان الصدور و صدور زمان القنور” (“Ёддошти муваҷҷаҳ дар мавриди футури замони вузаро ва вазирони замони футур”) мансуб мебошад. Он ба забони форсӣ навишта шуда, минбаъд аз ҷониби Имомуддини Исфаҳонӣ ба забони арабӣ тарҷума гардидааст. Китоби мазкур фарогири ҳаводиси таърихӣ солҳои 464/1072-528/1134 – аз миёнаҳои аҳди Низомулмулк то охириҳои даврони Туғрул ибни Муҳаммад ибни Маликшоҳ мебошад [10, 39].

Яке аз мамдуҳони Носихуддини Арҷонӣ Муаййидуддин Абуисмоил Ҳусайн ибни Алии Туғроӣ (соли қатлаш 515/1122) мебошад, ки зодаи Исфаҳон буда, дар вазорати Хатирулмулк дар аҳди Султон Муҳаммад дар девони туғро фаъолият менамуд. Сипас муддате гӯшанишинӣ намуда, баъдан соли 513/1120 вазири Султон Масъуд таъйин мешавад. Миёни Султон Маҳмуд ва бародараш Султон Масъуд ихтилоф пайдо мешавад ва дар натиҷа байни онҳо ҷанг доир мегардад, ки дар он Султон Маҳмуд ғалаба менамояд. Пас ӯ Туғроиро дастгир намуда, ба қатл мерасонад. Паҳлӯҳои мухталифи рӯзгор ва эҷодиёти Туғроии Исфаҳониро донишманди тоҷик Рачабова М.Т. таҳқиқ намудааст [10, 55].

Носихуддини Арҷонӣ ба ифтихори Туғроӣ шаш қасида сурудааст, ки дар онҳо робитаи устувори шоир бо ин арбобу донишманди забардасти замон таҷассум пайдо кардааст [1, 88, 182, 215, 216, 226, 249].

Дар радифи вазирони замон Носихуддини Арҷонӣ ҳамчунин бо ҳокимону сарлашқарон ва дигар бузургмардони замон алоқамандии зич дошт. Аз ҷумла, дар овони ҷавонӣ бо вазири Аёз Атобак Маликшоҳ ибни Барқӣёруқ – Сафиулмулк Абулмаҳосин Масъуд ибни Абдуллоҳ ибни

Халафи Нирмонӣ (соли қатлаш 499/1106), ки аз хонаводаи бонуфузи Ҳамадон бархоста буд, дӯстӣ пайдо карда, барояш як қасида эҳдо кардааст [1, 239].

Аз зумраи ҳокимони маъруфе, ки Носихуддини Арҷонӣ бо ӯ робитаю ҳамкорӣ дошт, Амир Атобаки Қароҷои Соқӣ (соли қатлаш 526/1131) аз ҳокимони Салҷуқӣ буда, Султон Санҷар ӯро ҳокими худ дар билоди Форс ва Исфаҳон таъйин намуда буд. Баъдан соли 526/1131 бо фармони Султон Санҷар кушта мешавад. Арҷонӣ дар мадҳи ӯ як қасида сурудааст [1, 255].

Носихуддини Арҷонӣ ҳамчунин бо Имодуддин Абулбаракот Абдулвоҳид ибни Абдулазиз, Ибни Саламаи Даркузинӣ, ки дар вазорати яке аз пайвандонаш Абулқосим Носир ибни Алии Даркузинӣ (518/1125-521/1128) дар аҳди Султон Маҳмуд вазифаи сарлашқариро ба зимма дошт, алоқамандӣ дошта, барояш як қасида бахшидааст [1,68].

Аз ашъори Носихуддини Арҷонӣ бармеояд, ки ӯро бо вазири мутаваллии Исфаҳон Амир Саъдуддаулаи Пурнақши Закавӣ (ваф. 540/1146) – Яминуддин, Макинуддаула Абуалӣ Аҳмад ибни Исмоил (541/1147) низ риштаи дӯстӣ пайванд менамуд. Шоир ба ифтихори ӯ ду қасида сароида, дар онҳо сафарҳои ба хоҷири дидорбинӣ бо ин арбоби давлатӣ анҷом додашро тасвир намудааст [1, 284, 285].

Ҳамзамон Носихуддини Арҷонӣ бо раиси шаҳраки Азвора дар Исфаҳон Зиёуддин Абунаср Аҳмад ибни Алӣ дӯстию ҳамкорӣ дошт ва барояш чаҳор қасида [1,1, 118, 119, 234] ва ду китъа [1,117, 149] эҳдо намудааст. Дар ашъори шоир беҳтарин сифатҳои мамдуҳ, аз қабилӣ родмардию саховатмандӣ ва ҷуду қарами ӯ зикр гардида, ҳамчунин шоир аз сафарҳои худ ва меҳмон шуданаш ба хонаи ӯ қисса мекунад.

Аз шахсиятҳои бисёр барҷастаи замон, ки Носихуддини Арҷонӣ бо онҳо аз наздик ошноӣ дошту қаробат пайдо карда буд, Азизуддин Абунаср Аҳмад ибни Абулраҷо Ҳомид ибни Муҳаммад (соли қатлаш 526/1131) мебошад. Ӯ аммуи муаллифи тазкираи “Ҳаридат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср” ва вазири Султон Салоҳуддини Айюбӣ – Имодуддини Исфаҳонӣ мебошад. Зимни таҳқиқи рӯзгори донишманди номбурда муҳаққиқи тоҷик Раҷабова М.Т. аз хонаводаҳои бонуфуз ва дар дастҳои давлатӣ ҷойгоҳи баланд доштани онҳоро таъкид намудааст [10, 31-32].

Шоир ба ифтихори ин абармарди замон ва аҳли фазлу хирад ҳафт қасида [1, 31, 73, 103, 136, 209, 244, 275] ва ду китъа [1,15, 73] сурудааст, ки ҳамагӣ саршор аз меҳру муҳаббат, ихлосу иродатмандӣ ва арзи сипос ҷиҳати дастгирию ғамхории аҳли илму адаб мебошад.

Аз муҳтавои ашъори Носихуддини Арҷонӣ метавон дарёфт, ки ӯ бо соири бузургмардону сиёсатмадорон ва фозилони замон, аз қабилӣ Валиуддин Масъуд ибни Заимуддин [1, 67], Ҳусомуддин Абулхаттоб ибни Садидулмулк Абулмаалии Муфаззал [1, 266], Зайнулмулк Абулфатҳ Наср ибни Мансур [1,171], Сиқатуддаула Абулқосим Ҳасан ибни Абдулвоҳид, маъруф ба Ибни Фақих [1,183, 282], Шарафулмулк Абусаъд Муҳаммад ибни Мансур (ваф. 494/1101) [1,164], Маҷдулмулк Абулфазл Асъад ибни Муҳаммад ибни Мусои Куммий Баровистонӣ (492/1099) [1,189], Сафиулавҳад Абулқосим Алӣ ибни Насри Солимӣ (527/1132) [1,187, 205, 247, 312], Камолуддин Собити Муствафӣ [1,120], Муҳаззибуддин Абутолиб ибни Абулбадр [1, 28, 49], Камолуддин ибни Асир Абуисо [1, 238, 257, 304], Муваффақуддин Абутоҳири Хотунӣ [1, 211], Баҳоуддин Абулфазоил Муҳаммад ибни Носир, Ибни Алача (ваф. 534/1140) [1,131] ошноӣ, нишасту хез ва ҳамкорӣ дошт.

Маълумоти сарчашмаҳои муътамад ва девони шеърӣ шоир шаҳодати возеҳи онанд, ки воқеан ҳам Носихуддини Арҷонӣ бо бисёре аз бузургмардон ва арбобони давлатӣ замонаш аз наздик ошноӣ дошта, бо баъзе аз онҳо рафтуомад ва қаробат дошт. Аз ин ҷост, ки таъсири нуфузи замон дар ташаккули шахсияти шоир равшан ба мушоҳида мерасад. Арҷонӣ бо фарҳанги ғании замони худ огоҳӣ комил дошта, ин мухтассот дар ашъораш равшан инъикос гардидааст. Ашъори

шоирро метавон доиратулмаорифи аср номид, зеро дар он чехраҳои маъруфи таърихӣ, халифагону султонҳои замон, вазирону амирон ва ҳокимони замон, ҳаводиси марбут ба ҳукуматдории онҳо нақши бориз пайдо намудааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ал-Арҷонӣ, Носихуддин Абибақр Аҳмад ибн ал-Хусайн. Дивон. Таҳқиқ Аҳмад ибн Аббос ал-Азҳарӣ [Матн] / Носихуддин Абибақр Аҳмад ибн ал-Хусайн ал-Арҷонӣ. - Байрут-Лубнон, 1307/1890. - 458с.
2. Ал-Аснавӣ, Ҷамолуддин Абдурраҳим. Табақот-уш-шофиъия [Матн] / Ҷамолуддин Абдурраҳим ал-Аснавӣ. - Байрут-Лубнон: Дор-ул-Кутуби-л-илмия, ат-табъат-ул-уло 1407/1987, адад-ул-аҷзоъ 2, ал-ҷузъ 2. - 406 с.
3. Ал-Атобақӣ, Ҷамолуддин ибн Тағрибердӣ. Ан-Нучум аз-зоҳира фӣ мулк Миср ва ал-Қоҳира. Таҳқиқ Муҳаммад Хусайн Шамсуддин [Матн] / Ҷамолуддин ибн Тағрибердӣ ал-Атобақӣ. - Байрут-Лубнон: Дор-ул-Кутуби-л-илмия, ат-табъат-ул-уло, 1413/1992, адад ал-аҷзоъ 8, ал-ҷузъ 5. - 382 с.
4. Алтунҷӣ, Муҳаммад. Ҳаула-л-адаб фи-л-асри-с-Салҷуқӣ [Матн] / Муҳаммад Алтунҷӣ. - Мактаба Қурино, 1974. - 292 с.
5. Ибн ал-Асир, Иззуддин Абулҳасан ибн Абулкарам. Ал-Комил фи-т-таърих. Роҷааху ва Саҳҳааху Муҳаммад Юсуф ад-Даққоқ [Матн] / Иззуддин Абулҳасан ибн Абулкарам ибн ал-Асир. - Байрут-Лубнон: Дор-ул-Кутуби-л-илмия, ат-табъат-ур-робиа, 1424/2003, адад-ул-аҷзоъ - 11, ал-ҷузъ 9. - 504 с.
6. Ибн Халликон, Абулаббос Шамсуддин Аҳмад ибн Муҳаммад. Вафаёт-ул-аъён фӣ анбоъ абнои-з-замон. Ҳаққақаху ад-дуктур Эҳсон Аббос [Матн] / Абулаббос Шамсуддин Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Халликон. – Байрут-Лубнон: Дор Содир, адад-ул-мучалладот - 8, ал-мучаллад 1. - 493 с.
7. Ал-Исфаҳонӣ, Имодуддин ал-Котиб. Харидат-ул-қаср ва чаридат-ул-аср фӣ зикр фузало аҳл Форс. Тақдим ва таҳқиқ ад-Дуктур Аднон Муҳаммад Ол Туъма [Матн] / Имодуддин ал-Котиб ал-Исфаҳонӣ. - Техрон: Дафтари нашри мероси мактуб, Ойнаи мерос (Миръот-ут-турос), 1419/1999. - 392 с.
8. Ал-Исфаҳонӣ, Имодуддин ал-Котиб. Харидат-ул-қаср ва чаридат-ул-аср. Қисм шуаро аш-Шом. Таҳқиқ Шукрӣ Файсал [Матн] / Имодуддин ал-Котиб ал-Исфаҳонӣ. Ал-Матбаъат-ул-Ҳошимия би Димашқ, 1375/1955. Адад-ул-аҷзоъ 3, ал-ҷузъ 1. - 712 с.
9. Нишопурӣ, Захируддин. Салҷуқнома [Матн] / Захируддини Нишопурӣ. -Техрон: Нашриёти Кулолаи ховар, чопхонаи Ховар, 1332. - 100 с.
10. Рачабова М.Т. Тазкираи “Харидат-ул-қаср ва чаридат-ул-аср”-и Имодуддини Исфаҳонӣ ва аҳаммияти адабии он [Матн] / М.Т. Рачабова // Монография. – Душанбе, 2021. – 200 с.
11. Ас-Самъонӣ, Абусаъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ. Ал-Ансоб. Ҳаққақа нусусаху ва ғаллақа алайҳи аш-Шайх Абдурраҳмон ибн Яҳё ал-Маъламӣ ал-Ямонӣ [Матн] / Абусаъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ ас-Самъонӣ. - Ал-Қоҳира, ат-табъат-ус-сония, 1400/1980, адад-ул-аҷзоъ - 12, ал-ҷузъ 1. - 422 с.
12. Ас-Сафадӣ, Салоҳуддин Халил ибн Айбак ибн Абдуллоҳ. Ал-Вофӣ би-л-вафаёт. Таҳқиқ ва иътино Аҳмад ал-Арноут ва Туркӣ Мустафо [Матн] / Салоҳуддин Халил ибн Айбак ибн

- Абдуллоҳ ас-Сафадӣ. - Байрут-Лубнон: Дор Ихёи-т-туроси-л-арабӣ, ат-табъат-ул-уло, 1425/2000, адад-ул-аҷзоъ - 29, ал-ҷузъ 1. - 284 с.
13. Ас-Субкӣ, Точуддин Абинаср Абдулвахҳоб ибн Алӣ Абдулкофӣ. Табакот-уш-шофиъияти-л-кубро. Таҳқиқ Абдулфаттоҳ Муҳаммад ал-Ҳулв ва Маҳмуд Муҳаммад ат-Таноҳӣ [Матн] / Точуддин Абинаср Абдулвахҳоб ибн Алӣ Абдулкофӣ ас-Субкӣ. - Дор Ихёи-л-кутуби-л-арабия, 1383/1964, адад-ул-аҷзоъ - 6, ал-ҷузъ 6. - 560 с.
 14. Ал-Хафочӣ, Шихобуддин Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Умар. Райҳонат-ул-алиббо ва захрат-ул-хаёти-д-дунё. Таҳқиқ Абдулфаттоҳ Муҳаммад ал-Ҳулв [Матн] / Шихобуддин Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Умар ал-Хафочӣ. - Ҳалаб, 1386/1967, адад-ул-аҷзоъ - 2, ал-ҷузъ 2 - 816 с.
 15. Ал-Чавҳарӣ, Абунаср Исмоил. Ас-Сихоҳ Тоҷ-ул-луға ва сихоҳи-л-арабия. Таҳқиқ Аҳмад Абдулғафур Аттор [Матн] / Абунаср Исмоил ал-Чавҳарӣ. - Байрут: Дор-ул-Илм ли-л-малойин, ат-табъат-ус-солиса, 1404/1984, адад-ул-муҷалладот - 4. - 2563 с.

РОБИТАИ НОСИХУДДИНИ АРЧОНӢ БО БУЗУРГОНУ ҶОЗИЛОНИ АСРҲОИ XI-XII

Дар мақолаи мазкур таъсири вазъи сиёсӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии замон ба ташаккули шахсияти Носихуддини Арҷонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҷиҳати равшанӣ андохтан ба масъалаи мазкур вазъи сиёсӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии замон, ҳавзаҳои илмию адабӣ ва фикру назари бисёре аз донишмандони асримиёнагӣ дар робита ба мероси адабии шоир таҳқиқ гардидааст. Арҷонӣ аз фарҳанги сершумори замони худ огоҳии комил дошта, ин муҳтасот дар ашъораш равшан инъикос гардидааст. Аз ҳамин ҷиҳат, мероси адабиаш ба энциклопедияи таърихӣ наздиктар шудааст, зеро дар он номи халифаҳо, вазирон, қозӣён, ҳокимон, фармондеҳон, олимон, донишмандон, шоирон ва нависандагон хеле зиёд зикр шудааст.

Бо тақя ба нигоштаҳои муаллифони манобеи муътамад чунин натиҷагирӣ гардидааст, ки воқеан ҳам Қозӣ Абубакри Арҷонӣ бо фаъолияти пурсамари худ дар ривоҷи адабиёти арабизабони аҳди худ саҳми назаррас гузоштааст. Андешаҳои донишмандони қадим инъикосгари мафтунию эҷод, ҳамду сано ва дар баъзе маворид нақди илмие дар мавриди эҷодиёти Арҷонӣ мебошанд, ки аҳаммияти ашъори шоир ва ҷойгоҳи адабии ӯро таъйин менамоянд. Маълумоти ин сарчашмаҳои муътамад шаҳодати возеҳи онанд, ки воқеан ҳам Носихуддини Арҷонӣ дар рушду нумуи адабиёти аҳди худ нақши бориз гузоштааст.

Калидвожаҳо: Арҷонӣ, Ҳузистон, Тансар, Аскар, Исфохон, Бағдод, адабиёт, мероси адабӣ, қасида, вазъи иҷтимоӣ-сиёсӣ, фарҳанг.

Маълумот дар бораи муаллиф: Наимов Муҳаммадамин Соҳибназарович Ходими калони илмӣи шуъбаи тавсиф ва таҳияи феҳристи дастхатҳои Маркази мероси хатҳои назди АМИТ Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, кучаи Ҳусейнзода 35. **Телефон:** (+992) 918761255. **e-mail:** m.amin2019@mail.ru

СВЯЗЬ НАСИХУДДИНА АЛ-АРДЖАНИ С ВЕЛИКИМИ И ВЫДАЮЩИМСЯ ЛЮДЬМИ XI-XII ВЕКОВ

В данной статье рассматривается вопрос о влиянии политическо-социального и культурного положения времени в становлении личности Насихуддина ал-Арджани. С целью освещения этого вопроса исследуется политическо-социальное и культурное положение времени,

научно-литературные круги и мнения многих средневековых ученых относительно творчеству поэта. Ал-Арджани имел полное представление о многообразной культуре своего времени, которые ярко выражены в его поэзии. В этой связи, его творческое наследие становилась ближе к исторической энциклопедии, потому что в ней очень много упоминаются имена халифов, казиев, правителей и наместников, командующих армии правительства, учёных, поэтов и писателей. Автор отмечает, что связь Арджони с великими личностями послужила для роста его поэтической деятельности, также становления личности самого поэта. Отмечается, что Арджони имел связь с высокопоставленными личностями двух династий- Аббасидов и Селджукидов. Причина этому в первую очередь является пост самого поэта. Согласно различным источникам и творчества самого Арджони, он стоял на посту кази Хузистана, Тансара, Аскара, Арджана и т.д. Также из наследия Арджони освещаются некоторые исторические события и моменты, что послужат в изучении истории литературы, социально-политического положения эпохи поэта.

Точки зрения средневековых учёных отражают восхищения и восхвалений и в некоторых местах научных критических рассуждений в отношении творческой деятельности ал-Арджани, которые определяют его литературного местоположения. Сведения данных достоверных источников являются явным свидетельством того, что поистине Насихуддин ал-Арджани сыграл важную роль в развитии литературы своего времени.

Ключевые слова: ал-Арджани, Хузистан, Тансар, Аскар, Исфахан, Багдад, литература, поэзия, касида, творческое наследие, культура.

Сведение об авторе: Наимов Мухаммадамин Сохибназарович- старший научный сотрудник отдела описания и подготовки каталог рукописей Центра письменного наследия при НАНТ.

Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Хусейнзода 35. **Телефон:** (+992) 918761255. **e-mail:** m.amin2019@mail.ru

NASIHUDDIN AL-ARJANI'S CONNECTION WITH THE GREAT AND OUTSTANDING PEOPLES OF THE XI-XII CENTURIES

This article discusses the impact of the socio-political and cultural situation of the time on the formation of the personality of Nasihuddin Arjani. In order to shed light on this issue, the socio-political and cultural situation of the time, scientific and literary circles and the views of many medieval scholars on the literary heritage of the poet have been studied. Arjani is fully aware of the numerous cultures of his time, and this specialty is clearly reflected in his poetry. In this sense, his literary heritage is closer to the historical encyclopedia, as it contains the names of caliphs, ministers, judges, rulers, commanders, scholars, poets and writers.

The thoughts of ancient scholars reflect admiration, praise and, in some cases, scientific criticism of Arjani's work, which determines the importance of the poet's poetry and its literary place. The information of these reliable sources is a clear evidence that Nasihuddin Arjani did play a significant role in the development of the literature of his time.

Keywords: Arjani, Khuzistan, Tansar, Askar, Isfahan, literary place, cultures of his time.

Information about the author: Naimov Muhammadamin Sohibnazarovich –Senior Research Assistant of the Department of Description and Preparation of Manuscript Catalogue of The Center of Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic Tajikistan, Dushanbe, S.Huseynzodas. 35. **Phone:** (+992) 918761255. **e-mail:** m.amin2019@mail.ru

ТДУ: 891. 550. 092.

«МАҲАКИ ХУСРАВОНӢ» ВА МУАЛЛИФИ ОНАлизода С.¹

Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ мураттаб сохтану таълиф намудани тазкираву маҷмуаҳо ба ҳукми анъана даромада буд. Ин кор боиси он гардидааст, ки ному осори як идда шоирони гумном дар онҳо боқӣ монда. то замони мо омада расанд.

Ин анъанаи адабӣ аз тазкиранигорӣ, баёзнависӣ, тартиб додани радиофулашгӯроҳо ва маҷмуаҳои мухталифи дигаре иборат буда, ки то имрӯз дар китобхонаҳои гуногуни дунё шумораи зиёди онҳо нигоҳдорӣ мешаванд. Бояд гуфт, ки чунин маҷмуаҳо то кунун ба таври комилу ҳаматарфа мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор нагирифтаанд. Осори садҳо нафар шоири ношинохтаи форс-тоҷик дар саҳифаи чунин асарҳо нигоҳ дошта мешаванд. Аз ин рӯ, лозим меояд, ки ба омӯзишу таҳқиқи ҳамаҷонибаи онҳо тавачҷуи бештаре зоҳир карда шавад, то ин ки осори ношинохтаи шоирони бузург аз осори илҳокӣ ҷудо танзим гардад [1, 38].

Яке аз аввалин маҷмуаҳои ба тартиби радиофулашгӯр мураттабгардида “Тухфат-ул-Ҳабиб”-и Фаҳрии Ҳиравӣ махсуб мешавад. Фаҳрии Ҳиравӣ бори нахуст ин иқдомро намуд ва баъдан дар таърихи адабиёт мураттаб намудани чунин маҷмуаҳо ба ҳукми анъана даромад [1,17]. Аз чунин асарҳое, ки ба тартиби радиофулашгӯр мураттаб шудааст, ин “Маҳаки Хусравонӣ”-и Мирзо Хусравбеки Гурҷӣ [3] мебошад, ки дар зер дар бораи он ва муаллифаш маълумот дода мешавад. Маҳак чиро мегӯянд?

Маҳак сангери мегӯянд, ки ба воситаи он айёрон зарру симро таъйин мекунанд. Нависандагон ва шуарои барҷаста барои он ки истеъдод ва ҳунари ҳудашонро ба дигарон нишон диҳанд, осори ҳудашонро ба маҳак меъёр заданд ва лафзи «маҳак»-ро ба таснифи худ таркиб кардаанд. Монанди «Маҳак-ал-фақр» (насрӣ), «Маҳак-ул-фуқаро» (наср ва назм), «Маҳак-ул-фуқарои қабир» (наср ва назм), ин се нусхаи хаттӣ аз Султон Баҳодур дар қарни XII ҳиҷрӣ дар мавзуи ирфон дар китобхонаи Ганҷбахши Маркази тадқиқоти форсии Эрон ва Покистон дар Исломобод мавҷуд аст ва ё маҳаки Фаҳрӣ (Манзури муаллиф «Тухфат-ул-Ҳабиб»-и Фаҳрии Ҳиравӣ мебошад).

Ҳусомиддин Рошидӣ дар муқаддимаи “Равзат -ус-салотин” ва “Ҷавоҳир-ул-аҷоиб”-и Фаҳрии Ҳиравӣ, ки соли 1960 дар Исломобод ба таъб расида буд, чунин менависад: “Рӯбарӯӣ ман чандто маҷмуа ҳаст, ки ба пайравии он дар Синд мураттаб шудааст: “Маҳаки Камол”-и Муҳсини Татавӣ, “Маҳаки Қонъ”-и Қонъи Татавӣ, “Маҳаки Хусравӣ”-и Мир Ғуломалихони Толпур, “Маҳаки Муртазоӣ”-и Шох Муртазои Татавӣ” [1,19].

Ин буд, ки баъд аз талошҳои зиёд “Маҳаки Хусравонӣ” дастраси мо гардид.

“Маҳаки Хусравӣ”, ки таълифи Мирзо Хусравбеки Гурҷист, маҷмуа ё чунги арзишмандест мунҳасир ба фард, ки дар он 1589 ғазал 52 тан шоирони мутаахири замони муаллифро дар бар мегирад. Ин нусхари муаллиф бо заҳмати шабонарӯзӣ бо тартиби алифбою радифу қофияву вазн бо хоҳиши амири Синд Мир Карималихон ва бародараш Мир Муродалихон дар соли 1232 ҳ.қ./1818м. гирдоварӣ карда, онро соли 1241 ҳ.қ. /1826 м. ба номи Сайид Абулхайр Ҳусайнӣ китобат намудааст.

Мирзо Хусравбек соли 1790 м. дар шаҳри Тифлис, пойтахти Гурҷистон ба дунё омадааст. Иسمи вай Хусравхон буда, дар “Тарихи Синд”-и Шамсулуламо Мирзо Қиличбек

¹ Саидхоча Ализода – н.и.ф., ходими пешбари илмӣ Маркази мероси хаттии АМИТ. alizoda1955@mail.ru

исми падари вай Алкандархон омадааст. Аммо назар ба маълумоти манобеи мухталиф падари Мирзо Хусравбек Гургинхони дувоздахум мебошад, ки фарзанди аршади Алкандархони волии Гурчистон буд ва баъд аз марги падар ҷонишини вай шуд. Дар соли 1797 м. бинобар ҳамлаи Оқомуҳаммадхони Қочор бар Гурчистон, Мирзо Хусравбек ханӯз ҳафтсола буд ва бо ҳамроҳи бародари худ Ҳумоюнхон ба дасти сипоҳиёни Эрон асир шуд. Ҳумоюнхон ба сабаби маризӣ дар асорат вафот ёфт. Ҳочӣ Иброҳимхон, раиси фармондеҳи кулли артиши Эрон, Хусравхонро танҳо ёфт ва ӯро ҳамроҳи худ ба хонааш овард ва Хусравхон чанд сол бо Ҳочӣ Иброҳим дар Техрон зиндагӣ кард ва баъд аз вафоти вай бо афроди хонаводаи Ҳочӣ Иброҳим ба Шероз омад ва ба таҳсил пардохт.

Амири Синд Мир Карималихон (1227-1244х.) барои таҳкими равобити худ ба Эрон Охунд Исмоилро бо унвони сафир ва бо ҳадияҳои бисёр ба дарбори Фатҳалишоҳ гусел кард ва чун Мир Карамалихон ақим буд, аз сафири худ хоста буд, ки дар бозгашт писаре бо наҷоди Эронӣ ё Гурҷӣ ба ҳамроҳи худ ба Синд биёрад. Охунди Исмоил дар дидор аз Эрон дар ҷустуҷӯи писари эронияласл ё гурчинасаб буд. Дар ҷустуҷӯҳои худ саранҷом рӯзгор ӯро ба Хусравхон расонид. Охунд Исмоил Хусравхонро ҷавоне барӯманд ва лоиқ дид ва ба сабаби хуш ва заковате, ки вай аз худ нишон дод, мавриди писанди Охунди Исмоил қарор гирифт. Ва бо ӯ ба Синд равона шуд ва саранҷом дар соли 1805 м. ба Синд расид.

Ин писар, ки баъдҳо ба номи Мирзо Хусравбек маъруф шуд, аввалин фарди гурҷӣ буд, ки дар синни понздаҳсолагӣ пеши Мир Карималихони Толпур оварда шуд ва вай ин писарро таҳти ҳимояти худ қарор дод ва ба унвони писари худ муаррифӣ кард ва ҳамвора ба ӯ рафтори падарона ва мушфиқона дошт.

Мирзо Хусравбек бо мурури замон дар дарбори мирони Толпурӣ мақоми шоиста ба даст овард ва умури идорӣ ва ҳатто умури хонаводагии амиронро низ идора мекард. Вай марди донишманд ва адабдӯст буд ва ба забони форсӣ шеър мегуфт. Баъдҳо Мирзо Фатҳалибек, наваи Мирзохусравбек, маҷмуаи ин ғазалҳоро ҷамъоварӣ кард ва ба ҳамроҳи ғазалҳои дигари гурҷиёни форсигӯӣ Синд дар як китоби “Варҷинома” гирд овард. Бинобар завқи илмӣ ва адабӣ ва шеърғӯӣи Мирзо Хусравбекро бародари Мир Карималихон Мир Муродалихон дар зумраи мусоҳибони ҳоси худ қарор дод.

Ӯ дар дарбори Толпуриён мақому манзалати ҳоса дошт ва то охири умр ба ин хонадон содиқ монд.

Мирзо Хусравбек чор асар офаридааст: 1. “Мучрибот-ул-илоҷ” дар фанни тиб соли 1281/1854 м. навишта шуда аз се ҷилд иборат аст. Ҷилди якум он аз китоби арабии Муҳаммад Акбар Арзонӣ бо номи “Худуд-ул-амроз” ба забони форсӣ тарҷума намудааст. Ҷилди дувуми он роҷеъ ба аҳаммиати гиёҳҳо ва ҷилди сеюм ба таври мукамал дар бораи иллатҳои амрози ҷисмонӣ, ташҳиси онҳо, илоҷу муолиҷаи он амроз аст.

2. “Сафинат-уш-шуаро” шомили қасида ва ғазалиёт ва муфрадоти форсии шуарои мутаққадам ва мутаахири Синд ва Эрон аст, ки он ба тариқи алифбой оварда шудааст. Котиби ин китоб Мирзо Қурбоналии Гурҷӣ аст, ба тарихи 23 ҷимодулсонӣ 1272 х. ин нусхара китобат намудааст.

3. “Девони ашъори форсӣ”, ки назар ба иттилои Ҷоиза Заҳро Мирзо ин девон низ қаблан дар китобхонаи Мирони Толпур ҳифз мешудааст ва феъан мафкуд шудааст.

4. “Маҳаки Хусравӣ”, соли 1232 х. / 1817 м. ба фармони Мир Карималихон ва Мир Муродалихони Толпурӣ таълифи ҷунгӣ шудааст. Ин асар мукаммали ашъори шуарои гузашта ва муосири Хусравбекро дар бар мегирад. Ҷунг чист?

Чунг маҷмӯаест аз матолиб, ба вижа, ашъоре, ки як адиб ва суҳанвар бинобар завқи худ ашъореро дар ҳангоми мутолтиаи девони шуъро ҷуста ва ашъори дигарро низ бармегузинад ва ёддошт мекунад. Чунг эҳтимолан вожаи чинӣ ё ҳиндӣ мебошад. Ибни Батута “чанк” мегӯяд [2,125]. Дар Эрон девони ғазали як шоирро “Сафина” мегуфтанд. Сафина луғати арабӣ аст ва ҳарду ба маънии киштианд. Иллати ин номгузорӣ қатъи номи дарози ин маҷмуаҳост ва аз ҳамин рӯ онҳоро “баёз”-ба маънои дафтаре, ки аз тӯл боз мешавад номидаанд ва ҳамчунин бо унвонҳои “хирқа” “дастур”, “кашкул” низ номгузорӣ шудаанд.

“Мӯнис-ул-аҳрор”-и Бадри Ҷочурмӣ аз кӯҳнатарин чунгҳо ва баёзи Соиби Табрэзӣ аз машҳуртарини онҳост. Аммо муосирон ба вижа, баъд аз солҳои даҳаи 1330 шамсӣ ба баъд, гароиши бештаре ба интишори чунгҳои адабӣ нишон додаанд, ки ғолибан илова бар шеър, матолибе чун дoston, намоишнома, нақди адабӣ ҳам аз Эронӣ ва ҳам аз хориҷиро низ дар бар мегиранд. Ба номи чунг дар адабиёти муосир нахустин бор дар чунге, ки гурӯҳе аз равшанфикрон дар 1335 х.ш. мунташир карданд, дида омадааст, ки чунги ҳунар ва адаби имрӯз ном дошт ва ба номи сардабири он ба “Чунги Ҳусайни Розӣ” шуҳрат ёфт, машҳуртарин чунгҳои пас аз он мураттабшуда “Чунги арш”, “Чунги турфа” ва “Чунги Исфahон” махсуб мебошанд.

Аз муҳимтарин чунгҳо ва баргузидаҳои шеър дар давраи муосир “Дарёи гавҳар”-и Ҳамидӣ ва “Шеърнавоз”-и Оғоз то имрӯз маъруфанд.

Дар мероси мактуб ё нусхаҳои хаттии форсӣ чунгнависӣ як фан аст. Ҳамонанди ин чунгҳо дар феҳристҳои нусухи хаттӣ бисёр аст ва ҳамаи ин чунгҳо бар ҳасби завқ ва шавқ ва гоҳе бар ҳасби мавзӯи шеър тартиб дода шудаанд. Масалан: ғазал, қасида, маснавӣ, дубайтӣ, мустазод, китъа, рубой, муқаттаот ва ғайра. Баъзе аз шуаро бар он будаанд, ки барои чунгнависӣ тартиби хос дода шавад ва кӯшиш кардаанд асомӣ ва авонини гуногун ба чунгҳо бидиҳанд. Масалан маҷмуаи “Гулдастай маънӣ ва нукоти ашъор”, ки аз ҷониби Муҳийиддини Кашмирӣ ба таърихи 1323 х.қ. дар 944 саҳифа, шомили беш аз 9600 байт ва муштамил бар 27 тасвир ва ҳудуди шашсад шоир, ки аз ҳар кадом як маснавии дусадбайтиро дар бар дорад, мураттаб кардааст [3,55].

Муҳаққиқи покистонӣ Фоиза Захро Мирзо [3,56] дар асоси як нусхаи мунҳасир ба фард ва “Тазкираи шуаро” ва ё “Чунги ғазалиёт”-ро мавриди омӯзишу тадқиқ ва таҳияи матн қарор додааст, ки дар он ашъори шоирони сад соли ахири Синду Ҳинду Эрон оварда шудааст. Фоиза Захро Мирзо менависад, ки “Ҷамъоварии нусхаи “Маҳаки Хусравӣ” дарвоқеъ маҳаки завқи адабии гирдоваранда – Мирзо Хусравбеки Гурҷӣ – буд, ки бо алоқа ва заҳмати бисёр ғазалҳои шуарои мутааххирро мутобиқ ба вазни арӯз ва радиф гирдоварӣ кардааст. Ин нусха дар миёни чунгҳо ё баёзҳои форсии сарзамини Синд ноёб ба назар мерасад. То кунун чунгҳое, ки дар фаҳориси нусхаҳои хаттӣ мутолиа намудам, ҳеҷ кадом аз онҳоро наметавон ба нусха ва чунги “Маҳаки Хусравӣ” муқоиса намуд. Ин нуктаи муҳим шоёни зикр аст, ки лафзи “чунг” дар оғоз, анҷом ё дар миёни ин гуна маҷмуаҳо навишта нашудааст” [3,58].

Дар ҳамин замина бояд гуфт, ки муаллифи сатрҳои боло аз маҷмуаҳои пуларзиши дар Хуросону Мовароуннаҳр таълифёта беҳабар мондааст.

Назар бар тадқиқоти густурдаи Фоиза Захро Мирзо Толпуриён алоқаи зиёде ба забон ва адабиёти форсӣ доштанд ва шуаро ва удаборо барои қорҳои илмӣ ва адабӣ ташвиқ мекарданд. Аз дебочаи “Маҳаки Хусравӣ” маълум мегардад, ки рӯзе Мир Карималихон ва

Мир Муродалихон бо мусоҳибон ва аркони дарбор машғули суҳбат буданд, ки ба қавли муаллифи “Маҳаки Хусравӣ”: “Аҷаб маҷлис буд дилкушо ва таборакаллоҳ, турфа маҳфиле буд саропо сафо, аз қолаш дилро ҳолате даст медод ва ҳолаш бар рӯи ҳаёл ҳазорон боб файз касб ва камол мегушод, агар суҳбати қудсӣ хонамаш ба ҷост ва агар базми фирдавс гӯямаш сазост:

*Аҷаб маҷлисе тоза ораста,
Зи азкори рангини пероста.
Чунин маҷлисе чашми гардун надид,
Магар васфи ӯ ҳоле аз ман шунид.*

Аз муқаддимаи “Маҳаки Хусравӣ” маълум гашт, ки дар яке аз нишастҳои адабӣ дар дарбори Мир Карималихони Толпур зикри “Маҳаки камол” шудааст, ки ин китоб маҷмуаи ашъори шоирони мутақаддам аз Мухсини Татавӣ мебошад. Мир Карималихон ва Мир Муродалихон бар ҳасби завқ ва шавқи шеърҳои Мирзо Хусравбек аз вай хоҳиш карданд, ки мисли вай Маҷмуаи ашъоро, ки шомили ғазалиёти шоирони мутаахир бошад, гирдоварӣ кунад, ки дарвоқеъ иёри завқу донишу шеърфаҳмии Мирзо Хусравбекро нишон диҳад. Агарчи Мирзо Хусравбек ба умури идории дарбори Толпур бисёр гирифтӣ буд, гуфт ки ин корро мумкин натавонад иҷро кунад, вале амирон ба ӯ гуфтанд, ки “дил қавӣ дор”. Билохира бо ташвиқ ва лутфу меҳрубонии амирони Толпур Мирзо Хусравбек ба ин кори муҳим даст зад ва шабу рӯз барои омода кардани ин маҷмӯа кушиши зиёде ба ҳарч дод, чун хоҳиши худӣ Мир Карималихон буд, онро аз дилу ҷон пазируфт. Ӯ шабу рӯз ба дунболи гирдоварии ғазалҳои барҷаста аз шуарои мутаахир буд. Мирзо Хусравбек бо кӯшиши зиёд саранҷом ин корро ба итмом расонд ва онро ба тақдими Амири Толпур расонид.

Мирзо Хусравбек дар китбае модаи тоҷибии маҳакро бад ин гуна сурудааст:

*Ёфт чу з-ин бандаи хусрав ба ном,
Ин маҳаки тоза ҷилои наве.
Гуфт бад ин гуна дилам соли он,
“Роҳи дил омад Маҳаки Хусравӣ”.*
(1232 ҳ.қ.)

“Маҳаки Хусравӣ” аз лиҳози таърихӣ ва адабии шеър ва забони форсӣ бисёр аҳамият дорад. Муаллифи “Маҳаки Хусравӣ” ғазалиёти шуароро, ки аз лиҳози баҳру вазну радиф ва қофия яксонанд бо тартиби алифбой оварда ва тақсимои вазну қофияро ба тариқи “рабти дигар” овардааст. Ва гоҳе бар ҳасби вазну гоҳе бар ҳасби радиф ва гоҳе бар ҳасби ҳарду мебошад. Гуё муаллиф равише, завқе ба кор бурда ва рабти дигарро ба маънии пайванди ғазалҳо ҳисоб кардааст. Ба таври мисол матлаи ғазалиёти баъзе шуаро дода мешавад. Оғози маҳак бо ғазали Мир Сайид Алии Муштоқ бо чунин байт оғоз мегардад:

*Махон зи дайрам ба Каъба зоҳид, ки бурд аз каф дили ман он ҷо,
Ба нола -мутриб, ба ишва -соқӣ, ба ханда -соғар, ба гирия -мино.*

[3,11]

Ин ғазал дар баҳри ҳазаҷи мусаммани мақбузи маҷдуъи манхур ва вазни ин шеър мафоъилун фаъ, мафоъилун фаъ, мафоъмлун фаъ, мафоъилун фаъ навишта шудааст. Ғазали дувумро аз Мирзо Ғуломалӣ Муъмини Татавӣ бар ҳамин баҳру вазну қофия нақл кардааст:

*Махон ба ҳуруқусуру хулдам, ки бурда воиз зи ман шикебо,
Ба қад-санавбар, ба чехра-лола, ба зулф- сунбул, ба чашм- шахло.*

[3,13]

Муҳақиқи Покистонӣ дар бораи нусхаи хаттии “Маҳаки Хусравӣ” маълумот дода кайд мекунад, ки нусхаи мавриди истифодаи ӯ қарордошта аз 817 саҳифа иборат будааст ва аз ин теъдод 11 саҳифаи он дебоҷаи асарро ташкил медиҳад. “Маҳаки Хусравӣ” бо бехтарин намунаи хатти настаълиқ навишта шудааст. Қоғазии ин нусха абрешимӣ буда рангаш моил ба зардист. Нусха аз се тараф бо ҷавҳари тиллоӣ ранг карда шудааст, ки бисёр ҷолиб ба назар мерасад. Нусха бо ҷарми равшанӣ ва қирмиз муҷаллад шудааст. Рӯйи ҷилд хошия бо ҷавҳари тиллоӣ нигошта шудааст ва дар васати ин хошия туғроӣ тиллоӣ аст. Бар пушти ҷилди нусха хатҳои мудаввар тазйин шудааст. Нахустин ду саҳфаи дебоҷа ва ду саҳфаи матн бинобар равиши он замон бо тилло ва шангарф ва лочувард гул ва буттанигорӣ шудааст. Дар он нақш ва нигорҳои рангоранг, гулҳои зебо монанди савсан, турунҷ ва ёсуман бо саликаи хоси эронӣ наққошӣ шудааст.

Мирзо Хусравбек баъд аз ҳамди Худо ду мадҳия дар васфи Мир Карималихон ва Мир Муродалихон навиштааст, сипас сабаби таърифи “Маҳаки Хусравӣ”-ро мекунад.

Муҳақиқи Покистонӣ Фоиза Заҳро Мирзо “Маҳаки Хусравӣ”-ро дар асоси нусхаи китобхонаи Толпур таҳия ва ба таъб расонидааст. Ин нусха аз лиҳози таърихӣ ва адабии шеъри форсӣ ва забони форсӣ бисёр аҳамият дорад. Муҳақиқ навиштааст, ки “қори аз ҳама муҳим ва қобили таҳсине, ки муаллифи “Маҳаки Хусравӣ” кардааст, ки ғазалиёти шуароро, ки аз лиҳози баҳру вазну радиф ва қофия яқсонанд, алифбой кардааст ва гоҳе бар ҳасби вазну гоҳе бар ҳасби радиф ва гоҳе бар ҳасби ҳарду мебошад. Гуё муаллиф равиши завқро ба қор бурда ва рабти дигарро ба маънии пайванди ғазалҳо ҳисоб кардааст” [3, 56].

“Маҳаки Хусравӣ” шомили дебоҷа, ки аз 11 саҳифа иборат буда, бо ҳамд оғоз мегардад:

*Ба ҳамди Худои суҳанофарин,
Ба аҳли суҳан ҳар дам аст офарин.
Зи ҳамдаш ҷӣ зебову рост ҳар суҳан,
Сазад гар ба ҳамдаш кунам сарсуҳан.*

[3,3]

Муаллиф баъд аз ҳамди Худои таоло ва наъту ҳамди пайғамбари ислом дар васфи Мир Карималихон чунин мегӯяд:

*Зи анвори имон илаш мунҷалӣ,
Шаҳи номвар бил-Карим аз Алӣ.
Худованди дайҳиму тоҷу қулоҳ,
Мунаввар кунад даҳр, чу чун меҳру моҳ.*

*Чаҳони карамро шаҳи хушсайр,
Кариму беҳу васфи карам номвар.
[3,6].*

Дар мадҳи Мир Алихон мегӯяд:

*Ба номи Алӣ комёб аз мурод,
Мурод ошно, шоҳи базми рашод.
Муриди ҷанобаш зи бас аз дил аст,
Муроди дилаш аз Алӣ ҳосил аст.
[3,8]*

Ҳамчунон Мирзо Хусравбек ҳарду бародарро чунин васф кардааст:

*Чӣ орам зи тавсифи шаҳ дар миён,
Ба ҳам ҳарду шаҳ якдилу якзбон.
Ду хуш мусарраъ шоҳи фарду камол,
Ду шаҳбайти девони ҷоҳу ҷалол.
Яке матлаъу ҳусни матлаъ дигар,
Яке ҳамчу Хуршешу дигар Қамар.
Ду шаҳ, лек як иттиҳоди диле,
Дутой зи шахсу ду байн з-аҳвале.*

Дар “Маҳаки Хусравӣ” шеърҳои 52 нафар шоирони мухталифи Эрон, Ҳинду Синд, бо миқдори 1589 ғазал оварда шудааст.

Шоироне, ки ғазалиёташон дар маҷмуа овардашудааст:

1. Озар Бегдилӣ;
2. Озоди Кашмирӣ;
3. Абулқосим Биглар;
4. Абулқосим Гелонӣ (Шоҳид);
5. Имоми Афғон;
6. Биниши Кашмирӣ;
7. Паёми Акбарободӣ ;
8. Собит Алишоҳ;
9. Мирзо Муҳаммад Ҷаъфари Роҳиб;
10. Ҳазин;
11. Дарвеш Муҳаммади Толиқонӣ;
12. . Паёми Акбарободӣ;
13. Рафики Сабзифурӯш;
14. Ричои Татавӣ;
15. Раҳӣ;
16. Саҳоб;
17. Сайид Абулхайр Мойили Шерозӣ;
18. Шамсиддин Фақир;

19. Шеваки Роми Аторад;
20. Собир Алии Татавӣ;
21. Сабоҳии Бегдилӣ;
22. Тӯфони Ҳазорчирибӣ;
23. Ошиқи Исфаҳонӣ;
24. Ишрати Кошонӣ
25. Азимуддини Татавӣ;
26. Гулом Сарвари Лоҳурӣ;
27. Сайид Гулом Алии Моили Татавӣ ;
28. Фоиз Абҳарии Исфаҳонӣ;
29. Фатҳ Алишоҳи Қочор;
30. Мичмар;
31. Муҳаммад Содиқи Мойил;
32. Махдуми Нурмуҳаммад Бубаконӣ;
33. Мискини Синдӣ;
34. Мир Сайидалии Муштоқи Исфаҳонӣ;
35. Муншӣ Соҳиброи Озод
36. Манъум
37. Мирҷон Аллоҳшоҳи Разай;
38. Мирзо Гуломалии Муъмини Таҳтавӣ;
39. Мирзо Муҳаммад Тақии Саҳбо;
40. Мирзо Муҳаммад Фурӯғӣ;
41. Мирзо Махзари Сайиди Табатабой;
42. Мир Алишер Қонеъи Татавӣ;
43. Мир Карималихони Толпур;
44. Мир Муродалихони Толпур;
45. Мир Ҳутахони Балуч;
46. Низом Вазири Ҳиндустон;
47. Нурулҷайни Воқифи Лоҳурӣ;
48. Козим Волаи Исфаҳонӣ;
49. Волаи Доғистонӣ;
50. Вафо ;
51. Вафо Фарохонӣ ;
52. Валӣ Муҳаммадхони Лағорӣ ;
53. Ҳотифи Исфаҳонӣ;

Мирзо Хусравбек хангоми мураттаб намудани маҷмуааш аввал унвони мазмуни ғазал баъдан номи муаллиф, тақтеъи ғазал ва номи баҳре, ки ғазал суруда шудааст, овардааст.

Матни “Маҳаки Хусравӣ” бо ғазале бо унвони “Паёми анҷуман” аз Мир Сайид Алии Муштоқ [мафоилун фаъ- мафоъилун фаъ- мафоъилун фаъ-мафоъилун фаъ] [Баҳри ҳазачи мусаммани мақбузи маҷдуъи манхур], матлааш ин аст, ибтидо меёбад:

*Махон зи дайрам ба каъбаи зоҳид, ки бурда аз каф дили ман он ҷо,
Ба нола мутриб, ба ишва соқӣ, ба ханда соғар, ба гиря мино.*

[3,12]

Дар ҳамин вазну қофияи ғазали Муштоқ Мирзо Хусравбек ғазалҳои шоирони зерро бо унвони ғазалхошон ба чунин тартиб овардааст:

Мирзо Ғуломалии Муъмини Таҳтавӣ бо унвони “Нолаи мутриб”:

*Махон ба ҳуруқусуру хулдам, ки бурда воиз зи ман шикебо,
Ба қад-санавбар, ба чеҳра-лола, ба зулф-сунбул, ба чашм-шаҳло.*
[3,13].

Шарафуддини Вафо бо унвони “Кунчи меҳнат”:

*Мапурс аз ман зи гуса чу най, ба ҳаҷри он ёри моҳсимо,
Ваҷадту явми каамислу лайли изофақадат ҷамолул Лайло.*
[3,14]

Ғуломалии Мойил бо унвони “Қади қиёматоро”:

*Қадат чу тӯбӣ баландболо, шуда қиёмат қиёмататро,
Дар ин қиёмат хати наҷотам, магар аз ин хат шавад ҳувайдо* [3,14].

Шайх Муҳаммад Алии Ҳазин бо унвони “Ҳадиси манзил”:

*Раҳе надонам ба ғайри кӯят, илайка раҷъи ладайка зулфо,
Фало такалнӣ илло сивоко, аласту шайби ва ласту шайно* [3,16].

Низом Вазири Ҳундустон, бо унвони “Барикатулишқ”:

*Барикатулишқ аҳрақатно вало лидоси давоъу илло,
Гаҳ он лаби лаъл дар табассум кунад аъён маъҷазулмасеҳо* [3,17].

Оқои Муҳаммад Ошиқи Исфаҳонӣ, бо унвони “Ғамзҳои Лайлӣ”:

*Раҳе мисоле, ки чун ҷамолат набаста нақше замона зебо,
Ба ханда ширин, ба базла шаккар, ба ғамза Лайлӣ, ба ишва Салмо*
[3,18].

Дар радифу қофия ва вазни ғазали Муштоқ ҷавоб гуфта шудааст.

2. Ғазали дуҷуми татабуъшаванда аз Ғулом Сарвари Лоҳурӣ бо унвони “Лаъли шаккарафшон” бо матлаи зер:

*Моҳруён, бас чунонам сӯхт ҳиҷрони шумо,
Рашъае меҳоҳам аз чоҳи занаҳдони шумо*
[3,19].

шоирони зерин ҷавоб гуфтаанд: Мир Ҳутаки Афғон бо унвони “Оҳ аз ҳасрат” [3,20], Валӣ Муҳаммад Алғорӣ бо унвони “Шоҳидпарастон” [3,21], Муншӣ Соҳиброи Озод бо унвони “Ҷоҳи занаҳдон” [3,23], Нурулҷайни Воқиф бо унвони “Ихтирои дардмандон” [3, 24], 1= 4;

3. Ғазали севум аз Сулаймон Сабоҳӣ бо унвони “Мулки дил”, баҳри мафъул, мафъилун, мафъул мафъилун], баҳри ҳазачи мусаммани аҳраб:

*Мулки ин вайронам, к-аш зери нигин бодо,
Вайронияш ар хоҳад, вайронтар аз ин бодо.*
[3, 29].

шоирони зерин ҷавоб гуфтаанд: Озоди Кашмирӣ бо унвони “Муроди дил”, Лутфалибеки Озарбегдилӣ бо унвони “Лаби мияйпарв: Сайид Аҳмади Ҳотиф бо унвони “То рӯзи пешин бодо” [3,30]. 1= 3;

4. Мирзо Ҳусейни Вафо, бо унвони “Расму раҳи меҳру вафо”, мафъул, мафъил мафъил фаълун (мафъил), баҳри ҳазачи мусаммани аҳраби макфуфи махзуф ва максур, бо матлаи:

*Ай дилбари бемеҳру ҷафопеша, Ҳудоро,
Аз ёд мабар расму раҳи меҳру вафоро.*
[3, 31]

шоирони зерин ҷавоб гуфтаанд: Сайид Азимуддин бо унвони “Зулмати андӯх”, Имоми Афғон бо унвони “Кафи бебадали Фатҳалихон”, Козим Волаи Исфаконӣ, бо унвони “Ҷафо”, Оқомуҳаммад Ошиқи Исфаконӣ, бо унвони “Рондани харобот” [3,33].

5. Сайид Азимуддини Таҳтавӣ, бо унвони “Сулаймон”, [Мафъил, мафъил мафъил фаълун], баҳри ҳазачи мусаммани аҳраби макфуфи махзуфи ва максур бо матлаи:

*Ё Раб, дили зорам надиҳӣ дилшиканеро,
К-ин мулки Сулаймон насазад Аҳриманеро.*
[3,34]

шоирони зерин ҷавоб гуфтаанд: Сайид Ғуломалии Мойил бо унвони “Ҳиммати покон”, Мазҳар бо унвони “Хушнудии Мазҳар”, Козим Волаи Исфаконӣ бо унвони “Тоғсири муҳаббат”, Оқо Муҳаммад Ошиқи Исфаконӣ бо унвони “Бандагӣ ва банданавозӣ”, Мир Сайид Алии Муштоқ бо унвони “Сӯзи ниҳон”, Валаҳу айзан бо унвони “Сад тирхӯрда”, Алиқулихон Волаи Доғистонӣ бо унвони “Аз Ҳинд ба Сафакон мерасад”, Паёми Акбарободӣ бо унвони “Беҳудони ишқ”, Шарифуддин Вафо бо унвони “Чун шамъ сӯхта” [33,34], Тӯфони Ҳазорчирибӣ бо унвони “Заҳми хаданг”, Мир Ҳуттаки Афғон бо унвони “Дилбари номехрубон”, Козим Волаи Исфаконӣ бо унвони “Тарбияти боғбон”, Валаҳу айзан бо унвони “Тарҷумони ҳол ҷадид” Сайид Азимуддини Таҳтавӣ бо унвони “Қуввати ҷони мо” [3,35], Валӣ Муҳаммади Лағорӣ бо унвони “Маҳаки имтиҳон”, Оқо Муҳаммад Ошиқи Исфаконӣ бо унвони “Қиссаи шавқ” [3,41]. 1= 13;

6. Нурулҷайни Воқиф бо унвони “Шаби ҳаҷр”, мафъил, фаълотун мафъилун фаълун (фаълот), бо унвони “Баҳри мучтаси мусаммани маҳбуни макфуф” бо матлаи:

*Зиҳад гузашт шаби ҳаҷр баски зории мо,
Аҷал расид шитобон ба ғамгусории мо.–*

шоирони зерин ҷавоб гуфтаанд: Мир Ҳутаки Афғон бо унвони “Ҷонсипорӣ” [3,42], Сайид Собир Алӣ бо унвони “Аниси ёди ту”, Низом Вазири Ҳиндустон бо унвони “Хоксорӣ”, Рафиқи Сабзифурӯш бо унвони “Беқарории симоб” [3,43], Козим Волаи Исфаконӣ бо унвони “Волаи мискин”, Низом Вазири Ҳиндустон бо унвони “Банди қабо” [3,43], Сайид Собир Алии Тахтавӣ бо унвони “Пойи дилбар”, Валаҳу айзан бо унвони “Ёди дилбар”, Паёми Акбарободӣ бо унвони “Реги биёбони ишк” [3,44], Оқо Муҳаммад Ошиқи Исфаконӣ бо унвони “Табиби тависӣ”.1=10.

Барои намуна дар ҳамин замина панҷ ғазали асосӣ ва 40 ғазали ба онҳо татабуъшавандаро овардем ва феҳристи ашъори шоирони мутабоқӣ дар “Маҳаки Хусравӣ” бидуни зикри авонини ғазалҳо ба тартиби зерин аст:

6. Сайид Аимуддин [3,46] (рабти дигар) бо радифи “мо”, баҳри рамали мусаммани маҳзуф ё максур: Козим Волаи Исфаконӣ, Паёми Акбарободӣ, Сайид Собир Алӣ, Оқо Муҳаммади Ошиқ [3,48]. 1=4;

7. Тӯфони Ҳазорчирибӣ, бо радифи “мо”, баҳри рамали мусаддаси маҳзуф ё максур: Нурмуҳаммад Маҳдум, Мир Карималихони Мадзала [3,49]. 1=2;

8. Паёми Акбарободӣ (рабти дигар), бо радифи “мо”, баҳри ҳазаҷи мусаддаси аҳраби мақбузи маҳзуфи максур): Фатҳалишоҳи Ҳокон [3,50], Муҳаммад Тақии Саҳбо, Сайид Аҳмади Ҳотиф [3,51], Мир Ҳутаки Афғон, Тӯфони Ҳазорчирибӣ [3,52], Ғулом Сарвари Лоҳурӣ, Мир Сайид Алии Мушток [3,53], Оқо Муҳаммад Ошиқи Исфаконӣ [3,54]. 1=8;

9. Ғулом Сарвари Лоҳурӣ (рабти дигар), бо радифи “мо”, баҳри ҳазаҷи мусаммани аҳраби мақбуфи маҳзуф ва максур: Паёми Акбарободӣ [3,55], Шайх Муҳаммад Алии Ҳазин, Оқо Муҳаммад Ошиқ [3,56], Валаҳу айзан [3,57].1=4;

10. Сайид Азимуддини Тахтавӣ, бо радифи “мо”, баҳри музореъи мусаммани мақбуфи маҳзуф: Муншӣ Соҳиброӣ Озод, Маҳдуми Нурмуҳаммад, Мир Карималихони Мадзала [3,61].1=3;

11. Сайид Азимуддини Тахтавӣ [3,62], бо радифи “мо”, баҳри рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф ва максур: Нурулғайни Вокиф, Сайид Собир Алӣ, Мир Сайид Алии Мушток [3,63].1=3;

12. Сайид Азимуддини Тахтавӣ (рабти дигар), бо радифи “мо”, баҳри музореъи мусаммани мақбуфи маҳзуф: Валии Муҳаммад Лағорӣ, Мирзо Ҳусейни Вафо [3,64], Низом Вазири Ҳиндустон, Козим Волаи Исфаконӣ [3,65], Мир Ҳуттаки Афғон, Паёми Акбарободӣ [3,66].1=6;

13. Нурулғайни Вокиф, бо радифи “ро”, баҳри рамали мусаммани маҳзуф ва максур, муаллифи маҷмӯа танҳо як ғазалро овардааст. Шояд дар нусухи хаттии мавриди истифодаи муҳаққиқ қароргирифта танҳо ҳамин ғазал омада бошад.

14. Имомӣ Афғон (рабти дигар), бо радифи “мо”, баҳри хафифи мусаддаси маҳбуни маҳзуф: Низом Вазири Ҳиндустон, Сайид Азимуддини Тахтавӣ, Мир Муродалихони Мадазалла, Мир Карималихони Мадзалла. 1=4;

15. **Сайид Муҳаммад Саҳҳоб** (рабти дигар), бо радифи “*мор*”, баҳри ҳазачи мусаддаси ахраби мақбузи махфуф ва мақсур: Муншӣ Соҳиброӣ Озод, Сабоҳии Бегдилӣ, Шайх Муҳаммад Алиӣ Ҳазин, Нурулбайни Воқиф. 1=4;

16. **Мирзо Ҳусайни Вафо**, бо радифи “*мор*”, баҳри ҳазачи мусаддаси махзуф ва мақсур: Ғуломалии Муъмини Татавӣ. Рафиқи Сабзифурӯш, Оқо Муҳаммад Ошиқи Исфаҳонӣ. 1=3;

17. **Низом Вазири Ҳиндустон**, бо радифи бо қофияи “*о*” (“*-илҳ*о”), баҳри ҳазачи мусаммани солим: Ғулом Муъмини Тахтавӣ, Сайид Алишери Қонъ, Сайид Ғуломалии Мойил, Сайид Собир Алиӣ Тахтавӣ, Сайидҷони Шоҳмир, Сайид Ғуломиддини Тахтавӣ, Мирзо Муҳаммад Фуруғӣ, Мирзо Тақии Саҳбо, Шевакромӣ Аторуд, Шайх Муҳаммад Алиӣ Ҳазин, Козими Волаи Исфаҳонӣ, айзан, Шайх Муҳаммад Алиӣ Ҳазин, Мир Ҳутаки Афғон, Нурулбайни Воқиф, Мир Карималихо, Мир Муродалихон, Мир Сайид Алиӣ Мушток, Оқомуҳаммад Ошиқи Исфаҳонӣ. 1=19;

18. **Нурулбайни Воқиф** (рабти дигар), бо радифи (“*-идаро*”) “*ро*”, баҳри мазореъи мақфуфи махзуф: Сайид Собир Алиӣ Тахтавӣ, Оқомуҳаммад Ошиқи Исфаҳонӣ. 1=2;

19. **Шайх Муҳаммад Алиӣ Ҳазин**, Фатҳалишоҳи Қочор, Оқомуҳаммад Ошиқи Исфаҳонӣ. 1=2;

20. **Козим Волаи Исфаҳонӣ** [3,48] (рабтӯ дигар), баҳри раҷази мусаммани солим, бо радифи (“*...ом*”) “*ро*”: Мирзо Маҳмуди Фурӯғӣ, Муҳаммад Паноҳ Риҷои Тахтавӣ, Нурулбайни Воқиф, Шевакромӣ Аттор, Оқомуҳаммад Ошиқи Исфаҳонӣ [3,], 1=5;

21. **Мирзо Муҳаммад Мазҳари Исфаҳонӣ** (рабти дигар), бо радифи (“*...ом*”), баҳри мутақориби мусаммани махзуфи мақсур: Сайид Азимуддини Тахтавӣ, Мир Карималихон, Мир Муродалихон [3,]. 1=3;

22. **Козим Волаи Доғистонӣ** (рабти дигар), баҳри рамали мусаммани махзуф ва мақсур, бо радифи “*туро*”: Оқомуҳаммад Ошиқи Исфаҳонӣ, Муҳаммад Тақии Саҳбо, Сайид Аҳмад Ҳотиф, Мир Сайид Алиӣ Мушток, Сайид Собир Алиӣ Тахтавӣ, Козим Волаи Исфаҳонӣ, Оқомуҳаммад Ошиқи Исфаҳонӣ [3,]. 1=8;

Феҳристи шуаро мукаммал нест ва дар тадқиқотҳои баъдӣ мукаммал карда мешавад. Ин танҳо як маълумотномаи мухтасар дар бораи ин асар мебошад. Бояд тазаққур дод, ки дар Мовароуннаҳр маҷмуаҳои ба тартиби радиофулашӯр навишташуда мукаммалтар мебошанд.

Аз рӯи маҷуаҳои дар Шибихӯра навишташуда маълум мешавад, ки таъсири асари “Тухфат-ул-Ҳабиб”-и Фаҳрии Ҳиравӣ, ки дар Ҳирот таълиф шуда буд, ба Ҳиндустон ҳам расида. Ё шояд ҳуди Фаҳрӣ нусхае аз он ба Ҳинд бурда бошад. Махфуз будани якчанд нусхаи “Тухфат-ул-Ҳабиб” дар китобхонаву музейҳои Ҳиндустон аз маъруфият доштани ин асар дар Ҳинд ва пайравӣ ба он қарданро шаҳодат медиҳад.

Фарқияти асосии ин маҳак аз радиофулашӯрҳои дар Хуросон таълифёфта дар он аст, ки муаллиф дар баробари қофияву радиф вазни ашъори татаббушавандаро зикр карда ва дар қадом баҳр навиштани онҳоро низ қайд намудааст.

“Маҳаки Хусравонӣ” идомаи ҳамон анъанаи радиофулашӯрнависӣ дар адабиёти тоҷикии форсӣ мебошад. Чун муаллифи ин маҷмуа шиъмазҳаб буд ва аксар шуаро, ки ашъорашон дар ин маҷмуа оварда шудаанд, шиъамазҳабанд. Маҳаки Хусравонӣ дар Техрон аз ҷониби Фариза дар “Матбааи сукук” ба таъб расидааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ализода С. . Сайре дар олами баёз ва радиофулашъорҳо [Матн] / С. Ализода. – Душанбе: Дониш, 2022. – С. 38– 40.
2. “Луғатнома”-и Деххудо, мадаи “ҷ” [Матн]. – С. 125.
3. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан [Матн] / Т. Зеҳнӣ . – Душанбе: Адиб, 2007. – 396 с.
4. دکتر فایزه زهرا میرزا محک خسروی نیرا ث مکتوب تهران 1390 1203 ص
5. دکتر فایزه زهرا میرزا محک خسروی//فصلنامهٔ ویژه نقد کتاب و اطلاع رسانی در حوزهٔ نطن/ دورهٔ جدید سال پنجم شمارهٔ اول و دوم تابستان 1386 / آینهٔ میراث 37-36
6. حسام الین راشیدی / فخری هردی و سه اثر او / کجلهٔ ادبیات و علوم انسانی مسهد شمارهٔ دوم سال هفتم ، شمارهٔ مسلسل 25-23 ، تهران 1350، ص.
7. Фарҳангномаи адаби форсӣ. Донишномаи адаби форсӣ. Ҷ. 2 [Матн]. Феҳристи алифбоии нусхаҳо хаттии китобхонаи Ганҷбахш. – С. 497.

«МАҲАКИ ХУСРАВОНӢ» ВА МУАЛЛИФИ ОН

“Маҳаки Хусравӣ” ба тартиби радиофулашъор дар маркази Синд-Толпур аз тарафи Мирзо Хусравбеки Толпури ба тартиби анъанаи радиофулашъорнависӣ мураттаб гардидааст.

Ин маҷмуа ё чунги арзишманд мунҳасир ба фард буда, он 1589 ғазал аз 52 тан шоирони мутааххиро дар бар мегирад. Муаллиф бо заҳмати шабонарӯзӣ бо тартиби алифбою радифу қофияву вазн бо хоҳиши амири Синд Мир Карималихон ва бародараш Мир Муродалихон дар соли 1232 х.қ./1818м. гирд оварда ва Сайид Абулхайр Хусайнӣ онро соли 1241 х.қ. /1826 м. китобат намудааст. Муаллиф ашъори шоиронро дар маҷмуааш дохил намудааст, ки бевосита бо эшон аз наздик ошноӣ дошт ва ё худ ба дарбори мирони Толпур робитаи наздик доштанд.

Калидвожаҳо: маҳак, ғазал, татабуъ, ашъор, Хусравбек, гурҷӣ, вазн, қофия, унвон, баҳр, рабт ва ғ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ализода Саидхоҷа, номзади илмҳои филология, ходими пешбари илмӣ Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. Нишонӣ: Душанбе, кӯчаи Хусейнзода –35, тел. 992 918 61 64 12.

«МАҲАКИ ХУСРАВОНӢ» И ЕГО АВТОР

Антология газелей «Маҳаки Хусравони» была составлена в столице Синда – городе Толпур в соответствии со сложившимися к началу XIX века традициями составления антологий газелей Мирзо Хусравбеком Толпури.

В сборник, являющийся ценнейшим и редким списком, вошли 1589 газелей 52 поэтов Синда, творивших в первой половине XIX века. По просьбе эмира Синда-Мир Карималихона и его брата-Мир Муродалихона автор после долгих трудов в 1232 г.х./1818 г. начал составление антологии с соблюдением литературных традиций своего времени: алфавитного порядка, реди́фа, рифмы и ритма газелей, а в 1241 г.х. /1826 г. работа была переписана известным каллиграфом-Сайидом Абулхайром Хусайни.

Автор включил в антологию газелей произведения литераторов, с которыми был лично знаком и поэтов, поддерживающих тесную связь с двором толпурского эмира.

Ключевые слова: махак (критерий), газел, татабуъ (подражание), ашъор (творчество), Хусравбек, грузин, вазн (ритм), кофия (рифм), унвон (заглавие), бахр (размер аруза), рабт (связь) и др.

Сведение об автор: Ализаде Саиходжа, к.ф.н, ведущий научный сотрудник Центр письменного наследия АНТ, адресс: Ул. Хусейнзода – 35. Тел. 992 918 61 64 12.

“MAHAKI KHUSRAVONI” AND ITS AVTOR

The anthology of the Gazelles “Mahaki Khusravoni” was composed in the capital of Sinda - the city of Tolpur in accordance with the traditions of the compilation of anthologies of Gazeli Mirzo Khusravbek Trumpuri in accordance with the beginning of the 19th century.

The collection, which is a valuable and rare list, included 1589 gazelles of 52 poets of Sinda, who created in the first half of the 19th century. At the request of Emir Sinda, the world of Karimalikhon and his brother - the world of Murodalikhon, the author after long works in 1232/1818 began the compilation of the anti -time in compliance with the literary traditions of his time: alphabetical order, radishes, rhyme and rhythm of gazelles, and in 1241 G.Kh. /1826. The work was rewritten by the famous Calligraph - Sayid Abulkhair Husayni.

The author included in the anthology of the Gazelles a work of writers, with whom he was personally familiar with poets who maintain a close connection with the court of the Tolpursky Emir.

Keywords: Mahak (criterion), Gazel, Tatabu (imitation), Ashor (creativity), Khusravbek, Georgian, Vas (rhythm), coffee (rhyme), UNVON (title), bACHR (size of the ARUS), slave (communication), and DR.

ТДУ: 891. 550. 092.

**“БЎСТОН”-И САЪДИИ ШЕРОЗӢ
ВА НУСХАҲОИ ХАТТИ ОН ДАР
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТТИИ АМИТ**

Муҳаммадзода С. ¹

Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ (1189м. – 1292м.) аз худ осори адабии зиёде ба мерос гузоштааст, ки яке аз онҳо маснавии “Бӯстон” мебошад, ки дар маъхазҳо баъзан “Саъдинома” ҳам ном бурдаанд. Ин маснавӣ ҳамзамон аз ҷумлаи осори барҷастаи адабиёти форсии тоҷикӣ ба ҳисоб рафта, муаллифи он бо як маҳорат ва ҷасорати хос доир ба масъалаҳои доғи рӯзгори худ, баҳусус шоҳи боадлу инсоф, тарбияи неки фарзандон, амнияти кишвар, осудагии халқ, неку бади олам пандомезона ибрази назар ва андешаронӣ намудааст. “Бӯстон” баъди сафарҳои дарозмуддати Саъдии Шерозӣ соли 665 ҳ., баробар ба соли 1257 м. эҷод гардида (Зи шаш сад фузун буд панҷоҳу панҷ, – Ки пурдур шуд ин номбардор ганҷ), дар вазни мутақорибӣ мусаммани максур навишта шудааст. Он камобеш шомили 4000 байт мебошад. Адабиётшиноси тоҷик Аълоҳон Афсаҳзод дар бораи асарҳои Шайх Саъдӣ ибрази назар намуда, баҳусус дар бораи “Бӯстон” ва “Гулистон”-и ӯ ин тавр навишта буд: “Саъдӣ дар таърихи адабиёти форс-тоҷик бо таълифи “Бӯстон”-у “Гулистон” ва тадвини девонҳои худ ҳамчун муаллими ахлоқ, шахси сиёсатдон, ҳаками зиндагидӯст ва мубаллиғи ишқ шинохта шудааст” [2, 115].

Оре, Шайх Саъдӣ адибест, ки дар тамоми осораш, аз ҷумла “Бӯстон” ва “Гулистон” масъалаҳои сиёсӣ, нуқтаҳои иҷтимоӣ ва муаммоҳои зиндагониро ҳамеша бо меъёри ахлоқ андозагирӣ кардааст. Маснавии “Бӯстон” аз қисматҳои “Дар сабаби назм ва таълифи “Бӯстон”, “Ситоиши пайғамбар”, “Мадҳи Абубакр бинни Саъд бинни Зангӣ”, “Дар баёни мундариҷа ва феҳраст”, “Хитоб ба хонандагон” ва даҳ боб иборат мебошад. Боби аввал “Дар адлу тадбир ва рой” (28 ҳикоят), боби дувум “Дар эҳсон” (23 ҳикоят), боби сеюм “Дар ишқ ва мастию шӯр” (19 ҳикоят), боби чаҳорум “Дар тавозу” (26 ҳикоят), боби панҷум “Дар ризо” (12 ҳикоят), боби шашум “Дар қаноат” (13 ҳикоят), боби ҳафтум “Дар олами тарбият” (20 ҳикоят), боби ҳаштум “Дар шукр ва офият” (8 ҳикоят), боби нӯҳум “Дар тавба ва роҳи савоб” (18 ҳикоят) ва боби даҳум “Дар муноҷот ва хатми китоб” (93 ҳикоят) [6]. Шоир дар сабаби назми ин асари худ гуфтааст:

Дар ақсои олам бигаштам басте,
Ба сар бурдам айём бо ҳар касе.
Таматтуъ зи ҳар гӯшае ёфтам,
Зи ҳар хирмане хӯшае ёфтам.

[6, 13]

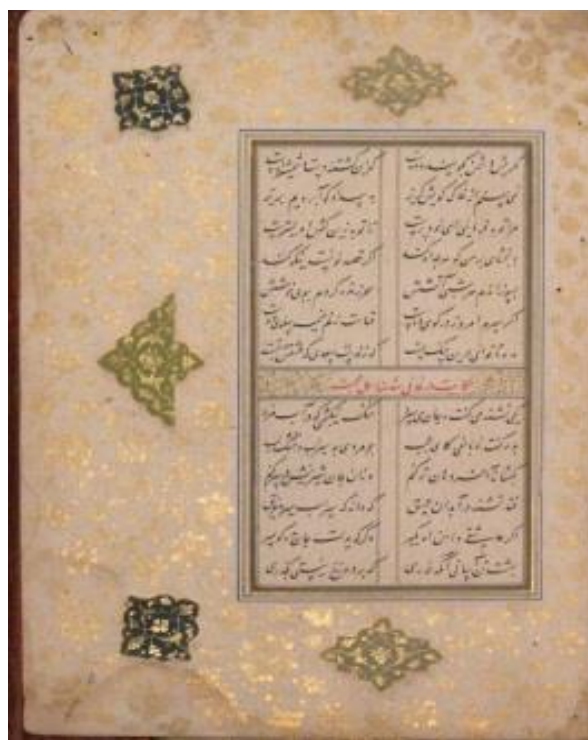
Боби нахустини ин шоҳкориҳои адабиёт «Дар адлу тадбири рой» номгузорӣ шуда, аз бисту ҳашт ҳикоят ва ҳулосаҳои муаллиф доир ба ин мавзӯ иборат аст.

1. Муҳаммадзода С. – ходими илмии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

Шайх Саъдӣ аз нахустҳикояти «Бӯстон» кӯшиш намудааст, ки тавассути васияти Нӯшервон бо писараш-Хурмуз ба масъалаи амниятӣ осудагии кишвару раият равшанӣ андозад. Ба ақидаи суханвар ободии мулк ва осоиштагии халқ аз подшоҳ вобастагӣ дорад. Агар шоҳ бештар бо фароғату осоиши худ машғул бошад, пас он гоҳ мулк вайрону халқ саргардон хоҳад шуд, ки ин масъалаи пешгузоштаи адиб имрӯз ҳам аҳаммияти вижа дорад ва метавонад ҳамчун чароғи раҳнамои сарвари кишварҳо бошад.

Шабехай хубе, ки Саъдӣ дар мисоли ҷўпону ғўсфандон ва дарахту решаҳои он нисбати шоҳу раият қорбандӣ менамояд, ки ба тасвир қувват бахшидаст:

Наёсояд андар диёри ту кас,
 Чу осоиши хеш ҷўйию бас.
 Наёяд ба наздики доно писанд,
 Шубон хуфтаву гург дар ғўсфанд.
 Бирав, поси дарवेशи мухтоҷ дор,
 Ки шоҳ аз раият бувад тоҷдор.
 Раият чу беханду султон дарахт,
 Дарахт, эй писар, бошад аз бех сахт!
 [6, 22]

Вараке аз «Бӯстон»-и дар Ганҷинаи дастхатҳои
 ба номи ак. А. Мирзоев маҳфузбуда

Ба андешаи Шайх Саъдӣ шоҳ бояд халқи бечораро навозиш бикунад, ба доди онҳо бирасад, зеро маҳз бо туфайли онҳо ӯ подшоҳ аст. Мардуми мухтоҷ шабеҳи решаи дарахтанду шоҳ танай он ва сарсабзии дарахт аз реша вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, султон

хоҳад, ки дар маснади шоҳӣ дер пойдор монад, бояд дар навозишу дастгирии халқи бечора бикӯшад.

Саъдии Шерозӣ дар ҳикоятҳои боби мазкури «Бӯстон» ба масъалаҳои мухталиф дахл намуда, онҳоро бо далелҳо собит карда, натиҷабардорӣ намудааст, ки ҳар яке дар роҳи амнияти кишвару озоиши халқ пурқимат буда, то ҳанӯз арзиши худро гум накардаанд.

Адиби ҷаҳондида дар давлатдорӣ ақлу хирадро дар мақоми аввал гузошта, таъкид месозад, ки дар сурати бо умеду тарс зиндагӣ кардани инсон дар сиришти вай хирадманд парвариш хоҳад ёфт ва подшоҳе, ки дар ниҳоди вай умеду тарс тухм гузоштааст, ақлу хирадаш низ комил гардидааст ва метавон дар қаламрави ӯ осуда умр ба сар бурд. Чунки султони хирадпеша ҳамеша ба умедворон бахшоишашро арзонӣ медорад ва то поёни қораш ба хайр анҷомад.

Андешаи дигари Саъдии Шерозӣ дар он ифода ёфтааст, ки подшоҳ бояд ҳазинаи давлатро на аз барои худ, балки барои халқу сипоҳ масраф намояд. Дар ҳикояти сеюми боби аввали «Бӯстон» султони додгаре ба тасвир омадааст, ки либоси хоксорона ба бар дошт ва нафаре ӯро таъна мезанад, ки чаро ба худ либоси шоҳонаро муносиб намебинад. Дар ҷавоб он султони тавозуъпеша мегӯяд, ки ман на аз баҳри он андоз меситонам, ки худро мисли занон оро бидиҳаму тахту тоҷро зинат бахшам. Гарчанде дар дил ҳазор ҳавову ҳавас аст, аммо ҳазина танҳо барои ман нест, ҳазина, пеш аз ҳама, барои лашкар аст, зеро агар сипоҳиён аз шоҳ хушнуду розӣ набошанд, пас амнияти кишварро таъмин нахоҳанд кард. Чунончи:

Ҳазоин пур аз баҳри лашкар бувад,
На аз баҳри озину зевар бувад.
Сипоҳӣ, ки хушдил набошад зи шоҳ,
Надорад худуди вилоят нигоҳ.

[6, 39]

Боз як масъалаи муҳимме, ки Шайх Саъдӣ дар асари хеш доир ба таъмини амнияти давлату миллат иброи назар менамояд, шинохтани зердастону дӯсту душман аст. Ба ақидаи суҳанвар азбаски султон масъули оромиши кишвар аст, вай бояд аз зердастони худ барканор набошад, онҳоро хуб шиносад, фазилатхояшонро қадр карда тавонад, сиёҳро аз сафед ҷудо намояд, то бегунаҳе озурдахотир нагардад ва ниҳоят, доғи қорҳои сиёҳи дигарон бар номи худӣ султон наафтад. Барои исботи ин андешахояш Шайх Саъдӣ аз рӯзгори шоҳ Доро ҳикояте меорад, ки дар он нақл меравад, ки боре ӯ вақти шикор аз лашкар ҷудо мемонад ва галлабоне аз ҳолаш бохабар шуда, сӯяш шитоб мекунад. Подшоҳ ӯро душман пиндошта, сӯяш қамон рост менамояд, то бикушад. Аммо галлабон ба шоҳ хитоб карда, парварандаи галлаи аспони вай буданашро изҳор менамояд. Доро бо ханда омади бахти галлабонро таъкид сохта, мегӯяд, ки қамонаш барои куштани вай зех шуда буд. Галлабон шоҳро дуо мекунад ва бо ханда ба вай мегӯяд:

На тадбири маҳмуду ройи нақӯст,
Ки душман надонад шаҳаншаҳ зи дӯст.
Чунон аст дар меҳтарӣ шартӣ зист,
Ки ҳар кехтареро бидонӣ, ки кист!

Далер омадӣ, Саъдиё, дар сухун,
Чу теғат ба даст аст, фатҳе бикун.

Бигӯ, он чӣ донӣ, ки ҳақ гуфта беҳ,
 На ришватситонию на ишвадеҳ.
 Тамаъ банду дафтар зи ҳикмат бишӯй,
 Тамаъ бигсалу ҳар чӣ донӣ бигӯй!

[6, 41]

Шайх Саъдии Шерозӣ дар ин ҳикоят аз забони галлабон афкори ҷолиберо тарҳрезӣ кардааст, ки ҳар яке дар таъмин сохтани оромию осудагии халқу кишвар арзиши баланди ахлоқӣ доранд.

Ҳамин тариқ, дар боби аввали «Бӯстон» Шайх Саъдӣ масоили зиёдеро тарҳрезӣ намудааст, ки ҳар яке дар таъмини амнияти кишвару миллат то имрӯз аз арзиши хос бархурдоранд. Ҷойи таъкид аст, ки дар таъмини амнияти кишвару миллат, қабл аз ҳама, масъалаи касби ахлоқи ҳамида пеш меояд ва то Саъдӣ суҳанварони форс-тоҷик перомуни масъалаи мазкур дар осорашон ибрази назар карда буданд. Вале ин адиби башардӯст мавзуи мазкурро ба назари тоза баррасӣ карда, онро бо буранги тозаву хос тарҳрезӣ намудааст. Дар асрҳои баъдӣ низ тарғиби масъалаи амниятӣ осоиши кишвару халқ ва иртиботи бевоситаи он ахлоқ дар асарҳои намоёндагони адабиёт, хоса Амир Хусрав, Мавлоно Ҷомӣ, Самандархочаи Тирмизӣ, Мирзо Содиқи Муншӣ, Аҳмади Дониш ва дигарон низ идома меёбад.

Боби дувуми ин асар «Дар эҳсон» [6, 87-123] ба масъалаҳои хайру эҳсон ва оқибатҳои неки он баҳшида шудааст:

Мақун, бар кафи даст нех, ҳар чӣ ҳаст,
 Ки фардо ба дандон барӣ пушти даст!

[6, 87]

Бобҳои дигари ин маснавӣ низ саросар ҳикматомезу тарбиявӣ ва омӯзанда буда, ҳамагӣ аз диду боздидҳо ва дарёфтҳои хулосабарорихи муаллифи он ҳикоят мекунад ва ҳатто дар баъзе маврид ҷанбаи шарҳиҳои ҳам доранд. Масалан, шоир дар як ҳикояти боби дувуми «Бӯстон» мегӯяд:

Падармурдари соя бар сар фикан,
 Ғубораи бияфшону хораи бикан.
 Маро бошад аз дарди тифлон хабар,
 Ки аз тифлӣ аз сар бирафтаи падар.

[6, 89]

ва монанди инҳо.

Ёдовар бояд шуд, ки қисмати хулосаҳои бобҳои «Бӯстон» боз ҳам борвартаст, чунки дар он суҳанвар ба тариқи ҷамъбасти оид ба мавзуоти мухталифе, ки дар ҳикояти асараш овардааст, натиҷабардорӣ карда, ҳосили каломӣ хешро ба мутолиагари арзонӣ доштааст, ки зикри ҷанде аз онҳо зимни ин гуфтаҳо исбот мебошанд. Дар ин маврид маснавии мазкурро хонда, ба хулосаи мӯеҷ, ки бардоштҳои Саъдишиносон аз осори гаронбаҳои адиб, ки ӯ «Муллимӣ ахлоқ» бо ҳарфи калон аст, дурусту барҷост.

Ҳамин аст, ки аз замони рӯи коғаз омадани осори бадеии Саъдии Шерозӣ онҳо ҷараён- ҷараён, китоб-китоб даст ба дасти ҳаводорони адабиёти пурбаракати форсии тоҷикӣ

мегаштанд, рӯйнавис мешуданд, на танҳо дар хиттаи форситаборон, балки берун аз он ҳам мерафтанд, ханӯз аз асри ХУ ба баъд низ бо забонҳои ғайр тарҷума шуда, мавриди истифода қарор мегирифтанд. Хатто дастхатти офаридаҳои Саъдии Шерозиро чи дар Осиё ва чи дар Аврупо чун ганчинаҳои бебаҳо нигоҳдорӣ мекунанду қимати он китобхонаҳоро меафзоянд. Инро дар мисоли каталогҳои Банкипурск, Бодлеанск, Браун, Перч, Ръё, Симсар, Шпренгер, Эте ва ғ. бо боварӣ метавон гуфт.

Дастхатҳои осори Шайх Саъдӣ дар баробари дар дигар кишварҳо махфӯз будан, дар мамолики форситаборон, бахусус Тоҷикистони мо, ҳам дар китобхонаҳои давлатӣ ва ҳам дар китобхонаҳои шахсӣ, зиёд во меҳӯранд, ки яке аз онҳо Ганчинаи мероси хаттии ба номи академик Абдулғанӣ Мирзоеви Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон мебошад. Дар ин Ганчина 6 адад нусхаи дастхати “Куллиёт”-и Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ таҳти рақамҳои 503, 421, 1902, 455, 162 ва 20321, 10 адад нусхаи дастхати “Бӯстон”-и шоир, 7 адад дастхати “ Гулистон”-и адиб махфӯзанд. Зиёда аз ин дар ин ҷо як адад нусхаи дастхати “Бӯстон”-и Саъдии Шерозӣ ба забони туркӣ мавҷуд мебошад.

Тавре маълум шуд, дар миёни асарҳои Саъдии Шерозӣ дар Маркази Мероси хаттӣ аз ҳама зиёд насхаҳои дастхати “Бӯстон” нигоҳдорӣ мешавад. агар 10 адад нусхаи дастхати “Бӯстон”-и шоир дар алоҳидагӣ бошад, пас дар кулли дастхатҳои Саъдӣ 15 адад нусхаи хаттии “Бӯстон”-и ӯ нигоҳдорӣ мешавад. Чаро 16 адад неву 15 адад, дар ҳоле, ки адади “Куллиёт”-и адиб 6-то мебошад. Дар ин ҳолат ба мо Чилди дувуми феҳристи дастхатҳо кӯмаки осон мерасонад, ки дар шарҳи шумораи 6-уми “Куллиёт” чунин оварда шудааст: “Рӯйхат пурра нест. Зеро ду асари аз ҳама асосии Саъдӣ: “Бӯстон” ва “Гулистон” дар он ҷой надорад” [3, 121].

Пас, ин 15 адад дастхати “Бӯстон” кай ва чӣ навъ рӯйи коғаз омаданду чи қимату аҳаммияте доранд? Ба ин вақте баҳои илмӣ дода мешавад, ки ҳар яке аз ин дастхатҳои “Бӯстон” ҳамаҷониба; ҳам аз нигоҳи таърихи китобати онҳо, ҳам макони китобати онҳо омӯхта шуда, меъёрҳои муайянкунандаи ҳар кадоме аз нигоҳи маъхазшиносию сарчашмашиносӣ ба эътибор гирифта шавад.

Аввалин нусхаи дастхати “Бӯстон”-ро дар “Куллиёт”-и ин адибу мутафаккир мебинем, ки дар охири асри Х111 ва аввали асри Х1У китобат шудааст. Дар ин куллиёт матни маснавии “Бӯстон” дар varaқҳои 86-516 ҷой дода шудааст. Дар ин дастхат се таърихи китобати он сабт шудааст, монанди солҳои 653 / 1255 дар varaқи 866, 640 / дар varaқи 137a ва 669 / 1270-1271 дар varaқи 192a. Феҳристнигор А.П. Шаханшаев ин таърихҳои дар дастхат нишондодашударо ботил дониста, ҳамон китобати охири асри Х111 ва аввали асри Х1У-ро дуруст медонад [3, 121; 8, 41-47], ки мо ҳам ҷонибдори ӯ ҳастем. Устод Садриддин Айни дар таҳқиқоти худ “ Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ” дар бораи сохт, муҳтаво, моҳият ва аҳаммияти “Бӯстон” суҳан ронда бошад ҳам, дар бораи нусхаҳои он чизе нагуфтааст [1, 98-128]. Тибқи пажӯҳиш ва таҳияи “Куллиёт”-и Саъдии Шерозӣ дар муқаддимаи чилди аввали он муҳаққиқ Саҳобиддин Сиддиқов менависад, ки ин нусхаи осори Саъдӣ, бо вуҷуди на ҳамаи осори адибро фаро гирифтанд, қадимитарин дар ҷаҳон ба шумор меравад [6, 7] ва он ба соли дар ҳаёт будани шоир хеле наздик, тақрибан 15-20 соли баъди даргузашти муаллиф китобат шудааст. С. Сиддиқов дар вақти ба ҳуруфи кириллӣ баргардони матни “Бӯстон” дар поварақи он аз дигар нусхаҳо истифода намуда, илман бисёр фарқиятҳо ва норасоии нусхаи қадимино нишон дода [9] ва онро бо ҳарфи “А” ишора намудааст. Нусхаҳои дигари “Куллиёт”-и адиб ба асри ХУ ба баъд тааллуқ доранд, ки

албатта дар ин муддат дар онҳо низ фарқиятҳо боз бештар дида мешаваду ба ин минбаъд бо диди матншиносӣ бояд нигоҳ намуд.

10 нусхаи дастхати “Бӯстон”, ки дар алохидагӣ китобат шудаанду имрӯз дар Ганчинаи дастхатҳои Маркази мероси хаттии АМИТ маҳфуз мебошанд, зери рақамҳои 550, 1455, 783, 1105, 266/11, 966, 2224/У1Х, 2579/11, 2545 ва 1802/111 ниғахдорӣ мешаванд, ки дар онҳо аз ҳар нигоҳ, ҳам аз нигоҳи сурат ва ҳам аз нигоҳи сират фарқиятҳои ҷузъӣ дида мешавад. Масалан, нусхаи дастхати № 550 аз 138 ҷараҳат иборат буда, соли 1615м. аз ҷониби Мир Солеҳи Котиб бо хатти настиълик ва ҳар ҷараҳат бо ҷаҳорҷӯбаи тиллоӣ рӯи қоғаз осмонирангии истеҳсоли шарқӣ китобат шудааст. Дар ҷараҳати 16 ба таври хеле нозук унвони китоб омадааст. Матни маснавӣ дар ду қатор ҷойгир аст. Номии бобҳои маснавӣ бо хатти тиллоӣ нозук оро дода шуда, муқоваи китоб сохти шарқӣна дораду бо матои кабудӣ парча ширеш гардидааст. Андозаи дастхат 17Х30 мебошад. Ин матн яке аз матнҳои тақрибан пурраи “Бӯстон” ба ҳисоб меравад.

Ё дастхати № 1455-ро гирем, ки 117 ҷараҳат дорад. Матн дар ду сутун бо хатти настиълики хоно дар қоғаз норинҷии истеҳсоли шарқӣ китобат гардида, дар атрофи ҳар ҷараҳат бо хатти сурх ҷаҳорҷӯба кашида шудааст. Дар нусха барои бобҳои дастхат ҷой гузошта шуда бошад ҳам, вале номи бобҳо навишта нашудаанд. Дар ҳошия баъзе ҷараҳатҳо ишораҳои ҷойдоранд. Котиби дастхат Қулмуҳаммад будааст. Андозаи дастхат 13Х 21,5 буда, муқоваи он замонавӣ ва аз картони нозуки бар болояш қоғаз кашидашуда иборат мебошад. Ҷойи китобат нишон дода нашудааст.

Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки ба дастхат баҳо дода мешавад, ин соли китобати он мебошад. дар дастхати №783, ки дар Маркази мероси хаттӣ ниғахдорӣ мешавад, соли китобат 702 ҳ., баробар ба соли 1303м., нишон дода шудааст. Ин таърих таърихи бардурӯғ буда, ба қалами котиби он тааллуқ надорад ва ҷойи китобат ҳам нишон дода нашудааст.

Ин ҳолатро дар дастхати № 1105-и “Бӯстон” низ дидан мумкин аст, зеро дар он ҳам номи котиб сабт наёфта, соли китобаташ 735 ҳ., баробар ба соли 1335 м., нишон дода шудааст, ки дурӯғи маҳз мебошад.

Дар он сарлавҳаҳо бо туши сурхча китобат шудаанд. Беш аз ин дар дастхати мазкур камбудихое, монанди дар навишт аз ҷаҳорҷӯба берун баромадан, ба баъзе сарлавҳаҳо ҷой мондану нанавиштан, аз намнокӣ осеб дидани дастнавис ва ғ. дида мешавад.

Дар дастхати № 266/11, ки матн дар се сутун бо хатти настиълики хурд навишта шуда, бо ранги тиллоӣ оро ёфтааст. Байни сутунҳо бошад бо ду раҳи тиллоӣ ҷудо карда шудааст. Сарлавҳаҳо бо туши сурхча китобат шудаанд. Дар ҳавошӣ баъзе ислоҳҳои котиб ва шахсони дигар ҷой дорад. Мутаассифона, дар ин нусха низ номи котиб сабт наёфтааст. Соли китобати ин нусха 1092ҳ., баробар ба соли 1681 м., буда, ҷойи китобати он шаҳри Шероз нишон дода шудааст.

Дастхати № 966-и “Бӯстон” дар ду сутун бо настиълики хоно рӯи қоғаз гафси норинҷии Ҳиндӣ, бо ҷудо кардани байни сутунҳо бо ранги тиллоӣ, ҷой дода шудааст. Сарлавҳаҳо бо шӯшаи сурхранг навишта шудаанд. Дар аввал унвони китоб бо рангҳои гуногун оро дода шудаанд. Вақти анҷоми китобати дастхат соли 1098 ҳ., баробар ба соли 1687 м., мебошад. Ҷойи китобат шаҳри Лоҳур аст. Дастхати мазкур аз 135ҷараҳат + 5 ҷараҳат иборат буда, дар пеш аз матни маснавӣ ва дар 3 ҷараҳати охири он ашъори Ҳоҷа Ҳофиз, Рашиди Ватвот ва Мавлоно Ҷомӣ ҷой дода шудаанд. Муқоваи китоб сохти осийёи дошта, медалёнҳо дорад ва дар яке аз онҳо номи котиби маснавӣ Мулло Носири Маҳдум хонда мешавад.

Ҳамчунон дар ганчинаи дастхатҳои ба номи ак. А. Мирзоев дастхати маснавии “Бӯстон”-и Саъдии Шерозӣ таҳти рақами 2418/111 пайдо шуд. Дар нусха номи муаллиф нишон дода нашудааст. Гумон меравад, ки ин дастхати ба забони узбекӣ тарҷумашудаи маснавии “Бӯстон”-и Саъдии Шерозӣ бошад. Ин дастхат ҳам аз 10 боб иборат буда, ки дар он масоили матни форсӣ-тоҷикӣ он омадаанд. Матн бо хатти на чандон бади натаълиқи бухорӣ рӯйи коғазӣ хокистарранги хӯкандӣ китобат гардидааст. Номи бобҳои ин дастхат бо туши сурхранг навишта шудаанд. Камбудии дастхат дар он аст, варақи охирини он канда гирифта шуда, қисми матн аз байн рафтааст. Ин нусха аз 26 варақ +2 варақ биборат мебошад ва баъди матн порчаҳое аз ашъори узбекӣ ҷой дода шудаанд. Ҷилди китоб сохти Осиёи Миёна буда, рӯйи ҷилд бо пӯсти рангаш сиёҳчаи хеле ғартут пӯшонида шудааст. Агар минбаъд нусхаҳои дигари ба узбекӣ тарҷумашудаи ин “Бӯстон” дарёб ва бо матни асли Саъдӣ дар муқоиса омӯхта шавад, дар робитаҳои адабӣ аҳаммияти вижа пайдо хоҳад кард.

Ҳамаи ин ишораҳо дар бораи дастхатҳои маснавии “Бӯстон”-и Саъдии Шерозӣ ва зиёд будани онҳо баёнгарӣ он будаву хаст, ки ин асари қиматбаҳои адабиёти форсии тоҷикӣ баъди навиштани интишор ёфтани бо муҳтавои олиӣ созандаи худ ба аҳли маърифат писанд омад, раҳнамову тарбиятгари одамон, аз хурд то калон, гардид ва ин мақоми баланди худро имрӯз ҳам нигоҳ дошта меояд. Ҷойи таъкид аст, ки ин маснавӣ баробари дар байни омма паҳн гардидан чун кутуби мактабӣ мадрасавӣ шинохта шуда, имрӯз ҳам аз ҳикмати зиндагисозӣ он бонӣ-Башар фаровон истифода менамоянд, ба фарзандон таълим медиҳанд ва ояндаи худро равшантар менамоянд. Аз ин рӯ, метавон дар оянда дар асоси мутуни дастхати мавҷудаи дар Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ маҳфузбудаи маснавӣ, бо муқобилу муқоиса матни илмӣ “Бӯстон”-ро тайёр ва ба ниёзмандон пешкаш намуд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Айнӣ, Садриддин. Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ / Садриддин Айнӣ // Куллийёт. Ҷилди 11. Китоби якӯм. – Душанбе, 1963. – С. 98-128.
2. Афсаҳзод А. Саъдӣ / А. Афсаҳзод // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Душанбе, 2004. – С. 114-117.
3. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Том 11. Под редакцией и при участии академика АН Таджикской ССР и профессора А.Н. Болдырева. – Душанбе: Изд. “Дониш”, 1968. – 316 с.
4. Каталог восточных рукописей национальной Академии наук Таджикистана. Том 1X. – Душанбе: Дониш, 2020. – С. 20-21.
5. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2 / Холиқ Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1977. – 400 с.
6. Шерозӣ, Саъдӣ. Куллийёт. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди 1. Бӯстон / Саъдии Шерозӣ. Мураттиб Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1989. – 381 с.
7. Шерозӣ, Саъдӣ. Куллийёт. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди 4. Бӯстон / Саъдии Шерозӣ. Мураттиб Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1990. – 304 с.
8. Шаҳаншаев А. Несколько рукописей публичной библиотеки в Сталинабаде. Тр. Таджикской базы АН СССР, 1X. История, язык, литература. – М.-Л., 1940. – С. 41-47

“БҶҢСТОН”-И САЪДИИ ШЕРОЗӢ ВА НУСХАҲОИ ХАТТИИ ОН ДАР МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТТИИ АМИТ

Дар мақола муаллиф кӯшиш намудааст, ки дар бораи дастхатҳои маснавии “Бӯстон”, ки дар Ганчинаи дастхатҳои ба номи ак. А. Мирзоев маҳфуз мебошанд, ба таври кӯтоҳ маълумот диҳад ва бо хулосаҳои илмӣ зиёд будани дастхатҳои ин асарро на танҳо дар Ганчинаи мероси хаттии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ, на танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки берун аз Тоҷикистон ва ҷаҳон ишора намояд. Ин пеш аз ҳама ба муҳтавои баланди асар, писанди хосу ом ва китоби дарсӣ будани он хулосабарорӣ шудааст. То имрӯз 10 нусхаи дастхати “Бӯстон”, ки дар алоҳидагӣ китобат шудаанду имрӯз дар Ганчинаи дастхатҳои Маркази мероси хаттии АМИТ маҳфуз мебошанд, зери рақамҳои 550, 1455, 783, 1105, 266/11, 966, 2224/У1Х, 2579/11, 2545 ва 1802/111 ниғаҳдорӣ мешаванд, ки ҳар кадом қимати худро доранд. Дар ганчина мавҷуд будани як нусхаи узбекии дастхати “Бӯстон” низ дар омӯзиши робитаҳои адабӣ ва фарҳангӣ аз аҳаммият холӣ нест.

Калидвожаҳо: Саъдии Шерозӣ, “Бӯстон”, таърих, дастхат, хати наस्ताлиқ, сохт, муҳтаво, китоби дарсӣ, робитаҳои адабӣ, котиб.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳаммадзода Савринисо – ходими хурди илмӣ шӯбаи тавсиф ва таҳияи феҳристи дастхатҳои Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. Суроға. 734025, ш. душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода – 35. Тел.: 918170920, E-mail: savrinisom@inbox.ru

«БУСТОН» – И СААДИ ШЕРОЗИИ КОПИЯ ЭТОЙ СТРОКИ ЦЕНТР ПИСАТЕЛЬСКОГО НАСЛЕДИЯ АМИТ

В статье автор попытался рассказать о маснави «Бустон», которая была организована в Ганине им. ак. Мирзоеву дать краткую информацию и научные выводы об обилии этого труда не только в Сокровище письменного наследия Центра письменного наследия АМИТ, но и не только в Республике Таджикистан и от имени Таджикистана, от имени Республика Таджикистан, имени А. Прежде всего был сделан вывод о высоком содержании работы, популярности работы и том, что она является учебным пособием. На сегодняшний день под номерами 550, 1455, 783, 1626, 1162, 11621/2579 хранятся 10 экземпляров рукописи «Бустон», которые засекречены и в настоящее время хранятся в Сокровищнице рукописей Центра наследия каллиграфии АМИТ. /11, 2545 и 1802/111., эта работа имеет свою ценность. Тот факт, что поэма «Бустон» существует в единственном экземпляре, имеет немаловажное значение для изучения литературных и фарангических связей.

Ключевые слова: Саади Ширози, «Бустон», история, рукопись, каллиграфия, структура, содержание, учебник, литературные связи, писатель.

Сведения об авторе: Муҳаммадзода Савринисо-научный сотрудник отдела описания и подготовки каталог рукописей Центра письменного наследия при НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хусейнзода 35. Телефон: 91817092, E-mail: savrinisom@inbox.ru

"BOSTON" - AND SAADI SHEROZI AND A COPY OF THIS LINEAMIT WRITING HERITAGE CENTER

In the article, the author tries to talk about the “Buston” masnavi, which was organized in Ganin named after. ak. Mirzoev gives brief information and scientific conclusions about the abundance of this work not only in the Treasure of Written Heritage, AMIT Center for Written Heritage, but also not only in the Republic of Tajikistan and on behalf of Tajikistan, on behalf of the Republic of Tajikistan, named after A. First of all, it was concluded that the the content of the work, the work about popularity and the fact that it is a teaching aid. To date, 10 copies of the “Buston” manuscript are kept under numbers 550, 1455, 783, 1626, 1162, 11621/2579, which are classified and are currently stored in the Treasury of Manuscripts of the AMIT Calligraphy Memory Center. /11, 2545 and 1802/111, this work has its value. The fact that the poem “Buston” exists in a single copy is of no small importance for the study of literary and farangic connections.

Key words: Saadi Shirozi, “Buston”, history, manuscript, calligraphy, structure, content, textbook, literary connections, writer

Information about the author: Savriniso Muhammadzoda- Research Assistant of the Department of Description and Preparation of Manuscript Catalogue of the Center of Written Heritage of the National Academy of sciences of Tajikistan. Address, 734025, Republic Tajikistan, Dushanbe, S.Huseynzoda, 35. **Telephone,** 918170920, **E-mail:** savrinisom@inbox.ru

СИЁСАТИ ШИЪАГАРОЙ ДАР ЭРОНИ АСРИ XVI ВА ПАЁМАДИ МАНФИИ ОН ДАР РАВАНДИ АДАБИЁТИ ФОРСИЗАБОНИ МИНТАҚА

Хочамуродов О.¹

Кашмакашиҳои мазҳабӣ байни давлатҳои Сафавӣ ва Шайбонӣ, дар ибтидои асри XVI, яъне ба ҳайси мазҳаби расмӣ эълон шудани ташабуҳ дар Эрон қисме аз Хуросон ва тасаннун дар Мовароуннаҳр як мазҳабситезӣ ва ҷудоии дар байни мардумони Эрон Хуросону Мовароуннаҳр ба вучуд овард, ки паёмади он дар адабу фарҳанги он манотик таъсиргуздор будааст. Зеро адабиёту ҳунар чун рукне аз аркони рӯбиноӣ ҷомеа бо сиёсату идеологияи замони робитаи кавӣ доранд. Аз ин рӯ, афкори сиёсӣ ва мазҳабӣ то ҷое ба завқи бадеӣ ва меъёрҳои дарки адабӣ-эстетикӣ афроди ҷомеа баъсир намебошанд. Чунки ҳукуматҳо ва идеологияи ҳоким оғохон ба завқи бадеӣ ва зебошинохтии афроди ҷомеа метавонанд ба майлу дилҳои хеш диғаргун созанд. Ба таъбири диғар, эҷодиёти бадеӣ ҳунари ҳоҳ ноҳоҳ аз идеологияи ҳоким бар ҷомеа таъсирпазир буда, ба тадриҷ бар пояи он идеология, салиқаҳои адабӣ ва фарҳангии афрод ташаккул меёбанд.

Агарчи дар нимаи дууми асри XV якпорчагии сиёсии кишварҳои форсизабон аз байн рафта буд, аммо сарфи назар аз ҷудоии сиёсӣ, фирқавӣ робитаҳои адабии фарҳангӣ ва раванди адабии воқеа дар симои Мавлоно Абдуллоҳи Чомӣ, Алишери Навоӣ, Камолиддини Биноӣ, Дарвешӣ Деҳакӣ, Қозӣ Исо ва амсоли онҳо ба мушоҳида мерасад. Аммо бо ба сари қудрат омадани қизилбошҳои Сафавӣ ин вақдати адабӣ ҳалалдор шуд. Чунки ҳокимоне, ки баъд аз пош ҳурдани империяи Темурӣ, дар кишварҳои хеш ба сари қудрат омаданд, ҳадафшон танҳо ба даст овардани қудрати сиёсӣ ва тавсияи қаламрави хеш буда, ҳеҷ гуна мазҳабситезӣ ва таъбири динӣ мазҳабӣ надоштанд. Аммо Исмоили Сафавӣ бо шиори гаравидани ҳамаи атҳои кишвар ба мазҳаби шиъаи дувоздаҳимоме ба сари қудрат омад. Тақрибӣ асосии ӯ сӯфиёни шиъаи қаблаҳои турки Ардабил буданд, ки баъдан бо номи “қизилбош” маъруф гардидаанд. Насаби силсилаи Сафавия ба Сафиуддини Ардабилӣ мерасад, ки дар замони хеш пешвои аҳли ирфон буда, бузургони давлатмардонии вилоят ӯро ниҳоят эҳтиром мекарданд. Набери Сафиуддин Шайх Ҷунайд тарафи таваҷҷуҳи Узун Ҳасан қарор гирифт. Узун Ҳасан ҳоҳари худ Хадичаро дар ҳаболаи никоҳи ӯ даровард ва ба ин васила муридони шайх Ҷунайд ба тарафи худ ҷалб карда ва даҳ ҳазор аз сӯфиёни салахшӯр ҳозир ба хидмати ӯ гаштанд”[6,410].

Узун Ҳасан сипас духтараш Ҳалимабегим (Марта)-ро ба ақди ҳоҳарзодааш Ҳайдар даровард ва баъд аз дар ҷанг бо Шеворнихон кушта шудани падараш-шайх Ҷунайд Ҳайдар саркардаи Сафавӣ гардид. Ҳосили ин издивоҷ Исмоил-нахустин подшоҳи сулолаи Сафавия буд. Модари Ҳалима хотун ё Марта, Деспина-хотун духтари Иоанни IV-ум императори Трапезунд буд, ки юнонии масеҳӣ буда, бо Узун Ҳасан ба шарте издивоҷ кард, ки то охири умр аз озодии динӣ бархурдор бошад.

Боқӣ ёдовар шуд, ки маҳз дар даврони шайх Ҳайдар бо фармони ӯ муридонаш ба ҷойи қулоҳи туркӣ қулоҳхӯди дувоздаҳтаракаи сурхранг ба сар гузоштанд, ки дувоздаҳтараки рамзи дувоздаҳ имоме шиъаён махсуб мешуд. Аз ин ҷост, ки ин ҷамоатро “қизилбош” яъне “сурхсар”-ҳо ном гузоштанд. Шайх Ҳайдар низ монанди падараш дар ҷанги Шеворнихон шох Яъқуб соли 893 ҳ.к. / 1487 кушта шуд. Ҳангоми кушта шудани падараш Исмоил беш аз ду сола набуд ва аз тарафи модарӣ набери Узун Ҳасан махсуб мешавад. Исмоил соли 905 х/1500 дар синни 13 солагӣ барои ба даст

¹ **Хочамуродов Олимҷон** – сарҳодими илмӣ Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ., доктори илмҳои филологӣ, профессор.

овардани кудрат, чун ҷонишини падар ба мусоидати нух қаблаи турк, яъне осточлу, шомлу, таклу, румлу, ворсак, зулкадр, афшор, қочор ва суфиёни Қарабоғ, ки қаблан бо ӯ байъат карда буданд, шуруъ ба иқдоми асосӣ кард. [6,412].

Тибки ривояти муаррихин, шоҳ Исмоил пас аз зиёрати оромгоҳи аҷдоди хеш дар Ардабил ва гирифтани дуои хайр аз модар аз роҳи Қарабоғ ба Шервон рафта, бо ҳафт ҳазор сарбоз бо шоҳи Шервон ҷангида, ӯро мағлуб ва ба қассоси падар ба қатл мерасонад ва силсилаи шервоншоҳонро мунқариз месозад.

Вай пас аз ишғоли Боку ба ҷониби Табрз ҳаракат кард ва дар наздикии Нахчувон ҷанги сахте рух дод, ки дар он лашкари Окҷуёнлуҳо бо сардории Алишер Усмони Мавсулӣ ба кулӣ мағлуб шуд ва “Исмоил музаффару мансур воридаи Табрз гашта”, соли 907х/1502м. ба номи шоҳ Исмоил тоҷи салтанати Эронро бар сар ниҳод, ки синнаш акнун ба 15 расида буд.

Шоҳ Исмоил тасмими қотел гирифта буд, ки мазҳаби шиъаро дар Эрон мазҳаби расмӣ эълон карда, эътиқод ба дигар ҳулафои Рошиддинро аз Эрон барандозад. Аз ин тасмими шоҳ уламои шиъаи Табрз андешанок гашта ба шоҳ изҳор доштанд, ки дар кишвар аҳли суннату ҷамоат ба маротиб беш аз аҳли ташауъ аст ва аз ин тасмими хеш мунсариф гардаду” хутбаи шиъа бармало хонда нашавад”. Аммо ба онҳо шоҳ Исмоил чунин ҷавоб дод: “Маро ба ин кор... Худои олам бо ҳазароти айямаи маъсумин ҳамроҳ ҳастанд ва ман аз ҳеч кас бок надорам. Ба тавфиқи Оллоҳи Таоло агар раъият ҳарфе бигӯянд, шамшер мекашам ва як касро зинда намегузорам”[6,412].

Бинобар ин пас аз тоҷгузорӣ ба тамоми хатибони кишвари худ амр кард, ки шаҳодати “ашҳадан Алӣ ан валиуллоҳ” –علي والي الامم الشهران –ро ба забон оранду ҷумлаи “хайа Алӣ хайруламал” حى على خير العمل –ро дар мавқеи азон баланд бигӯянд. [6,413]

Ҳамин тавр, бо омадани шоҳ Исмоили Сафавӣ дар тамоми қаламрави Эрон ба таври расмӣ ва иҷборӣ мазҳаби шиъа мазҳаби ҳоким бар ҷомеа эълон гардад. Ин амал таъбири мазҳабӣ ва суннитизиро дар қаламрави Сафавиҳо фароҳам овард, ки бозтоби он дар сиёсату фарҳангу адабиёт бетаъсир намонд.

Шоҳ Исмоил дар баробари шоҳ будан, ҳамчун пешвои мазҳаби шиъа маҳсуб мешуд ва ҳадафаш ба мазҳаби шиъа гардонидани тамоми мусалмонони қаламраваш буд ва касе, ки ба мазҳаби шиъа намегаравид, қатл мекард. Бо чунин қатлу ғорат ӯ тавонист қаламрави давлаташро аз канори рӯди Ому то баҳри Сиёҳ ва доманақӯхҳои Ҳиндукуш тавсиъа диҳад.

Аз ин қатли ому ғоратгариҳо, ба вижа пойтахти Хуросон – шаҳри Ҳирот, ки маркази фарҳангии сиёсӣ иқтисодӣ маҳсуб мешуд, бештар зарар дид. Дар ин мазҳабситезию ғоратҳо, маҳсусан, аҳли адабу фарҳанг бегуноҳ кушта шуданд. Ин сиёсати мазҳабии Сафавиҳо вазъи зиндагӣ ва шароити амниятию эҷодии аҳли адабу фарҳанги суннимазҳаби Хуросон, ба вижа шаҳри Ҳиротро буғранҷ мегардонад. Гурӯҳе аз онҳо ба зохир ба мазҳаби ташауъ гаравиданд, аммо бештаре аз эшон ба ночор ҷилои ватан намуда, ба Ҳинду Осиёи Хурду Ироқ ва Мовароуннаҳр ҳиҷрат карданд. Ба қавли Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ба қасофати “хунрезии қизилбошон ва намудории сурхии тоҷи эшон бунафшазори фалак ранги лолазор дошт ва ҳар кас худро аз он вартаи ҳалоку маҳлаки хатарнок берун” меандохт. Ба таъйиди ӯ қариб понсад кас аз вилояти Хуросон озими мулки Мовароуннаҳр шуданд. Восифӣ вазъи дар канори рӯди Ому аз ҳам видоъ кардани муҳочирони хуросониро дар “Бадоеъ-ул-вақоъ” хело ҳузнангез ва шоирона ба қалам додааст: “дар лаби дарёи Ҷайхун фиғону гиря ва нола ба авҷи гардун расид, ту гуфти рӯзи растохез бархост ва ҳар як аз аҳли фазл абёте, ки муносиби вақт буд, хондан гирифтанд ва гиряи ҷонсӯз дарпайвастанд”[2,ҷ1., с.42]. Тавре ки медонем, аксари ин аҳли адабу фарҳанг дигар ба ватани худ барнагаштанд. Ин муҳочиратҳо шолудай аслии парокандашавии мактаби адабии Ҳирот гардид.

Дар ин қатлу ғоратҳо танҳо ба чурми суннӣ ё шиъа будан бегуноҳ кушта шудани 20 тан адибро шоҳзода Соммирози Сафавӣ дар тазкирааш “Тухфаи Сомӣ” як-як ба ном ёдрас шудааст.[7,29].

Авзои иҷтимоӣ, маишӣ ва шароити эҷодии шоирону ҳунармандони дар Хуросон монда бисёр ҳафақоновар буд. Агарчи бархе аз онҳо аз қабилӣ Ҳотифӣ, Ҳилолӣ, Аҳлии Шерозӣ, Ҳоча Мирами Сиёҳ, Огаҳӣ, Ғаввосӣ, Наргисӣ, Алиӣ Сафӣ, Ҳайдари Қулчапаз ва амсоли эшон ба зоҳир мазҳаби шиъаро қабул карда, дар эътиқод аҳли суннату ҷамоат буданд, аммо озодии суҳан ва ҳукуки эҷодии эшон маҳдуд карда шуда буд. Зеро тавре ки зикраш рафт, дар даврони салтанати Сафавӣ адибон ва ҳунармандон бояд танҳо ба тамчиду мадҳи хонадони Алӣ ибни Абитаҳлиб, фарҳанги Ошӯро ва айаммаи масъум ва рисои шухадонӣ Қарбало мепардохтанд ва дигар мавзӯҳои адабиёт таҳтушуои ин сиёсати ташаюъпарастӣ қарор гирифта буд.

Бад-ин робита ҳақ ба ҷониби мустаҳриқи маъруф Эдвард Браун аст, ки даврони дусаду бистсолаи ҳукмронии Сафавӣ дар давраи “фукдони шуароӣ бузург” номидааст. Муҳаққиқ бо таъҷҷуб зикр мекунад, ки “замони Сафавия ҳақту фукдони шуароӣ муҳим аст” [1,35]. Сипас ёдрас мешавад, ки агарчи Соммирозо дар тазкирааш ва дигар тазкираҳову таворих шуароӣ зиёде сабт шудаанд, аммо ба истиснои Ҷомии Ҳотифӣ Ҳилолӣ ва соири шуароӣ Хуросон, ки “ҳаққан бақоӣ мактаби адабии Ҳирот буданд,” [ҳамон ҷо] мушқил аст, то аз байни онҳо шоири дараҷаи аввалро пайдо кард. Баъдан, таъкид меорад: “дар тӯли умри тӯфонии ҳафтодсолаи Амир Темур, ба истиснои Ҳофизи бузург, ки ҳамаҳо дар таҳтушуои худ дошт, лоақал ҳафт ило ҳақ шоир буданд, ки ҳақ кас роҷеъ ба адабиёти Эрон чизе бинависад, онҳоро наметавонад аз назар дур дорад.” [1, 35-36]. Аммо меғӯяд”... дар дивисту бист соли салтанати Сафавия, то он ҷое, ки ман тавонистаам ба таҳқиқ бирасонам, ба душворӣ як нафарро метавон дар Эрон ёфт, ки дорои лаёқати бориҷа ва қариҳаи муқтаҳира бошад. Амдан (қасдан-О.Х) гуфта шуд: “дар Эрон”, зеро ки ҷамъе аз шуароӣ номдори эронӣ, ки Урфии Шерозӣ (1590 м) ва Соибӣ Исфаҳонӣ (1670 м) шояд муҳимтарини онҳо бошанд, зинабҳаши дарбори салотини муғулии Ҳиндустон буданд. Ин ашхос... аз Эрон ба Ҳинд рафта ва пас аз тавонгар шудану ба шухрату сарват расидан ба ватани худ муроҷиат намуданд” [1,36]. Сипас ҷунин натиҷагирӣ мекунад: “Аз ин ҷо маълум мешавад, ки иллати факри замони Сафавия аз шоири номдор, бештар набудани мушаवвиқу мураббӣ буда, то фукдони қароҳу табоеи ҳунарманд. Ин ҳақиқатро Ризоклуҳони Ҳидоят дар “Маҷмаъ-ул-фусаҳо” тазаққур дода ва аз мустаҳриқони урупоӣ марҳум дуктур Эте, ки роҷеъ ба шуароӣ Эрон таълифоте дорад, ҳамҷунин ба зикри ин масъала муқодират варзидааст” [1,36].

Эдвард Браун барои ёфтани посухи муаллаҳ ба ин суоли худ, ки ҷаро дар аҳди як давлати бошукӯҳу муқтадир ақалан як шоири бузурге зухур накардааст, бо нома ба аллома Мирзо Муҳаммади Қазвинӣ муроҷиат мекунад. Аллома Қазвинӣ дар посухи мактуби Э. Браун ба таърихи 24 май 1911 ба таври муфассал назари ҳудро баён дошта, аз ҷумла зимни таъкиди он, ки дар аҳди Сафавия адабиёту шеърӣ форсӣ “ба пояи пасте уфтода” ва “ҳатто як шоири дараҷаи аввал ҳам дар ин аср ба зухур наомадааст”, бузургтарин иллати онро дар он медонад, ки “салотини Сафавия ба ҳасби назариёти сиёсӣ ва зиддияте, ки ба давлати Усмонӣ доштанд, бештар қувваи ҳудро сарфи тарвиҷи мазҳаби шиъа ва ташвиқи уламо, ки аз усулу қавонини ин мазҳаб иттилооти комила доштанд, менамуданд” [1,36-37].

Аллома Қазвинӣ дар поёни номааш навиштааст: “Боре, дар аҳди Сафавия ба ҷойи шуаро ва ҳукамои бузург фуқаҳое мисли Маҷлисӣ, Муҳаққиқи Сонӣ, Шайх Ҳур Олимӣ ва Шайх Баҳой ва ғайра ба зухур расиданд, ки дар бузургии онҳо шакке нест, валекин беандоза саҳту хушқу мутаасибу мутақаллиф буданд” [ҳамин ҷо].

Аз ин чост, ки шоирони хуросонии дар қаламрави Сафавиҳо буда маҷбур буданд бештар дар маноқиби Алӣ ибни Абитолиб ва вақоеи дашти Карбало мадҳияву рисоя гӯянд. Онҳое, ки андешаҳои худро озодона баён менамуданд ва ё муғоирӣ дастуроти сиёсӣ-мазҳабии ҳокимон шеър мегуфтанд, таъқибу мавриди шиканҷаву озор ва ҳатто эъдом қарор мегирифтанд.

Барои мисол, шоири маъруфи мактаби адабии Ҳирот Ҷалолиддини Оғаҳӣ, ки эҷодиёташ дар аҳди салтанати Темуриён оғоз шуда, дар замони Сафавиҳо шоири овозадори Хуросон будааст, дар ҷавоби “Дарёи Аброр”-и Амир Хусрави Деҳлавӣ қасидаи шахрошӯбе гуфта, дар зимн аз беадолатиҳои Муиниддини Микол, ки ҳокими Ҳирот буд, шикоят кардааст. Матлаи он чунин аст:

Арсайи шаҳри Ҳарӣ рашки сипехри аҳзар аст,
Дарғахашро шамсайи Хуршед гулмеҳи зар аст.

Ва дар қасида байтҳои зерин низ ҷой дорад:

Ҷарҳи қачрав бин, ки аз таъсири ӯ шаҳре чунин
Маскани ҷамъе парешонрӯзгори абтар аст.
Бар Муин бин аз нишонҳои начосат сад ҳазор
З-ахтари бад обила бар рӯйи он бадахтар аст.
Рӯйи зишташ аз касофат матбаҳи Намрудро
Кухнақафир аст, лекин лоиқи хокистар аст.
[7, 207-208]

Ин абёт боиси он мегардад, ки бо фармони ҳокими Ҳирот забони Оғаҳиро мебуранд. Бинобар маълумоти Соммирзо ҳини қатъи забон Оғаҳӣ ин матлаъро гуфта аст:

Чу лола ҷайби ман аз теғи ёр ғарқа ба хун шуд,
Забон бурид чу шамъам, вале забона бурун шуд.

Зайниддин Восифӣ менависад, ки Ҳофизӣ Зайниддинро ба ҷурми сунӣ буданаш гумоштани Сафавия дар миёни издиҳомӣ мардум ба қатл расониданд. Ин лаҳзаро ӯ чунин ба қалам додааст: “Ҳайдаралӣ Ҳофизӣ Зайниддинро маҷоли сухан надода, аз минбар фурӯ кашид ва ҳанӯз бар замин қадам наниҳода буд, ки бо шамшер ба сари ӯ зад, ки то миёни абруи вай шикофт. Қариб даҳ нафар ўро бо шамшер дар пойи минбар пора-пора карданд”[2.ҷ.2.249].

Мавлоно Паҳлавон Муҳаммад Ятимӣ Машҳадиро барои ғошгӯйию ҷасорати шоириаш бо фармони доруғайи шаҳри Машҳад эъдом мекунанд. Соммирзои Сафавӣ доир ба ин шоир дар таъкирааш чунин менигад: “Марде шучоъ ва қаримуттабъ ва дар замони худ саромадони ятимон буд. Охир ба дасти доруғайи Машҳади муқаддас кушта шуд”[7,320].

Тибқи ахбори Ҳоча Ҳасани Нисорӣ шоири ҷавони 21 сола Нуриддини Муҳаммадро “мучтаҳиддини қизилбошия” бо табар пора-пора мекунанд [5,84].

Табиист, ки чунин шароити ҳафақоновари мазҳабӣ-сиёсӣ ва эҷодӣ ба рушди ҳаёти фарҳангии адабӣ, ба вижа баёни афкори озоди эҷодӣ монеи бузурге маҳсуб мешуд. Аз ин чост, ки дар солҳои 20-30-уми қарни XVI мавҷи дигаре аз адибони мактаби адабии Ҳирот ба Мовароуннаҳр ва Ҳинд ҷилои ватан карданд. Дар миёни эшон Мирами Сиёҳ, Рӯзбехҳои Исфаҳонӣ, Мираки Саидғиёс, Мирзои

Машҳадӣ, Боязиди Пуронӣ, Шайх Меҳанӣ буданд, ки рӯ ба ҷониби Ҳинду Мовароуннаҳр карданд ва дигар барнагаштанд.

Гузашта аз ин, сиёсати суннитезии Сафавӣ, ба вижа дар даврони салтанати Шоҳ Исмоил ба ифрот расида буд. На танҳо адибони суннимазҳабу аҳли тасаввуф таъкиб мешуданд, балки таблиғи шахсияту осори чехраҳои барҷастаи адабию ирфонии пайрави мазҳаби дигар, ба вижа аҳли тасаннун як навъ “табу” эълон мегардад. Дар ин радиф пеш аз ҳама, шахсият ва осори Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ осеб мебинад [ниг.:8].

Ин таассуби мазҳабие, ки дар асрҳои XVI- XVII дар Эрон Хуросону Мовароуннаҳр ба сабаби ба сари қудрат омадани Сафавӣ ва Шайбонӣ ба вучуд омад, боиси ба тадриҷ аз ҳам гусаста шудани фарҳангу адаби воҳиди форсизабонон гардида, то ҳаде адабиёти пурбори форсии дари тоҷикиро, ки барҳақ авҷи шукӯҳаш Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, заиф ва ба вижа адабиёти аҳли Сафавиро пойбанди мавзуоти мазҳабӣ ва ашъори маснӯъӣ намуд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Браун. Эдвард. Тарихи адабии Эрон. Аз оғози аҳди Сафавӣ то замони ҳозир. Тарҷумаи Рашиди Ёсимӣ [Матн] / Эдвард Браун. – Техрон. Чопи дуввум. 1364 ҳ.ш.
2. Восифӣ Зайниддин. Бадаъ-ул-вақоеъ, ҷ.1.. Ба кӯшиши А. Балдырев [Матн] / Зайниддин Восифӣ. – Техрон, 1349 ҳ.ш., ҷ.2. Техрон, 1350 ҳ.ш.
3. Каримов Усмон. Адабиёти тоҷик дар асри XVI [Матн] / Усмон Каримов. – Душанбе: “Дониш”, 1985.
4. Насрободӣ Мирзо Муҳаммадтоҳир. Тазкираи Насрободӣ. [Матн] / Мирзо Муҳаммадтоҳир Насрободӣ Бо тасҳеҳи Ваҳиди Дастгардӣ. – Техрон. Чопхонаи “Армуғон” 1317 ҳ.ш
5. Нисорӣ Ҳасан. Музаққир-ул-аҳбоб [Матн] / Ҳасан Нисорӣ. Нусхабардорӣ шуда аз нусхаи хаттии № 1438 Захиари дастхатҳои шарқии Институти шарқшиносии А И Узбекистон, ки дар Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ зери № 3223 маҳфуз аст.
6. Розӣ, Абдуллоҳ. Таърихи комили Эрон. Аз таърихи силсилаи Мод то асри ҳозир [Матн] / Абдуллоҳи Розӣ. Чопи чаҳорум. – Техрон 1347 ҳ.ш.
7. Соммирози Сафавӣ. Тухфаи Сомӣ [Матн] / Соммирози Сафавӣ. Таҳиягари матни кириллӣ ва муаллифи пешгуфтору тавзеҳот Бадриддин Мақсудов Душанбе: Душанбе –принт, 2018.
8. Ҳочамуроодов Олимҷон. Шахсият ва осори Мавлоно Ҷомӣ дар кашмакашҳои мазҳабӣ – идеологии асри XVI Эрон Мовароуннаҳр [Матн] / Олимҷон Ҳочамуроодов // Мероси Шарқ. Маҷаллаи илмӣ. 2022 №1 (1) с. 103-110.

СИЁСАТИ ШИЪАГАРОЌ ДАР ЭРОНИ АСРИ XVI ВА ПАЁМАДИ МАНФИИ ОН ДАР РАВАНДИ АДАБИЁТИ ФОРСИЗАБОНИ МИНТАҚА

Дар мақола яке аз паёмдахони манфии сиёсати шиъақунонии давлати Сафавихо дар Эрони асри XVI дар соҳаи робитаҳои адабӣ ва раванди ягонаи адабии Эронӣ Хуросону Мовароуннаҳр мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст.

Бо вучуди ҷудононии сиёсӣ ва фирқавӣ давлатҳои хурде, ки баъд аз сукути империяи Темурӣ дар ин паҳноии забонӣ ба вучуд омада буданд, то нимаи дувуми асри XV раванди воҳиди адабӣ байни Мовароуннаҳру Хуросону Эрони ҷанубӣ дар симои адибоне чун Абдурраҳмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ, Камолитдини Биноӣ, Дарвешӣ Деҳакӣ, Қозӣ Исо ва амсоли онҳо по бар ҷо буд. Дар ибтидои асри XVI ва омадани қизилбошҳои Сафавӣ бар сари қудрат дар Эрон ва аввалин подшоҳи он Исмоили Сафавӣ соли 907 қ. (1502 м.) барои таҳкими қудрати хеш мазҳаби шиъаи Исмоиро ҳамчун мазҳаби расмӣ – давлатӣ эълон намуд. Қасе, ки ба ин мазҳаб намеғаравид қатли ом кард. Бо ҷунин сиёсат тавонист қаламравашро аз қанори рӯди Ому то баҳри Сиёҳ ва доманақӯҳҳои Ҳиндукуш тавсия диҳад. Исмоили Сафавӣ барои ҳифзи идеологияи мазҳабии хеш таблиғу тамҷиди шахсияту осори ҷеҳраҳои адабӣ ва мазҳабии аҳли тасаннунро “табу” эълон кард. Дар адабиёт танҳо тамҷиду мадҳи Алӣ ибни Абиталиб ва ҳонадонаш, аййимаи маъсум, фарҳанги Ошуро, рисои шаҳидони дашти Қарбало иҷозат буд, дигар мавзӯҳои адабиёт тахтушуо қарор доштанд.

Ин сиёсати мазҳабӣ-идеологӣ сабаби аз ҳам ҷудошавии мардумони Эронӣ Хуросону Мовароуннаҳр гардида, бозтоби манфии хешро дар аз ҳамгусехтагии раванди ягонаи адабии ин манотик гузошт.

Қалидвожаҳо: раванди адабӣ, шиъапарастӣ, Эрон, Исмоили Сафавӣ, Ҷомӣ, Навоӣ, суннимазҳабӣ, рисо, “табу”, фарҳанги Ошуро.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хоҷамурдов Олимҷон Ҳамроевич, д.и.ф., профессор, сарҳодими илмӣ Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. суроға: 734025. ш. Душанбе, кучаи Ш. Ҳусейнзода-35.

E-mail: khajamurod@mail.ru. Тел: (+992) 915054664

ПОЛИТИКА ШИИЗАЦИИ В ИРАНЕ XVI ВЕКА И НЕГАТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ В РАЗВИТИЕ ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА В ПЕРСОЯЗЫЧНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье рассматриваются негативные последствия политики шиизации государства Сефевидов в Иране XVI в. в сфере литературных связей и единого литературного процесса между Ираном, Хорасаном и Мавараннахром.

Несмотря на политические и религиозные разногласия между вновь появившимися мелкими государствами на обширном пространстве империи Темура во второй половине XV века традиционно успешно развивался единый персоязычный литературный процесс в лице Абдуррахмана Джами, Алишера Наваи, Камалиддина Бинаи, Дарवेशа Дехаки, Кази Исо и др.

В начале XVI века в Иране к власти пришли Сефевиды и с целью укрепления своей власти Исмаил Сефевид в 907 х.к. (1502 г) объявил ислам шиитского толка государственной религией, и те кто не приняли шиизм уничтожались. Такой жесткой политикой он сумел расширить свое государство от берегов Амударьи до Черного моря и гор Гиндукуша. Он наложил “табу” на распространение и изучение художественных и религиозных сочинений известных литературных и религиозных

деятелей придерживавшихся суннитского толка ислама. Литераторам, жившим в Иране и Хорасане, разрешилось восхваление Али ибн Абуталиба и его род, непорочных шиитских имамов, культуры Ошуры, написанное элегий мученикам Карбало, а воспевание других тем было запрещено. Это религиозно – идеологическая политика стала причиной раскола между народами Ирана, Хорасана и Мавераннахра, которая негативно отразилась на едином литературном процессе в этих регионах.

Ключевые слова: литературный процесс, шиизация, Иран, Исмаил Сефевии, Джами, Наваи, суннизм, “табу”, элегия, культура Ошура.

Сведения об авторе: Ходжамуродов О.Х., д.ф.н, профессор, Главный научный сотрудник Центра письменного наследия при Президиуме НАНТ. E-mail: khojamurod@mail.ru. Тел: (+992) 915 05 46 64

THE POLICY OF SHIIZATION IN IRAN OF THE 16TH CENTURY AND THE NEGATIVE IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF THE LITERARY PROCESS IN THE PERSIAN-SPEAKING SPACE

The article examines the negative consequences of the policy of Shiization of the Safavid state in Iran in the 16th century in the field of literary connections and a unified literary process between Iran, Khorasan and Mawarannahr.

Despite the political and religious disagreements between the newly emerged small states in the vast space of Temur's empire, in the second half of the 15th century, a single Persian-language literary process traditionally successfully developed in the person of Abdurrahman Jami, Alisher Navai, Kamaliddin Binai, Darvesh Dekhaki, Kazi Iso and others.

At the beginning of the 16th century, the Safavids came to power in Iran and, in order to strengthen their power, Ismail Safavi in 907 BC. (1502) declared Shiite Islam the state religion, and those who did not accept Shiism were destroyed. With such a tough policy, he managed to expand his state from the shores of the Amu Darya to the Black Sea and the Hindu Kush mountains. He imposed a “taboo” on the dissemination and study of artistic and religious works of famous literary and religious figures adhering to Sunni Islam.

Literatures living in Iran and Khorasan were allowed to praise Ali ibn Abutalib and his family, the immaculate Shiite imams, the culture of Oshur, writing about the eligibility of the martyrs of Karbalo, but the praise of other topics was prohibited. This religious-ideological policy became the cause of a split between the peoples of Iran, Khorasan and Mawarannahr, which negatively affected the unified literary process in these regions.

Key words: literary process, Shiization, Iran, Ismail Safevi, Jami, Navai, Sunnism, “taboo”, elegy, Oshur culture.

Information about the author: Khojamurodov O.Kh., Doctor of Philology, Professor, Chief Researcher of the Center for Written Heritage under the Presidium of NAST. E-mail: khojamurod@mail.ru. Тел: (+992) 915 05 46 64

ДТУ: 001 (575.3) (092)

САҲМИ ҲИКМАТ РАҲМАТ ДАР ТАРЧУМАИ АСАРҲОИ АДИБОНИ ҲИНД

Рачабов Ҳ.¹

Дар нимаи дувуми асри XX асарҳои адибони шинохтаи хориҷиро шумораи зиёди тарҷумонҳои тоҷик тарҷума карда, аз тариқи маҷаллаву рӯзномаҳои ҷумхурии ва дар шакли китобҳои ҷудогона ба хонандагони тоҷик пешниҳод кардаанд. Дар байни онҳо ба ғайр аз тарҷумонҳои касбӣ боз тарҷумонҳои дигар, аз ҷумла адибон, рӯзноманигорон, кормандони илм ва ҳеҷ набовишад дӯстдорони адабиёти бадеии ҷаҳон ҳастанд. Ҳар кадоме аз ин тарҷумонҳо дар тарҷумаи асарҳои адибони хориҷӣ саҳми муайяне гузоштаанд, ки имрӯз мо бо намоёнтарин адибони ҷаҳон ва беҳтарин офаридаҳои онҳо бемалол шинос шуда метавонем. Аксарияти тарҷумонҳое, ки мо бо онҳо нисбатан зиёдтар шинос шудем, кори тарҷумониро ҳамчун шуғли муваққатӣ интихоб кардаанд, ё аз рӯйи кадом зарурате ва ё барои иҷрои фармоише ба ин кор даст задаанд. Фармоишҳо, аслан ҳамон вақт бештар мешуданд, ки агар солгарди ягон адиби хориҷиро ба нақша гирифта бошанд. Бояд изхори қаноатмандӣ кард, ки ин анъанаи бисёр хуб имрӯзҳо низ идома дорад. Лекин, тавре мушоҳида шуд, фақат шумораи хеле ками тарҷумонҳо ба ин кор аз рӯйи шавқу завқу воқеию доимӣ ва касбӣ камар бастаанд. Дар қатори ин гуна тарҷумонҳо журналист, шоир ва инсони адабдӯст Ҳикмат Раҳматро шомил кардан мумкин аст. Соли 2007 дар ду ҷилд асарҳои манзуру мансури адибони хориҷиро, ки Ҳикмат Раҳмат аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст, дар шаҳри Душанбе аз тариқи нашриёти “Анҷумани Деваштич” бо номи “Овози ёре аз ҳар диёре” ба таърифи расид. Шодравон Шокир Мухтор, ки худ ба адабиёти хориҷӣ, аз ҷумла адабиёти сарзамини Фаронса сару кор дошт, ба ин маҷмуаи шеърҳои тарҷумакардаи Ҳикмат Раҳмат зерини унвони “Ҳикмат Раҳмат ва тарҷумаҳои ӯ” пешлафзе навишта, дар он аз шумораи зиёди тарҷумонҳои тоҷик ёдовар шудааст. Номбурда бисёр дуруст зикр кардааст, ки “Баъзе адибонамон Раҳим Ҳошим, Ёрун Кӯҳзод, Саттор Турсун ва дигарон низ мувофиқи таъбашон асарҳои бузурги нависандагони башарро устодона тоҷикӣ кардаанд. Вале назми тоҷик ду тарҷумони касбӣ дорад: Аслам Адҳам ва Ҳикмат Раҳмат. Ҳар ду ҳам шоиранд. Аввали дар ибтидои эҷодаш шеърҳои худӣ гуфт ва минбаъд ҳамеша ба тарҷума машғул шуд. Дуюмӣ бошад, ҳам шеъри худ гуфтан гирифт (камтар) ҳам тарҷума офаридан гирифт” (бештар) [12,6].

Лекин бо вуҷуди он ки номи Ҳикмат Раҳмат ба дӯстдорони адабиёти хориҷӣ шинос аст ва ба маҳсули заҳмати ӯ бисёр нашр шудааст, мо лозим донистем, ки дар соли ҷашни 85 –солагии ин тарҷумони номӣ дар чанд нуқта заҳмати эшонро рӯйи қоғаз биёрем.

Ҳикмат Раҳмат 15-уми майи соли 1938 дар деҳаи Ҳафттахтаи ноҳияи Ҳисор таваллуд шудааст. Дар даври хурдсолӣ бепадар монда, дар интернати давлатии ноҳияи Ҳисор парвариш ёфта, таълими хуб гирифтааст. Фаъолияти меҳнатиро Ҳикмат Раҳмат дар деҳа баъди хатми мактаби миёна, моҳи октябри соли 1954, ҳамчун муаллими мактаб оғоз намудааст. Сипас соли 1955 ба Донишқадаи давлатии омӯзгории Душанбе дохил шуда, онро соли 1959 бомуваффақият тамом кардааст. Худи ҳамон сол ӯро ба Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи илмҳои Тоҷикистон дар шӯъбаи фолклоршиносӣ ба кор гирифтаанд. Пас аз андак дар ин

¹ Ҳабибулло Раҷабов – д. ф. н., профессор, сарҳодими илмӣ шӯъбаи ҷанубӣ-шарқии Осиёи Институти омӯзиши масъалаҳои Осиё ва Аврупои АМИТ.

институт кор кардан ўро ба хорича мефиристанд. Ҳамин тариқ, Ҳикмат Раҳмат солҳои 1961-1964 дар Афғонистон ба ҳайси тарҷумон фаъолият намудааст.

Пас аз бозгашт аз хорича вай дар Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ муддате кор карда, сипас шуғли журналистиро интихоб менамояд. Дар давоми қариб сӣ сол дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» («Газетаи муаллимон» – «Омӯзгор») кор карда, оид ба масоили гуногуни таълиму тарбия, ҳаёт ва фаъолияти кормандони маориф шумораи зиёди мақолаҳои ҷолиб ва очеркҳои шавқовар ба таъъ расондааст. Аз соли 2000 нафақагир, ҳамзамон, ёвари раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон аст. Аз соли 1976 узви Иттифоқи журналистони Тоҷикистон, аз соли 1995 узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон мебошад. Соли равон (2023) дар ноҳияи Ҳисор аҳли зиё бо дастгирии раиси ноҳияи Ҳисор Қосим Роҳбар 85 солагии ин сарсупурдаи адабиёт ва кори тарҷумониро ҷашн гирифтанд.

Ҳикмат Раҳмат тамоми умри бобаракаи худро ба кори эҷодӣ – шеърғӯй бахшидааст ва имрӯзҳо низ ин шуғли дӯстдоштаашро идома дода истодааст, вале қабл аз ҳама фаъолияти тарҷумонияш ўро бештар сазовори муҳаббату эҳтироми кадрдонҳои каломӣ бадеъ кардааст. Ҳамчун шоир намунаҳои ашъораш дар рӯзномаву маҷаллаҳои гуногун ва дар китобҳои “Гулбарг” (1987), “Занги оина” (1992), “Шабоҳанг” (1996), “Паймони вафо” ва достони “Сапедадам” (2011) ҷоп шудаанд. То ба таъъ расидани асари дучилдаи “Овози ёре аз ҳар диёре” Ҳикмат Раҳмат чунин асарҳоро тарҷума ва нашр карда буд; “Барф асту барф” (Александр Блок), “Харғуши сайёд” (Иван Андреевич Крилов), “Оё рост аст, ки мо абадӣ мемонем?” (Сергей Григоревич Козлов), “Санавбари хандон” (Юстинас Марсинкявичус), “Бобои ман” (Расул Ғамзатов), “Тавлиди гражданин” (Василий Александрович Сухомиллинский), “Нақши Коммуна” (Эжен Потие), “Ҳиммати мард” (Мӯсо Ҷалил), “Ғунҷаи нашкуфта то лаб во кунад” (Олга Казимировна Лосева), “Университети Қазон” (Евгений Евтушенко), “Хонае дар Шероз” (Агата Кристи) ва “Таронаҳои Панҷоб” (ашъори шоирони Ҳиндустон). Муаллифони асарҳое, ки ӯ тарҷума намудааст, дар маҷмӯъ намоёндагони адабиёти 29 давлати дунё мебошанд. Қисми аввали китоби “Овози ёре аз ҳар диёре”, ки аз 290 саҳифа иборат аст, 188 шеърӣ 68 шоири 24 давлатҳои мухталифи дунёро фаро гирифтааст. Дар ҷилди дувум намунаи асарҳои насрии адибони Англия, Булғория, Литва, Руссия ва Украина, яъне давлатҳои хоричӣ ва ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ба назар мерасад. Бояд зикр кард, ки дар ин китоби дучилда ханӯз на ҳамаи тарҷумаҳои ба таъъ расидаи Ҳикмат Раҳмат гирд оварда шудаанд.

Ҳоло ин ҷо барои мо он ҷӣ аз эҷодиёти адибони Ҳинду Покистон тарҷума шудаанду қисми зиёдашон шомили ҷилди авваланд, дида мебароем. Баробари ин он ҷӣ дар ин ҷилд берун мондаанд, онҳоро низ ба ёд меорем. Дар асари номбурда се шеърӣ шоири машҳури урдузабони Покистон, дӯсти наздики Мирзо Турсунзода Ғайз Аҳмади Ғайз (1911-1977) шомил аст. Барои хонандаи тоҷик номи Ғайз Аҳмад Ғайз ҳамчун шоири оташбаён, муборизи сулҳ ва ватандӯсти асил шинос аст. Шеърӣ аввал “Садои эътирози дил” ном гирифта, чунин тарҷума шудааст:

Нависам карда ранг ангушти худро ман ба хуни худ,
Агар дорандаи зиндон бигирад хомаам аз нав.
Агарки муҳри зиндонро занад ӯ бар даҳони ман,
Садои эътирози дил ту аз занҷири по бишнава.

[12, 95]

Ин шеър на дар забони урду ва на дар тарҷума ба забонҳои ҳиндӣ, англисӣ ва русӣ номгузориаш нашудааст. Дар забони тоҷикӣ тарҷумон, тавре мебинем, ба он ном гузоштааст. Дар тарҷумаи ҳиндӣ

бе ном зери сарлавҳаи умумӣ “Қитъаҳо” [13, 152] дода шудааст. Бо вучуди ҳамагӣ аз чор мисраъ иборат буданаш, ин шеър яке аз офаридаҳои ниҳоят машҳури Файз Аҳмади Файз мебошад, ки ба забонҳои дигар, аз ҷумла забони англисӣ [7,63] низ тарҷума шудааст. Шеъри номбурдaro ба забони тоҷикӣ боз шоири тоҷик Шералӣ Мاستон аз тарҷумаи таҳтулафзии муаллифи ин сатрҳо (Ҳ. Рачабов, аз забони урду) тарҷума намуда буд, ки он соли 1977 дар маҷмӯаи шеърҳои Файз Аҳмади Файз. “Рӯҳи озод” дар Душанбе нашр шудааст. Дар тарҷумаи Шералӣ Мастон ин шеър “Бастанд забонам...” ном гирифта, дар шакли зерин дар ҳашт мисраъ дида мешавад:

Бурданд зи каф ҳомаам,
ангушт қалам шуд,
Тар карда ба хун менависам,
ҳарчи ки тавонам,
Бастанд забонаму даҳонам,
беҳабар аз он-к
Ҳар донаи занҷир бувад
ҳарфи баёнам.

[11, 29]

Дар шакли асл, яъне дар забони урду мисраҳои дувуму чоруми ин қитъа ҳамкофия шудаанд. Дар тарҷумаҳои тоҷикӣ низ кӯшиши нигоҳдории кофия дар мисраҳои дувуму чорум дида мешавад, аммо дар тарҷумаи англисӣ, гарчи мазмун пурра дода шудааст, вале кофия нест, ки ин то андозае хусни шеърро коҳиш медиҳад. Бо сабаби ошноӣ бо Мирзо Турсунзода ва наشري достони “Ҷони ширин” шоири инқилобӣ ва ғамхори заҳматкашони Ҳинду Покистон Файз Аҳмади Файз дар Тоҷикистон дар асри гузашта хеле машҳур шуда буд. Дигар адибони Покистон, аз ҷумла Муҳаммад Иқбол, Ҳафиз Ҷоландҳарӣ, Иброҳим Ҷалис ва мисли инҳоро низ дар Тоҷикистон хуб мешинохтанд, вале бо сабаби достони “Ҷони ширин”-и Мирзо Турсунзода ва шоири шучоатманд будани Файз Аҳмад Файз ин адиб дар дили мардуми тоҷик ҷойи ҷудогонаро соҳиб шуд.

Дар нимаи дувуми асри гузашта дар Тоҷикистон ошноӣ бо адибону адабиёти урдузабони Покистон сол то сол васеътар доман паҳн мекард. Аз ҷониби дигар сиёсати фарҳангӣ ва таърихи гузаштаи халқи тоҷику мардуми нимҷазираи Ҳиндустон ҳам инро тақозо дошт. Барои ҳамин ба тарҷума ва тадқиқоти асарҳои адибони пешқадами Покистон диққати махсус дода мешуд, ки идомаи он ҳоло ҳам мушоҳида мешавад. Сол то сол кавитар шудани муносибатҳои фарҳангии Тоҷикистону Покистон барои иҷрои ин кори боманфиат шароити хубе муҳайё менамояд.

Дигар шеъри тарҷумашудаи Файз Аҳмад Файз низ аз чор мисраъ иборат буда, “Ёди чехраи дилдор” ном дорад. Ин шеър дар тарҷумаи русӣ ҳам бе унвон аст. “Нақши фарёдӣ” ном маҷмӯаи шеърҳои Файз Аҳмади Файз, ки нахустин маҷмӯаи ашъораш мебошад, маҳз бо ҳамин шеър оғоз меёбад. Дар маҷмӯаи мукаммали ашъори адиб, ки “Нусхаҳои вафо” ном дораду соли 1984 дар шаҳри Лохур ҷоп шудааст, ин шеър дар саҳифаи аввал зери номи “Ашъор” омадааст. Аз ин хотир номи “Ашъор”-ро гирифтааст, ки он ҷо боз як дубайтии дигар низ ҳаст. Ин шеър ба дубайтии дар боло ёдшуда иртиботе надорад. Шеъри севуми тарҷумакардаи Ҳикмат Раҳмат аз эҷодиёти Файз Аҳмад Файз “Дурахшон бош, ахтар” мебошад, ки аз се дубайтӣ иборат аст. Тарҷумон тавонистааст эҳсоси пурташвиши шоирро бе осеби маъноӣ хеле пурра бидиҳад.

Ҳикмат Раҳмат ба тарҷумаи асарҳои адибони Ҳиндустон бори аввал соли 1965 даст задааст ва дар маҷмӯъ 34 шеъри 6 шоири ҳиндустониро тарҷума намудааст. Ҳамон сол 1-уми май дар рӯзномаи “Маориф ва маданият” ӯ “Арӯси сол” ном манзумаеро, ки муаллифаш **Гурҷаран Рампурӣ** мебошад,

аз забони русӣ тарҷума карда, чоп намудааст. Шеърӣ “Арӯси сол” дар забони русӣ бо номи “Весна цветёт”, яъне “Баҳор мешукуфад” тарҷума шудааст. Ин манзума ва дигар шеърҳои Гурҷаран Сингх Рампурӣ, инчунин ҳамаи шеърҳои шоирони Панҷобӣ, ки Ҳикмат Раҳмат тарҷума намудааст, ҳамааш аз маҷмуаи “Шеърҳои шоирони Панҷоб” (Стихи пенджабских поэтов), ки соли 1957 дар Маскав ба забони русӣ ба таъъ расидааст, гирифта шудаанд. **Гурҷаран Сингх Рампурӣ (1929-2018)** баромади панҷобӣ (Ҳиндустон) дошта, ҳамчун шоири Канада шинохта мешавад, чунки тамоми умр дар шаҳри Ванкувери Канада зиндагӣ кардааст. Ҳикмат Раҳмат дар маҷмуъ 8 шеърӣ ўро тарҷума намудааст, ки онҳо бо номҳои “Мо ҷавонии ҷаҳонем”, “Бародарӣ”, “Нест бод ҷанг”, “Савганд”, “Нур дар зулмат”, “Нур вақте мекашад парвонаро”, “Соқӣ” ва “Арӯси сол” инчунин дар маҷмуаи “Таронаҳои Панҷоб” соли 1983 ба таъъ расидаанд. Ҳамаи ҳамина шеърҳоро боз дар китоби “Овози ёре аз ҳар диёре” мебинем. Миёни ин шеърҳо шеърҳои “Мо ҷавонии ҷаҳонем”, “Бародарӣ”, “Нест бод ҷанг”, “Савганд” бештар ҷолибу мубрам мебошанд ва дар ҳар даври замон садо доданашон аз аҳаммият ӯрӣ нест. “Мо ҷавонии ҷаҳонем” аз 9 банд иборат буда, мавзӯи сулҳу ҷангро фарогир аст. Шоири Ҳинд мисли Мирзо Турсунзода симои воқеии ҷангҷӯёро кушода, барои солим нигоҳ доштани ҷаҳон талош мекунад:

Эй, ки меҳроҳед сӯзонед даҳр,
Тира созед осмони софро,
Меравад барбод мақсуди шумо,
Хунталаб, яғмогарон, ҷалодҳо.

Ќумла як тан гашта мо бархостем,
То замини нозанин бошад амон.
Ќумла як тан гашта мо бархостем,
То ҷавон монад ҷавонии ҷаҳон!

[12, 257]

Мавзӯи сулҳ, бародарӣ, нест бод ҷанг ва мисли инҳо ҳамеша ва дар ҳар навъ вазъияти сиёсӣ дар эҷодиёти шоирони инсондӯсту сулҳҷӯ баланд садо додаанд, ҳатто дар ҳолатҳое, ки ҳокимони ҷангҷӯ ва бепарво ба тақдири ҳазорҳо одамон забони ин гуна шоиронро бастанӣ мешуданд, тавре дар тақдири шоири покистонӣ Файз Аҳмад Файз дида мешавад. Аз байни шеърҳои Гуҷаран Рампурӣ Ҳикмат Раҳмат ҳамина гуна шеърҳоро ҷустуҷӯ намуда, тарҷума кардааст. Тарҷумон ба он эътибор додааст, ки дӯстиро пеша кардану бо дигарон дӯсти самимӣ шудан меваи дилхоҳ меҳнаду шиддати бадбиниро на танҳо паст, балки пурра аз байн мебарад.

Давраи кӯдакии Ҳикмат Раҳмат дар солҳое гузаштааст, ки Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ идома меёфт, миллионҳо одамони Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҷумла фарзандони Тоҷикистон, дар Ҷимояи Ватан ҷонҳои худро нисор мекарданд. Худ ҳамчун шоир дар тарҷумаи шеърҳои ҷангро маҳкум мекардагӣ бо дарки мубрами сулҳу пешгирии ҷангҳо шеърҳои “Бародарӣ” ва “Нест бод ҷанг”-и **Гурҷаран Рампурӣ**ро бисёр моҳирона тарҷума намудааст. Иқтибосе аз шеърӣ “Нест бод ҷанг”:

Бигзор бар гӯши ҷаман
Хонанд мурғони саҳар,
Моно, ки савти сулҳҷӯ
Фаҳманд Хуршеду Қамар...

Модар ба фарзанди азиз
 Асло нахоҳад маргро,
 Асло надорем орзу
 Сӯзад деҳоту шаҳрҳо...
 Ҳаргиз нарезад ашки худ
 Хоҳар барои додараш.
 Модар зи дурии писар,
 Зан аз барои шавҳараш...
 [12, 239]

Шеърҳои дигар – “Илтиҷои қатра”, “Дар сароби дарёи Лидҳорӣ” (дурусташ Лидҳарӣ), “Бунафша”, “Нолаи мурғи асир”, “Шикоятӣ дарахт” ва “Нидои Санг” мебошанд, ки муаллифи онҳо **Бҳай Вир Синг** (1872-1957) аст. Ёдовар мешавем, ки дар маҷмуаи “Таронаҳои Панҷоб” 13 шеъри Бҳай Вир Синг оварда шудааст. Дар “Овози ёре аз ҳар диёре” ҳамагӣ 6 шеър. Барои ҳамин ин ҷо 7 шеъри Бҳай Вир Сингро ёдовар мешавем. Шеърҳои дигар инҳоянд: “Кӯли Дал”, “Боғи нишот”, “Чашма ва духтар”, “Чашмаи зерӣ санг”, “Хайрбод бо Кашмир”, “Дил нест санги хоро” ва “Кашмири нав”. Тавре мебинем, унвони ин шеърҳо ишора ба он мекунад, ки шоир фикру андешаҳои худро аз тариқи тасвири табиат мекунад. Ин гуна услуб дар назми адибони Ҳинд асрҳо боз дида мешавад. Шоирон худро чун як узви табиат шинохта, дар оғӯши он буданашонро муҳим ҳисобида изҳор мекунад. Онро васф мекунад, ба он рози дил мегӯянд. Агар он аз ягон ҷониб осебе дида бошад, ҳамдард шуда, барои ҳифзаш мекушанд. Лекин, ба ҳар ҳол, бештар васфи зебоии онро сурудан меҷӯянд. Менигарем ба яке аз ин шеърҳо, ки “Чашмаи зерӣ санг” ном дорад;

Чашмаеро дида пурсидам зи он,
 Баҳри чӣ мечӯшӣ аз қаъри замин?
 Гуфт чашма, гашта аз ҳарфам ҳазин:
 – “Раҳм дар дил доштам бар одамон.
 Об гашта аз ғаму андӯхашон,
 То занам фавора аз қаъри замин,
 То ки орам бахт баҳри одамон,-
 Баҳри бахти хешро гумкардагон.”
 [9, 5]

Дигар шоири минтақаи Панҷоб **Дҳани Рам Чатрик** (1876-1954), яке аз адибони машҳури Ҳиндустон мебошад, ки ба забони панҷобӣ асарҳои манзум офарида, аз худ мероси гаронбаҳои адабӣ мондааст. Дҳани Рам Чатрик яке аз асосгузори аввалин ташкилоти адабии адибони музофоти Панҷоб (1926) буд, ки нависандагонро сарфи назар аз мансубияти мазҳабӣ ва ҷамоатӣ муттаҳид мекард. Ин созмон 10 сол пеш аз бунёди “Анҷумани адибони тараққиёнкашӣ Ҳиндустон” (1936) ташкил ёфтааст, ки шояд барои ба вучуд омадани дигар чунин ташкилотҳо дар қаламрави Ҳиндустони мустамликавӣ боис шуда бошад. Ҳикмат Раҳмат Дар китоби “Овози ёре аз ҳар диёре” ҳамон шеърҳои Дҳани Рам Чатриро, ки нисбат ба дигар шеърҳои ҳаҷми калонтар доранд, шомил кардааст. Ин шеърҳо инҳоянд: “Балои нодонӣ” (ибора аз 72 мисраъ), “Бевазан” (ибора аз 96 мисраъ) ва “Амритсар” (ибора аз 78 мисраъ). Дар китоби “Таронаҳои Панҷоб” бошад 14 шеъри шоир, аз ҷумла се шеъри дар боло ёдшуда, ҷой доранд. Шеърҳои дигар инҳоянд: “Забони модари ро

ҳифз созем”, “Панҷоб”, “Шоир”, “Дехқон”, “Истикболи борон”, “Рӯди Аток”, “Фавора”, “Борон”, “Баҳор”, “Худои шоир” ва “Туро меёбам”.

Мисли бисёр шоирони тоҷик, аз ҷумла шодравон Лоик Шералӣ, ки дар шеърҳои худ аъло доништану ҳифз намудани забони модариро таъкид менамоянду мавҷудияти онро кафили зиндаву ғаёл будани миллат мешуморанд, Дҳани Рам Чатрик дар шеъри “Забони модариро ҳифз созем” ҳамватанону ҳамзабонҳояшро даъват менамояд, ки оқилонаву ҷасуруна забони модариро ҳифз намоянду эҳтиром кунанд. Ҳадафи тарҷумон ҳам дар ҳамин аст, ки мо ҳам бояд ҳамин гуна муносибатро нисбат ба забони модарии худ дошта бошем. Дар поён порчае аз ҳамин шеъри ёдшуда иқтибос мегардад:

Ману ту ҳеч гоҳе ҳақ надорем,
Барем аз ёд забони модариро!
Дар он бошад тамоми ҳастии халқ,
Ба панҷобӣ бувад гуфтор зебо.
Бувад он кони ганҷу сарвати мо,
Варо додан ба бод асло нашояд.
Азизу муътабар дорем чун ҷон,
Забонро ҳифз доим кард бояд!
Бувад он бар дилу бар дида наздик,
Ҳаловатбахш бошад ҳар каломаш.
Бидеҳ бар лаҳни зебодухтарон гӯш,
Ба дил гардад зиёда эҳтиромаш.
Чӣ хуш дар тӯй кас бо найнавозе
Суруди тозае хонад, сарояд.
Зи ҳар як ҳарф розе гардад ифшо,
Забонро ҳифз доим кард бояд!

[9, 106]

Мавзуи ватандӯстиро дар эҷодиёти ҳамаи адибони Ҳинд дида метавонем. Ин мавзӯ, хусусан дар солҳои мустамликаи Британияи Кабир будани Ҳиндустон ва ҷунбишҳои мардумӣ, ҳаракатҳои миллий-озодихоҳӣ мавзуи меҳварии тамоми адибони Ҳиндустон буд. Дар эҷодиёти Дҳани Рам Чатрик низ ин мавзӯ мақоми хос дорад. Тасдиқи инро дар навиштаҳои ӯ, аз ҷумла дар шеъри “Панҷоб”, ки аз 6 қисм (101 мисраъ) иборат аст ва шеъри “Амритсар” (39 байт) дида метавонем. Амритсар шаҳрест дар шимолу ғарби Ҳиндустон дар музофоти Панҷоб. Аҳолиаш тақрибан 1 миллиону 200 ҳазор нафар. Амритсар шаҳри муқаддаси сикхҳост. Аз ҷониби гуруи ҷоруми сикхҳо Рам Дас (сикхҳо даҳ гуру доранд) соли 1577 таъсис ёфтааст. Шаҳр номи худро аз ҳавзи муқаддас гирифтааст, ки дар маркази он Ҳармандир Соҳиб, ибодатхонаи (гурдвара) асосии сикхҳо “Ибодатхонаи тиллоӣ” ҷойгир аст. Тарҷумон мазмуни ин ду манзумаро ҷунон тарҷума кардааст, ки гӯё худ Панҷобро бо ҷашмони худаш дида бошад дар мавзӯҳои мухталифаш, аз ҷумла дар кӯчаву майдонҳои шаҳри Амритсар сайру гашт кардааст. Ин аз он сабаб сифати арзишманд гирифтааст, ки Ҳикмат Раҳмат худ, тавре ёдовар шудем, шоир аст ва барояш интиҳоби шеъри хуб, фаҳмидани андешаҳои аёну нисбати шоири дигар аз тариқи ашъори ӯ, ки хангоми тарҷума дар асл кори ниҳоят муҳим аст, мушкилӣ намеорад. Вақте ба тарҷумаи ин шеърҳо менигарем, онҳо аз аввал то ба охир бо мазмуни дилҷаспу тасвири

мафтункунанда диққати моро ба худ чалб мекунад. Масалан, чун аз шеъри “Амритсар” иқтибосе оварданӣ мешавем, мебинем, ки ҳар як байти он ин ҷо беҳтарин иқтибос шуда метавонад. Барои тасдиқи ин фикр чанд байтро аз он меорем:

Бувад кӯҳхоят басо нозанин,
Ба даври ту чун ҳалқаи нуқрагин.
Гар он ҳалқа бошад чун ангушттарин,
Ту заррин нигинӣ, ту заррин нигин!...
Баланде дар олам мақоми ту шуд,
Шароби саодат ба ҷоми ту шуд...
Ту бо адлу инсоф қардӣ зафар,
Ба қасди бади ҳасми бедодгар.
Навиштӣ ба хун шарҳи аҳволи худ,
Ки он дар шучоат китобе бишуд...
Ба боғу чаманзори Ҳиндустон,
Туй шамси тобону партавишон.

[12, 248-250]

Дигар шеърҳои Дҳани Рам Чатрик “Шоир”, “Дехкон”, “Истикболи борон”, “Рӯди Аток”, “Фавора” ва ғ. низ ҷолиби диққат мебошанд. Бисёр шоирон худ бо унвони “Шоир” шеърҳо гуфтаанд. Дҳани Рам Чатрик низ ин корро муносиб дидааст. Вай дар симои шоир шахси қавиירוаеро мебинад, ки ғамхори халқ буда, дар паҳлӯи ӯ истода, бо ғаму дард ва шодию хушҳолиаш шарик мебошад. Дар воқеъ, дар Ҳиндустон аз замони қадим ҷомеа қадри зиёд дорад. Ҳиндустонро дар ҷаҳон на танҳо макбараи олишони Тоҷмаҳал, балки шоирони абадзиндаи он ба мисли Калидаса, Тулсидас, Равиндранатх Тҳакур, Муҳаммад Иқбол ва мисли инҳо машҳур кардаанд. Дҳани Рам Чатрик шоирро ҷашми уммеди халқу ватан мешуморад:

Кунад така давлат туро доимо,
Чу ҷашмони уммеди халқу Ватан.
Ту мефаҳмӣ рози баду некро,
Туро шодию ғам бигӯяд сухан...
Накӯ қардан эҷоду бар қас мадад,
Ҳамедонӣ ту қарзи вичдони худ.
Ба пойи қасе гарқи хоре халад,
Қашӣ қарди онро ту бар ҷони худ.

[12, 16-17]

Дар шеъри “Худои шоир” бошад Дҳани Рам Чатрик шоирро ошики беқарор, ҷӯи латофату назокат, дорандаи дили пурхавотиру беабру тоқат номидааст. Ин шеър ва дигар шеърҳои тарҷумашудаи Дҳани Рам Чатрик бо хусни баёни тарҷумон оҳанге гирифтааст хонданию шуниданӣ.

Ҳикмат Раҳмат 15 шеъри шоири дигари машҳури понҷобӣ Моҳан Сингро (1905-1978) тарҷума кардааст, ки онҳо дар китоби “Таронаҳои Панҷоб” гирд оварда шудаанд. Дар китоби “Овози ёре аз ҳар диёре” аз ин 15 шеър ҳамагӣ 5 шеър, аз ҷумла шеърҳои “Суруди духтари панҷобӣ”, “Духтари патҳохарӣ” (дурусташ Патҳарӣ. Патҳарӣ деҳаест дар ноҳияи Видиша, музофоти Мадҳя Прадеш), “Дар роҳ”, “Ёди мозӣ” ва “Пеш мебояд равем” дода шудаанд. Шеърҳои дигар инҳоянд:

“Нокфурӯш”, “Кашмир”, “Соҳиб Каур”, “Суруди ҷавонӣ”, “Машғал”, “Суруд”, “Ба ёдаш зинда мебошам”, “Навбаҳорон даррасидааст”, “Суруди сулҳ” ва “Лабханди гул”.

Мо дидем, ки бисёр шеърҳои шоирони Ҳиндро, ки Ҳикмат Раҳмат тарҷума кардааст дар вақташ дар нашрияҳои гуногун чоп шудаанд аз китоби “Овози ёре аз ҳар диёре” берун мондаанд, пас сабаби инро аз тарҷумон пурсидем. Устодро ҷавоб ин аст: – “Боқӣ дар нашри оянда”.

Ҳамон шеърҳои Моҳан Сингхро, ки Ҳикмат Раҳмат барои тарҷума интихоб намудааст, ҳар кадом бо ягон хусусияте аз манфиати тарбиявии худ дарак медиҳанд. Чунончи дар шеъри “Пеш мебояд равем” даъватҳое дида мешаванд, ки барои беҳбудии халқу Ватан гуфта шудаанд ва ҳамчун шоҳиди ватандӯсту озодихоҳ будани ҳуди шоир мебошанд:

Садди қисмат карда дур аз роҳи худ,
Пеш мебояд равем имрӯз мо...
То гузар созем мо аз ҳафт баҳр,
Ром карда мавҷҳои ваҳширо.
То ки бишқофем ҷалби осмон,
Дар итоат оварем истораҳо...
З-иштибоҳу тарс гӯем: – Алҳазар!
Дар раҳи ҳар шуъла бошад ҷашмҳо,
То ки бидрад пардаи зулматсаро...
Садди қисмат карда дур аз роҳи худ,
Пеш мебояд равем имрӯз мо!

[12, 255-256]

Дар таърихи адабиётҳои Ҳиндустон, аз ҷумла адабиёти панҷобӣ Амрита Притам ном адибае ҳар замон ёд мешавад, ки ин тасодуфӣ нест. Амрита Притам (1919-2005) – аввалин шоира ва нависандаи панҷобӣ мебошад, ки ба забони панҷобӣ асарҳо офарида, дар асри XX на танҳо дар Ҳиндустон, балки берун аз он соҳиби шуҳрати ҷаҳонӣ шудааст. Мирзо Турсунзода ба эҷодиёти Амрита Притам баҳои баланд дода, ӯро “шоираи зебои панҷобӣ” [6,12] номидааст. Ҳикмат Раҳмат панҷ шеъри ин адибаро, ки “Дар назди портрети Ленин”, “Ҷашми таърих”, “Менависам шеъру меҳонам суруд”, “Суруди арӯс” ва “Нома” унвон доранд, тарҷума кардааст. Шеъри “Дар назди портрети Ленин” дар маҷмуаи “Таронаҳои Панҷоб” чоп шудааст, лекин бо сабаби аз байн рафтани замони Ленин дар китоби “Овози ёре аз ҳар диёре” шомил нест. Ҳангоми кироати ашъори Амрита Притам услуби шеърҳои устод Мирзо Турсунзода ба ёд меояд, тавре ки дар шеъри “Менависам шеъру меҳонам суруд” омадааст:

Менависам шеъру меҳонам суруд,
То расад бар дӯстону душманон овози ман.
Мешитобам ман ба кӯят, эй нигори меҳрубон,
То бигардӣ як даме ҳамрози ман.

[12, 267]

Ҳиндшиноси рус Н. Толстая маҳз ба ҳамин шеър ишора карда, чунин зикр кардааст. “Дар яке аз шеърҳои охири Амрита Притам - «Шеър менависам» ақидаи шоирии ӯ дарҷ шудааст» [10-12].

Ҳикмат Раҳмат ба ғайри шоирони Панҷоб боз як шеъри шоираи ҳиндизабон Субҳадра Кумарӣ Чауҳанро, ки “Рӯзгори ман” ном дорад, тарҷума намудааст. Субҳадра Кумарӣ Чауҳан (1904-1948) дар Ҳиндустон ҳамчун шоир, нависанда ва муборизи роҳи озодӣ машҳур аст. бадбахтона як сол ҳам даврони озодиро надида, 15 феввали соли 1948 дар натиҷаи садамаи автомобилӣ ба ҳалокат расид. Адиба бо достони асарҳои мазмуни озодию ватандӯстӣ доштаниш, алалхусус достони “Ранӣ аз Чҳансӣ” дар саросари Ҳиндустон ва берун аз он машҳур шудааст. Чауҳан аз ҷумлаи он шоиронест, ки дар тамоми Ҳиндустон ҳаводорони ниҳоят зиёд дорад ва ашғораширо бо муҳаббату тавачҷуҳи хос мутолиа мекунанд. Шеъри “Рӯзгори ман” ба забони ҳиндӣ “Mera jivan” (Зиндагии ман) ном дорад ва ба забони русӣ ҳамчун “Моя жизнь” тарҷума шудааст. Яъне дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ ҳангоми тарҷума унвони шеър ҳамон тавре, ки ҳаст, ҳамон тавр мондааст. Инро мо барои он таъкид мекунем, ки дар вақти тарҷума бисёр вақт бо сабабҳои гуногун унвони шеърро дигар мекунанд. Шеъри “Рӯзгори ман” дар китоби “Молнии и лотосы” (Барқ ва нилуфарҳо) соли 1975 дар шаҳри Маскав дар тарҷумаи Сергей Леонидович Северцев (насаб Фейнберг) чоп шудааст. Ҳикмат Раҳмат маҳз ҳамин тарҷумаро истифода кардааст. Дар китоби “Барқ ва нилуфарҳо” намунаи осори шоирони гунгунзабони Ҳиндустон гирд оварда шудаанд, ки онҳоро 12 ҳиндшиносони рус аз забонҳои ҳиндӣ, бангоӣ, урду, панҷобӣ, маратҳӣ ва ғайраҳо таҳтуллафзӣ тарҷума карданд ва онҳоро Сергей Северцев ба риштаи назм даровардааст. Хуб, ба ҳар ҳол ба тарҷумаи шеъри С.К. Чауҳан “Рӯзгори ман” бармегардем. Ба тарҷумаи ин шеър махсус бояд диққат дод. Ҳам дар тарҷумаи русӣ ва ҳам дар тарҷумаи тоҷикӣ ин шеър намунаи беҳтарини санъати тарҷумонӣ шуда метавонад. Ҳикмат Раҳмат ҳадафи адибаи мубориз ва некбинро хуб пай бурдааст. Дар воқеъ, адибони муборизи Ҳиндустон дар мисоли ҳислат ва қорнамоии худ тавонистаанд нишон диҳанд, ки бо иншои ин ё он шеър чӣ меҳаҳанд ва саҳт боварӣ доранд, ки на шикоят аз нотақвоии худ, балки боварӣ ба тавоноии худ, ояндаи дилхоҳ насиб мегардад:

Фигону нола набвад дар сириштам,
Дар олам бо табассум зиндаам ман.
Ҳазорон орзу мепарварам ман,
Диле дорам ба нури шавқ равшан.
Нанолам ҳеч аз ноомади қор,
Шикасти рӯзгорам нашканад дил.
Магар бошад раво аз ину аз он
Даруни синаи кас бишканад дил.

[12, 270-271]

Субҳадра Кумарӣ Чауҳан ин манзумаро дар замони мустамлика, яъне зери асорати англисҳо будани Ҳиндустон навиштааст. Ин ҷо шикоят аз зулми мустамликадорон нест, вале даъвати ба неруи худ боварӣ доштан, онро барои иҷрои мақсаде истифода бурдан ва худро барои фардои хушиовар омода кардан дида мешавад. Барои раҳой ёфтаг аз ҳар навъ тираҳолии ноумедӣ ва нишон додани қаҳрамоноии ватанхоҳӣ бояд соҳибҷасорат шуд. Хусусияти тарбиявию пурҷасорат намудани инсон дар ин шеър хувайдост ва маҳз ҳамин сифат ишора ба аҳаммияти он аст:

Ту гӯй талх бошад шаҳди даврон,
Қучо ёбӣ қасе, қ-онро бинӯшад?
Бидеҳ як қоса аз он, ман бинӯшам,
Ки дил дар синаам аз он бичӯшад.

Пару боле, ки дорад орзуям,
 Маро омодаи парвоз карда.
 Ва уммеди футӯҳи осмонҳо
 Маро бо ахтарон ҳамроз карда.
 Раҳи ман, гарчи пур аз печу тоб аст,
 Вале равшан бувад бо нури уммед.
 Барори кори ман дар бебарорист,
 Маро поёни шаб умрест испед.

[12, 271]

Дар интиҳоби ин шеър, агар сухан аз қимату аҳаммияти он равад, тарҷумон дар тарҷумааш муваффақ шудааст. Ин ҷо ҳадафи мо нукта ба нукта санҷидани он нест, ки то ҷӣ андоза шеъри тарҷумашуда ба гунаи русию ҳиндияш наздик шудааст, лекин барои тасдиқи он, ки Ҳикмат Раҳмат дар воқеъ истеъдоди хуби тарҷумонӣ ва назмофарӣ дорад, зарур аст ба ин ҷониб каме таваққуф кунем. Ҳикмат Раҳмат забони ҳиндиро балад нест. Вай шеъри “Зиндагии ман”-ро аз забони русӣ тарҷума кардааст, Вале чун тарҷумаи тоҷикиро ба гунаи русию ҳиндӣ муқоиса мекунем, фикр мекунем, ки гӯё тарҷумон ин шеърро мустақим аз забони ҳиндӣ тарҷума карда бошад. Дар забони ҳиндӣ оғози ин шеър ҷунин аст:

Meyn hansna sikha hey,
 Meyn nahin janti sona.

Тарҷумаи тахтуллафзияш: Ман табассум кардан омӯхтам,
 Ман гиря карданро наомӯхтаам.
 Тарҷумаи русияш: Я плакать никак не могу научиться,
 С улыбкой на свете живу.

[4, 247]

Акнун боз менигарем ба тарҷумаи Ҳикмат Раҳмат:

Фиғону нола набвад дар сириштам,
 Дар олам бо табассум зиндаам ман.

Ин тарҷума як бори дигар маҳорати баланди тарҷумонии Ҳикмат Раҳматро собит менамояд. Дар маҷмӯъ бурди тарҷумон дар он аст, ки ӯ ҳангоми тарҷума на танҳо маънои матнро пурра баён мекунад, балки фазо ва хусусиятҳои услуби муаллифро, ки дар матн хеле муҳим ва ҳатто нақши ҳалқунанда дорад, онро низ нигоҳ дошта метавонад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Иванов В.В. Актуальные проблемы теории художественного перевода [Текст] / В.В. Иванов. – Москва, 1967.
2. Мастерство перевода [Текст] / Копаниев П.И. – Москва, 1975.
3. Искусство перевода [Текст] / И. Левин – Москва, 1974.
4. Молнии и лотосы [Текст]. – Москва. 1975. – С. 247.
5. Муллоджанова З. Стиль оригинала и перевод [Текст] / З.Муллоджанова. – Душанбе, 1973.

6. Поэзия индийских друзей. Сборник стихов “Молнии и лотосы” [Текст]. – Москва, 1975. – С. 12.
7. 100 Poems by Faiz Ahmed Faiz. Тарҷумаи Сарват Раҳмон. Nev Delhi, 2002, pr. 63.
8. Стихи пенджабских поэтов [Текст]. – Москва, 1957.
9. Таронаҳои Панҷоб [Текст]. Тарҷумаи Ҳикмат Раҳмат. Душанбе, 1983. – С. 5.
10. . Предисловие. Стихи пенджабских поэтов [Текст]/ Толстая Н. – Москва, 1957. – С. 12.
11. Файз Аҳмад Файз. Рӯҳи озод [Текст] / Файз Аҳмад Файз. – Душанбе, 1977. – С. 29.
12. Ҳикмат Раҳмат. Овози ёре аз ҳар диёре. Ҷилди I [Текст] / Ҳикмат Раҳмат. – Душанбе, 2007. – С.95.
13. फैज़ अहमद फैज़ I प्रतिनिधि कविताएं I नयी दिल्ली, 1991, पृष्ठ 152 I
14. <https://minskperevod.by/stati/hudozhestvennyj-perevod>

САҲМИ ҲИКМАТ РАҲМАТ ДАР ТАРҶУМАИ АСАРҲОИ АДИБОНИ ҲИНД

Аз солҳои панҷоҳуми асри XX инҷониб асарҳои адибони шинохтаи ҷаҳонро тарҷумонҳои тоҷик тарҷума карда, аз тариқи маҷаллаву рӯзномаҳои ҷумҳурӣ ва ё дар шакли китобҳои ҷудогона ба хонандагон тоҷик пешниҳод намуда истодаанд. Дар байни онҳо ба ғайр аз тарҷумонҳои касбӣ боз тарҷумонҳои дигар, аз ҷумла адибон, рӯзноманигорон, кормандони илм ва дигар дӯстдорони адабиёти бадеии ҷаҳон мебошанд. Ҳар кадоме аз ин тарҷумонҳо дар тарҷумаи асарҳои адибони хориҷӣ саҳми муайяне гузоштаанд, ки имрӯз мо бо намоёнтарин адибони ҷаҳон ва беҳтарин офаридаҳои онҳо бемалол шинос шуда метавонем. Аксарияти тарҷумонҳое, ки мо бо онҳо нисбатан зиёдтар шинос шудем, кори тарҷумониро ҳамчун шуғли муваққатӣ интихоб кардаанд, ё аз рӯйи кадом зарурате ва ё барои иҷрои фармоише ба ин кор даст задаанд. Фармоишҳо, аслан ҳамон вақт бештар мешуданд, ки агар солгарди ягон адиби хориҷиро ба нақша гирифта бошанд. Лекин, тавре мушоҳида шуд, фақат шумораи хеле кам тарҷумонҳо ба ин кор аз рӯйи шавқу завқу воқеият доимӣ ва касбӣ камар бастаанд. Дар қатори ин гуна тарҷумонҳо журналист, шоир ва инсони адабдӯст Ҳикмат Раҳматро, ки аҳли қалами ҷумҳурӣ хуб мешиносад, шомил кардан мумкин аст. Соли 2007 дар ду ҷилд асарҳои манзуру мансури адибони хориҷиро, ки Ҳикмат Раҳмат аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст, дар шаҳри Душанбе аз тариқи нашриёти “Анҷумани Деваштич” бо номи “Овози ёре аз ҳар диёре” ба таърифи расид. Дар мақолаи мазкур дар асоси ҳамин асар ва боз дигар кори Ҳикмат Раҳмат ба мисли “Таронаҳои Панҷоб” кӯшиш карда шуд, ки чанд андешае оид ба ҳунари тарҷумонии ин тарҷумон таҳлил гардад.

Калидвожаҳо: Ҳикмат Раҳмат, тарҷумон, адабиёт, шоир, адибони Ҳиндустон, шоирони Панҷоб, овози ёре аз ҳар диёре, ҳунари тарҷума кардан, забони русӣ, Дҳанирам Чатрик, Моҳан Синг, Амрита Притам, Файз Аҳмад Файз.

Ҳабибулло Рачабов – д.и. ф., профессор, сарҳодими илмӣ шуъбаи ҷанубӣ-шарқии Осиёи Институти омӯзиши масъалаҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Индекс: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 17, тел. 907-96-30-00.

ВКЛАД ХИКМАТА РАХМАТА В ПЕРЕВОД ИНДИЙСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Начиная с пятидесятих годов XX века таджикские переводчики переводили произведения всемирно известных писателей и представляли их таджикскому читателю через журналы и газеты республики или в виде отдельных книг. Среди них, помимо профессиональных переводчиков, есть и другие переводчики, в том числе писатели, журналисты, ученые и другие любители мировой литературы. Каждый из этих переводчиков внес определенный вклад в перевод произведений зарубежных писателей, так что сегодня мы можем легко познакомиться с самыми известными писателями мира и их лучшими творениями. Большинство переводчиков, с которыми мы познакомимся подробнее, выбрали работу по переводу как временное занятие, либо по какой-то необходимости или для выполнения заказа. Заказы, обычно бывали больше, когда были планированы юбилей известных писателей. Однако, как было замечено, лишь очень небольшое количество переводчиков занимается этой работой из-за реального, постоянного и профессионального интереса. К числу таких переводчиков можно отнести журналиста, поэта и литератора Хикмата Рахмата, хорошо известного жителям нашей республики. В 2007 году в Душанбе издательством «Анжумани Деваштич» под названием «Голоса друзей из разных стран» в двух томах были изданы произведения зарубежных писателей, переведенные Хикматом Рахматом с русского на таджикский язык. В данной статье на основе этого произведения и другого произведения Хикмата Рахмата, а именно «Песни Пенджаба», предпринята попытка проанализировать некоторые особенности переводческого искусства этого известного переводчика.

Ключевые слова: Хикмат Рахмат, переводчик, литература, поэт, писатели Индии, поэты Пенджаба, голоса друзей из разных стран, искусство перевода, русский язык, Дханирам Чатрик, Мохан Сингх, Амрита Притам, Файз Ахмад Файз.

Хабибулло Раджабов – д.и. ф., профессор, сарходими илмии шубъаи чанубӣ-шарқии Осиёи Институти омӯзиши масъалаҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Индекс: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17, тел. 907-96-30-00.

HIKMAT RAHMAT'S CONTRIBUTION TO THE TRANSLATION OF INDIAN LITERARY WORKS

Since the fifties of the twentieth century, Tajik translators have translated the works of world famous writers and presented them to the Tajik reader through magazines and newspapers of the republic or in the form of separate books. Among them, in addition to professional translators, there are other translators, including writers, journalists, scientists and other lovers of world literature. Each of these translators made a certain contribution to the translation of works of foreign writers, so that today we can easily get acquainted with the most famous writers in the world and their best creations. Most of the translators we met in more detail chose translation work as a temporary activity, either out of some necessity or to fulfill an order. Orders were usually larger when anniversaries of famous writers were planned. However, as has been observed, only a very small number of translators undertake this work out of real, permanent and professional interest. Among such translators is the journalist, poet and writer Hikmat Rakhmat, well known to the residents of our Republic. In 2007, in Dushanbe, the Anjumani Devashtich publishing house, under the title “Voices of

Friends from Different Countries,” published works of foreign writers in two volumes, translated by Hikmat Rakhmat from Russian into Tajik. In this article, based on this work and another work of Hikmat Rahmat, namely “Songs of Punjab”, an attempt is made to analyze some of the features of the translation art of this famous translator.

Key words: Hikmat Rahmat, translator, literature, poet, writers of India, poets of Punjab, voices of friends from different countries, art of translation, Russian language, Dhaniram Chatrik, Mohan Singh, Amrita Pritam, Faiz Ahmad Faiz.

ТАҲҚИҚОТИ МАМЛУ АЗ ГАВҲАРИ МАОНӢ

(Дар ҳошияи китоби Олимҷон Хочамуродов. Насри зеҳнгарои форсии Эрон дар қарни XX. – Душанбе, 2003. – 233саҳ.)

Ғиёсиев М.¹

Тадқиқи насри бадеӣ фарогири масъалаҳои мубрамест, ки дидгоҳи вижа, афкори саҳеҳу сарех, дониши кавӣ, таҳлили амиқу доманаторро бар мабной бурҳони қотей тақозо менамояд ва хулосаю натиҷагирӣро дархурди суҳанҳои сарбастаи илми адабиётшиносӣ мегарданд. Гузашта аз ин, афкори рангине, ки дар раванди таҳқиқ дастрас мегардад, солиёни зиёд ва ҳатто қарнҳо дар хидмати пажӯҳишгарони соҳа қарор мегиранд, ҳамчун сарчашмаи муҳимми илмӣ ҷиҳати баҳрабардорӣ аз таҳқиқоти мамлу аз гавҳари маонӣ.

Дар ростии арзи матлаби ғавк, ба гунаи намуна метавон тадқиқоти гаронарзиши доктори илмҳои филологӣ, профессор Олимҷон Хочамуродов бо унвони “Насри зеҳнгарои форсии Эрон дар қарни XX” – ро мавриди таваҷҷуҳ қарор дод.

Дастгоҳи маърифати донишманди мутҳарам мазмунеро перомунӣ масоили насри зеҳнгароии форсӣ дар ихтиёри аҳли завқ волегузорад, ки саршор аз ақоиди нобу фикри тару тозаанд.

Воқеан, бояд тазаққур дод, ки китоби мавриди назар ҳанӯз соли 2003 интишор шудааст ва то имрӯз наздик ба муҳтавои арзишманди он маводи дигаре рӯйи ҷоп наомадааст. Бо дарназардошти сарчашмаи муҳим будани тадқиқоти мазкур оид ба насри зеҳнгарои форсии Эрон ва дар мабной ҳикмати бузургони санъати суҳангустарӣ, ки таъбир қардаанд: нола зи дил, доғ аз сина бархеставу сиришт аз дида мечакад, яъне дар таҳқиқ низ шартӣ меҳварӣ дидгоҳи тоза ва дақиқ бояд аз афкор бархезад, то ки хонанда ба истиклоли андешаи муҳаққиқ эътимод пайдо кунад. Ба истилоҳ, тадқиқот бояд паём дошта бошад, мисли дигар осори баргузида. Ва тадқиқоти устои арҷманд Олимҷон Хочамуродов “Насри зеҳнгарои форсии Эрон дар қарни XX”, ки аз қаламашон ранги маонӣ мечакад аз шумори ҳамин гуна пажӯҳишҳои гаронмоянд.

Дар муқаддимаи рисола муаллиф зарурат ва мубрам будани тадқиқотро возеҳу равшан баён менамояд. Пайдоиш ва интишори новеллаҳои равонӣ-зеҳнгарои форсӣ, новеллаҳои равонии Содиқи Ҳидоят нахустин падидаҳои насри зеҳнгаро дар адабиёти муосири Эрон, новеллаҳои Бузурги Алавӣ – марҳилаи тақомули насри равонии форсӣ, “Буфи кӯр” – и Содиқ Ҳидоят ва масъалаҳои рушди насри зеҳнгарои форсӣ, “Буфи кӯр” – нахустин қиссаи зеҳнгарои форсӣ, гурез аз воқеият дар насри зеҳнгаро, устурапардозӣ-як шакли гурез аз воқеият, Тақии Мударрисӣ ва қиссааш “Яқулиё ва танҳои ӯ”, Баҳром Содиқӣ ва қиссаи “Малакут”-аш, “Ҷараёни Сайёли зеҳн”- шакли тақомули насри зеҳнгаро, Ҳушанги Гулшерӣ ва “Шоздаи Эҳтиҷоб”-и ӯ (Шозда – муҳаффафи шохзода) фарогири қисми 1-боби аввал, боби дувум; қисми 2-боби сеюм, боби чорум буда, хулоса, шарҳи истилоҳоту вожаҳо ва китобнома рисолаҳо ҳусни ифодату маънӣ бахшидаанд.

Муқаддимаи рисола ба раванди омӯзиш ва таҳқиқи гароиши ҷомеаи Эронӣ, ба вижа ҷавонон ба насри бадеӣ, ниёз ба асари нақдӣ, ки шарҳи жанрҳои адабии типӣ аврупоиро дар миён гузорад, нахустин тадқиқоти монографӣ роҷеъ ба насри муосири форсӣ дар Эрон ва дар маҷмӯъ таномули насри зеҳнгарои форсӣ дар зарфи ҷиҳил сол (аз солҳои сиём то аввали солҳои ҳафтодуми қарни XX)

¹ **Меҳриддин Ғиёсӣ** – номзоди илмҳои педагогӣ, мудири шӯъбаи иттилоот, робитаҳои илмӣ ва омӯзиши тамаддуми Шарқи Маркази мероси хатти назди Раёсати АМИТ.

ва хусусиятҳои умдаи он бахшида шуда, дидгоҳи ҷадиду илмӣ муаллиф перомони масоили ғавқ арзёбӣ мешавад.

Суоли матраҳ ин аст, ки чаро мо акнун баъди бисту се соли интишори рисолаи мавриди назар, бо вучуди он ки дар бораи он донишмандони мухтарами кишвар назари мусбати худро ироа кардаанд, даст задем.

Баррасӣ ва ё омӯзиши новеллаҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишварҳои олам, хосса Федератсияи Россия, ки тайи солҳои охир дар технологияи таълиму тарбия, ба истилоҳ технологияи педагогӣ муваффақиятҳои назаррасро ноил шудаанд, ба ҳукми қатъӣ даромада, дар асоси далелҳои шоеи илмӣ муҳқиқин ба натиҷа расидаанд, ки новелла ҳамчун жанри хурди адабӣ, дар мусовӣ ба аҳамияти муҳим доштани дар адабиёт, дуруст таълим додани он дар муассисаи таълимии миёна аз нуктаи назари таҳсилот рушди тафаккури интиқодӣ низ хело муфид буда, ҳамчун як унсур дарки асосҳои тарбияву таълими комил махсуб мешавад. Ба таъбири дигар кӯтоҳии суҷаи новелла, ки аз дидгоҳи мазмун олист (панду андарз) дар симо ва шахсияти нависанда таҷаллӣ мегардад. Тибқи тақозои замони муосир (ҳар давраи замон бо дарназардошти зуҳури ҳавосид - воқеаву таҳавуллот дар ҷомеа наслеро бо дидгоҳи вижа тавлид мекунад) тавсия додаанд, ки таълими новеллаҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар зинаҳои гуногун васеъ ба роҳ монда шавад. Шарҳи бештари матлаб аз доираи баҳси инҷониб хориҷ аст.

Аз ин лиҳоз, таҳлили дигарбораи рисолаи “Насри зеҳнгарои форсии Эрон дар қарни XX” ба суоли дар миёнгузошта посухи аниқ дода метавонад, зеро ҷанбаҳои муҳими насри зеҳнгаро дар он аз ҷониби муаллиф бо ҳулосаҳои саҳеҳу қобили дарк таҳқиқ шудаанд ва ҷойи тардид нест, ки андешаҳои қобили қабули муҳқиқи дақиқназар паҳлуҳои норавшани масъалаи мазбурро мувофиқи таъби соҳибназарон рӯшан намуда, мавриди баҳрабардории масъулини соҳаи таҳсилот қарор мегиранд.

Қисми аввали китоб бо унвони “Пайдоиш ва инкишофи новеллаҳои равонӣ – зеҳнгарои форсӣ” дар ду боб - “Новеллаҳои равонии Содиқи Ҳидоят – нахустин падидаҳои насри зеҳнгаро дар адабиёти муосири Эрон” (масъалаҳои жанр ва сохтор) ва “Новеллаҳои Бузурги Алаӣ – марҳилаи тақомули насри равонии форсӣ” (поэтикаи сохтор) – ро бо таҳлилҳои пурсарех фаро мегирад.

Фалсафаи нигориши муаллиф дар баҳси аввали рисола дар баёни матлаби зер нухуфтааст, ки фармудааст:

“Насли нависандагони солҳои 30-юм, қабл аз ҳама Содиқи Ҳидоят ва пайравони ӯ, бо диди нав ва таҷрибаву ихотаи кофӣ аз ғановати адабиёти ватанӣ ва ҷаҳонӣ по ба арсаи достонависӣ гузоштаанд. Дар паҳлуи насри воқеъгарою танзомез ва интиқодие, ки аз даврони адабиёти равшангароӣ ва машрутаҳои сарчашма гирифта буд, ҳамчунин насри равонӣ зеҳнии романтикӣ ғайривоқеие, ки зодаи гурез аз воқеият ва қовиш дар ҷаҳони ботинӣ инсон ва ҳештаншининосист, ба вучуд меояд” (сах.15-16).

Муҳаққиқ поёни таҳқиқи асрори зуҳури насри равонӣ зеҳнӣ дар адабиёти Эрони солҳои 30 – 40 – уми асри мозӣ ба тавзеҳи мукаммалӣ матлаби болозикр пардохта, боби аввали қисми якуми рисола бо унвони “Новеллаҳои равонии Содиқи Ҳидоят – нахустин падидаҳои насри зеҳнгаро дар адабиёти муосири Эрон (масъалаҳои жанр ва сохтор)” оғоз бахшид, таъйид менамоянд, ки Содиқи Ҳидоят бо дидгоҳи ҳосу сабқу равиши эҷодии нав дар насри форсии адабиёти муосири Эрон ворид шуда, чунин тозақориҳо ҳам дар шакл ва низ тарҳи мавзӯ падидаи навин дар насри бадеии форсӣ аз шумор меоянд.

Таҳлили насри зеҳнгароӣ, ки дар адабиёти ҷаҳон падидаи тоза арзёбӣ шудааст, таҳқиқи зеҳнияти қаҳрамони бадеӣ кори заҳматталаб буда, мавриди таъкид ин нукта ҳам ҳаст, ки насри зеҳнгароӣ як усули дигари баёни воқеии ҳаёти инсонхост, дар ростои ҳақиқати зиндагӣ. Аз ҳамин

нигоҳ, муҳаққиқ мефармояд: “Дар маркази диди нависанда инсон бо тамоми дардҳову ранҷо ва орзуву омолаш қарор мегирад, ки дар тасвири чунин инсон Содиқи Ҳидоят бо дарназардошти муҳити иҷтимоии қаҳрамонон ба бозофаринии ҷаҳони ботину характер мепардозад” (саҳ. 17).

Мӯчиби муваффақ шудани нависандаро муаллифи рисолаи мавриди таваҷҷуҳ пеш аз ҳама дар он ба мушоҳида гирифтаанд, ки ӯ дар раванди эҷоди қиссаву новеллаҳои иҷтимоӣ, ҳаҷвӣ, тамсилӣ, лирикӣ ҳамзамон як баст новеллаҳои психологӣ - “Зинда ба гӯр”, “Се катра хун”, “Арӯсаки пушти парда” ва амсоли инро интишор намуд ва ин новеллаҳо шакли комили новеллаи равонии форсиро ташкил медоданд. Ва ба ин ақида мӯътақиданд, новеллаи психологӣ форсӣ дар солҳои 30-40-уми асри XX ташкил ёфтааст. Дар ин замина афкори эроншиносии гурҷӣ хонум М.Ш. Буржандазеро муаллифи рисола роҷеъ ба ташаккули новеллаи равонии форсӣ дар нимаи дууми асри XX рад қарда, инкишофу анҷоми рушди ин навъи жанрро мансуб ба солҳои 30 – 40 – уми қарни XX медонад, бар асоси новеллаҳои Содиқи Ҳидоят ва Бузурги Алавӣ.

Дар қисми мазбур новеллаҳои равонии Содиқи Ҳидоят аз дидгоҳи сабки нигориш, аз қавли донишманди нуктадон, таҳлил гардида, дар заминаи баррасии пурмухтавою шигарфи “Буфи кӯр”, “Зинда ба гӯр”, “Се катра хун” ва ғайра ба хулосаҳои илмӣ дақиқу саҳеҳ мерасад, ки поёнтар танзим хоҳанд шуд.

Боби дууми китоби “Насри зеҳнгарои форсии Эрон дар қарни XX” – “Новеллаҳои Бузурги Алавӣ – марҳилаи тақомули насри равонии форсӣ (поэтикаи сохтор)” номгузорӣ шуда, саҳми нависандаи маъруф Бузурги Алавӣ дар рушду тақомули достоннависии навини форсӣ мусовӣ бо Содиқи Ҳидоят, хосса дар новеллаҳои равонӣ таъкид гардида, назари иҷмолии эроншиносони ҷаҳонӣ адабиётшиносони эронӣ – Т. О. Мовсесян, Н. А. Ализода, Абдулалӣ Дастгайб, А. А. Шоётов, Д. С. Комиссаров ва Ҳ. Обидинӣ оид ба шарҳи ҳолу осори ин нависандаи шаҳир манзур шудааст.

Ва ниҳоят баъд аз баррасии гуфтаҳои муҳаққиқин муаллифи рисолаи мавриди таваҷҷуҳ, роҷеъ ба арзишҳои адабии новеллаҳои “Ҷамадон”, “Сарбози сурбӣ”, “Қурбонӣ”, “Марде, ки полтӯи ишк танаш буд”, “Таърихчаи утӯқи ман”, маҷмуаи “Номаҳо” ва “Ғиламард” афкори дақиқназаронаи ҳешро баъди таҷзия аз мазмуни ин нигоштаҳо бадар оварда, пешкаши хонанда мебардонад.

Зикри ин нукта дархурди матлаб аст, ки муҳаққиқи тавоно бо баҳрагирӣ аз мафҳуми осори Бузурги Алавӣ хулосаи зайлро пешкаш менамояд:

“Тавре ки аз ин баррасии мухтасари новеллаҳои Бузурги Алавӣ бармеояд, агар Содиқ Ҳидоят шеваи таҳлили равонӣ ва насри зеҳнро поягузорӣ намуда, таваҷҷуҳашро дар офариниши достонҳо бо матраҳ сохтани мавзӯҳои умумибашарӣ, пеш аз ҳама ба ботину авотиғи зеҳнии қаҳрамононаш мабзул дошта бошад, Бузурги Алавӣ ин шеваи таҳлилу тарсиро дар эҷоди асарҳои реализми иҷтимоӣ ва баъни мавзӯҳои доғи рӯзи ҷомеаи кишвараш қорбасти қардааст. Аз ин ҷост, ки ба нисбати Содиқи Ҳидоят, гуфтан мумкин аст, сад дар сад зеҳнгаро, ки ҳама ҷизро аз дариҷаи зеҳният мебинанд, ба иртиботи тарҳи масоили иҷтимоӣ дар сабки Бузурги Алавӣ падидаҳои айний ё ба истилоҳ бузургароиро мебинем, ки баъдан ин шеваи баён дар эҷодиёти Ҷалоли Оли Аҳмад ба авҷи қамоли ҳеш расида, сабки эҷодии ӯро ташкил хоҳад дод. Баъд-ин малҳуз Бузурги Алавӣ дар паҳлуи Содиқи Ҳидоят дар ташаккули равнақи насри форсӣ, ба вижа таҳлили равонӣ саҳми арзанда гузоштааст. Барҳақ “Алавиро пас аз Ҳидоят бояд аз намоёндоғони забардасти мактаби ҷадид (дар достоннавии Эрон) донист” (саҳ. 49).

Бо ин ҳама гуфтаҳои болозикр ҳанӯз ҳам ғаномандии мухтавои аввалияи рисола ошкор нагардид. Аз ин лиҳоз андешаҳои боқиро андар ташреҳи қисми мазбур ба вақти мувофиқ вомегузорем.

Чунон ки дар ибтидо ишора кардем, кисми дувуми рисолаи “Насри зеҳнгарои Эрон дар қарни XX” масоилеро фаро мегирад, ки ба василаи афкори пурвусъат, муаллиф дар хулоса натиҷаҳои муътамадро баён менамояд. Гузашта аз ин, тафсилоти хурдтарин чузъёт перомуни вижагиҳои насри зеҳнгарои форсии Эрон дар асри XX аз назари муҳаққиқ дур намонда, ҷиҳати тадқиқоти минбаъда роҷеъ ба вазъи насри зеҳнгарои форсии Эрон ва минтақаи форсизабон дар давраҳои баъдӣ заминаи густурдаи илмӣ, бо ин ибтикор гузоштаанд.

Муаллифи нуктадон повести “Буфи кӯр”-ро яке аз шоҳкориҳои насри бадеии форсии муосир эътироф карда, таъкиди хеле ҳам ҷолиб карда, ки ин асар маҳсули мутолиоти амиқи Содиқи Ҳидоят аз фарҳангу ҳунари Шарқи Ғарб аст. Ва ҳамзамон ҷиҳати баррасии амиқи афкори хеш муҳаққиқ таъсирпазирии муаллифи “Буфи кӯр”-ро файласуфони навгарои аврупоӣ Франс Кафка (1883 – 1924), Райнер Мария Рилке (1875 – 1926) бо ифодаҳои пурмуҳтаво арзёбӣ карда, ҷойгоҳи бардошт аз мутафаккири машриқзамин – Умари Хайёмро дар осори Содиқи Ҳидоят махсус таъкид менамоянд.

Дар боби сеюм оид ба жанри “Буфи кӯр”, композитсияю сужети асар, андешапардозӣ, рамзиёту образҳо, персонажҳои марказии қисса бо тааммуқ ва диди тозаӣ таҳқиқ афкори навин тарҳрезӣ мешавад, аз ҷумла, дар мавриди тааллуқияти жанри “Буфи кӯр” ақоиди мухталифи донишмандони эронӣю шуравӣи собиқ Ҷамоли Мирсодик, Ризо Бароханӣ, Эҳсони Табарӣ, Ҷалоли Оли Аҳмад, Тақии Мударрисӣ, Абдулалӣ Дастгайб, А. З. Розенфельд, Д.С Комиссаров, Т. Кешелава ва М. Ш. Буржанадзе таҳлил ёфта, хулосаи возеҳу саҳеҳи илмӣи муаллифи рисолаи “Насри зеҳнгарои форсии Эрон дар қарни XX” бо дарназардошти фикрҳои муҳаққиқин бо эътиноӣ қавӣ ҷолиби дархурди мазҳари ақидаи ноб аст: “... ба таври қотеъ ва мушаххас ба жанре мансуб доштани ин шоҳкор (“ Буфи кӯр” дар назар аст – М. Ғ.) аз имкон берун аст, мунтаҳо ба ҳайси асари эпикӣ онро шартан қисса (повест) ё достони баланд номидан мумкин аст” (саҳ. 62).

Асари зеҳнӣ будани “Буфи кӯр” бо далелҳо исбот шуда, мулоҳизаҳои донишмандон – Озар Нафисӣ, Мучтабо Минавӣ роҷеъ ба композитсияи асар баррасӣ гардида, комилтарин қисса дар насри форсии муосир эътироф шуданашро муаллифи рисола таъйид мекунад. Ҳамзамон сохтори қиссаи “Буфи кӯр”-ро муаллиф баъд аз вуруд ба мазмуни меҳварии асар хулоса кардаанд, ки он комилтарин асар дар насри форсии муосир аст, аз қавли воқифи асрори илмӣ О. Хочамуродов.

Пайвандҳои маънавии асарро муҳаққиқ дар риштаи тасаввур барчида, асрори ниҳони мазмунро дар нақду тафсириҳои таваҷҷуҳбарангез манзур менамояд. Чунин шоҳкориҳо дар шарҳи зермавзӯҳои Андешапардозӣ, Рамзиёт ва образҳо ба ҷашм меҳуранд, ки хонанда ба умқи маҳорату салиқаи ҳунари нависандагии Содиқ Ҳидоят ба василаи нуктаҳои тавзеҳоти муҳаққиқ ворид мешавад.

Баъд аз ташреҳи муҳаққиқини “Буфи кӯр”- Абдулалӣ Дастгайб, Муҳаммадҷосуфи Қутбӣ, Сируси Шамисо, Дорюши Шойгон донишманди комёб – муаллифи рисолаи “Насри зеҳнгарои форсии Эрон дар қарни XX” ҷойгоҳи “Буфи кӯр” – ро дар насри форсии муосир бори дигар таъкид намуда, ба ақидаи Дорюши Шойгон ҳамдаст мешавад: “...дар “Буфи кӯр” андешаи нестигароӣи ғарбӣ дар фазои сеҳромези олами мисоли эронӣ мустаҳил мешавад ва як таълифи муҳол сурати мумкин пайдо мекунад” (саҳ. 90).

Рамзиёт ва образҳо ҷавҳари мазмуни кулли асарро дар ҳамбастагӣ бо психикаи инсон мучалло менамоянд. Муҳаққиқ дар пояи тафсилоти донишмандон перомуни рамзҳои образҳо муҳтавои асарро бо баёни авҷи андешаҳои хеш тафсир намуда, муваффақона шахсияти нависандаро бо истеъдоди бузургаш дар назари хонанда бозтоб менамояд ва тафсири сухани ровӣи достон, хатти сюжетӣ қиссаро барои хонанда ҳамвор мекунад. Ва муҳимтар аз ҳама дидгоҳи психологӣи нависандаи маъруф Содиқи Ҳидоят бо овардани сухани ӯ, ки ҳикматест маъруф, тасреҳи мукамал аст, дар кушодани мазмуни “Буфи кӯр”:

“Дар ин асар, шояд кӯрӣ ба маънои тавоноии дар худ нигаристан, тааммуқ ба ҷаҳони ботинии ҳеш бошад ва лузуме барои шинохти ғайри рӯзона, талаққӣ шавад, зеро дар саросари асар як фикр борҳо такрор мешаванд:

“Чашмамо, ки мебастам, дунёи ҳақиқии худам ба ман зоҳир мешуд”. (саҳ. 61).

“Чашмҳоямро бастам ва дунболои ҳаёлотӣ худамро гирифтам” (с. 18), “пилқҳо чашмам, ки поин меомад, як дунёи махв ҷўлўам нақш мебастан, як дунёе, ки ҳамаашро худам эҷод карда будам” (с. 94) (саҳ. 122).

Муҳаққиқи заҳматнависанд дар зермавзуи “Персонажҳои асосии қисса” персонажҳоро ба ду гурӯҳ тақсим карда, ба ҷеҳраҳои қолабӣ, занона, “ман”-и ровӣ ва амсоли ин ақоиди бикри ҳешро дар анҷоми ин бахш бо далели возеҳ ва бурро матраҳ менамоянд, ки як навъ шарҳи психологӣ рисолаи “Насри зеҳнгарои форсии Эрон дар қарни XX” дар фуруварди боби сеюм буда, таҷзияи мазмунест, ки дар муқаддимаи пажӯҳиши мазбур ишора шудааст (саҳ. 14).

Муҳтавои ҷавҳар фармудаи донишманди муҳтарам – муаллифи рисола аст, ки ғояи меҳварии асар (“Буфи кӯр”) дар образи ровӣ таҷассум ёфта, қаҳрамони марказӣ образи синтетикӣ ва ҳатти сужети қисса ҷиҳати таҳлили равонӣ як фард (индивидуум) сурат мегирад (саҳ. 143).

Боби ҷаҳоруми тадқиқоти саршор аз андешаҳои ҷадиди муҳаққиқ баррасии илмӣ гурез аз воқеият дар насри зеҳнгаро бо дарназардошти авзои сиёсӣ замон, ривҷиғии асотир хини эҷоди асар, устурапардозӣ ҳамчун шакли гурез аз ҳастии воқеиро бо ҷанбаҳои муҳимму мушаххас фаро гирифт, дар мавриди Баҳроми Содиқу қиссаи “Малакут”-и ӯ, Ҳушанги Гулшерӣ ва асари эшон “Шоздаи Эҳтиҷоб” ахбору иттилоӣ дақиқназаронаро ба риштаи баҳс кашидааст, ки воқеан ҷиҳати ошноии ҳарчӣ бештар ба насри зеҳнгарои форсии тоҷикӣ паёму муждаи муҳим дар илмӣ адабиётшиносии муосир маҳсуб мешаванд...

Воқеан, рисолаи “Насри зеҳнгарои форсии Эрон дар қарни XX”-и олими маъруф Олимҷон Ҳочамуродов натавонад мунҳасир аз шумори тадқиқот дар самти мазкур аст, балки дар шароити феълӣ, ки хонандаи хушзавқӣ муосир, тибқи тақозои замон ба эҷоди ингуна новеллаҳои пурмаъноӣ зеҳнгаро ниёзманд аст. Аз ин нуқтаи назар, бисёр хуб ва қобили қабул аст, ки рисолаи ёдшуда аз ҷониби масъулини соҳаи маориф ва мактабҳои олии ҷумҳури бознашр шавад.

ТАҲҚИҚОТИ МАМЛУ АЗ ГАВҲАРИ МАОНӢ

Дар тақризи мазкур яке аз масъалаҳои муҳимми илмӣ адабиётшиносӣ-насри зеҳнгароии форсии Эрон дар асри XX мавриди таҳлилу тадқиқ қарор гирифта, муаллиф тавассути андешаҳои муҷаммад қазияро арзёбӣ кардааст.

Муҳаққиқ роҷеъ ба пайвандҳои маънавии асар – “Насри зеҳнгарои форсии Эрон дар қарни XX” асрори ниҳонӣ муҳтавои дар тафсириҳои таваҷҷуҳбарангез ба хонанда манзур менамояд. Аз ин дидгоҳ, маводи илмӣ мавриди назар барои пажӯҳандагонӣ баъдии насри зеҳнгарои форсии тоҷикӣ ҳамчун сарчашмаи бозғамӣ маҳсуб мешавад ва дар ин росто муносибатҳои муфиди фарҳангӣ дар ҳавзаи адабии Тоҷикистону Эрон густариш хоҳанд ёфт.

ПОЛНОЦЕННОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

В данной рецензии проанализирован и исследован один из важнейших вопросов литературоведения - персидская интеллектуальная проза Ирана XX века, а автор критически оценил этот вопрос.

Что касается духовных связей произведения - «Персидская интеллектуальная проза Ирана XX века», исследователь раскрывает читателю последние тайны содержания в интересных интерпретациях. С этой точки зрения рассматриваемый научный материал рассматривается как надежный источник для будущих исследователей таджикско-персидской интеллектуальной прозы, и таким образом расширятся полезные культурные связи в литературном пространстве Таджикистана и Ирана.

A COMPLETE STUDY OF MATERIAL TREASURES

In this review, one of the most important issues of the science of literature - Persian intellectual prose of Iran in the 20th century was analyzed and researched, and the author evaluated the issue through critical thoughts.

Regarding the spiritual connections of the work - "Persian Intellectual Prose of Iran in the 20th Century", the researcher reveals the final secrets of the content to the reader in interesting interpretations. From this point of view, this scientific material is considered a reliable source for future researchers of Tajik Persian intellectual prose, and in this way, useful cultural relations will expand in the literary area of Tajikistan and Iran.

ФАЙЗИИ ДАКАНӢ АЗ ТАБОРИ “ТӢТИӢНИ ӢИНДУСТОН”

(Нигоҳе ба хусну кубҳи “Девони ашъор”-и Файзии Даканӣ дар таҳияи матни илмӣ.

–Душанбе: Мехроҷ-граф, 2020. – 428 с.)

Эгамова Х.¹

Файзии Даканӣ аз адибон ва эҷодкорони хубу шинохтаи асри ХУI-и Ӣиндустон аст, ки бо осори марғубу дилнишини худ, баҳусус ғазалҳои зиёди бо забони равону лаҳни ширин офаридааш метавонад ба осонӣ ба дили хонандагон роҳ ёбад. Мероси адабии ӯ, ки инак ба нашр расидааст, яке аз намунаҳои барҷастаи адабиёти замони шоир ба забони форсии тоҷикӣ дар шибҳиқораи Ӣинду Покистон мебошад.

Таҳиягари матни “Девони ашъор”-и Файзии Даканӣ адабиётшиносон Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва Кубриё Нурова кӯшиш намудаанд, ки бо ҳаёту эҷодиёти ин суханвари сермаҳсул ҳаматарафа ошноӣ пайдо намоянд дар ин замина матнро бо заҳмати заҳим ва вобаста ба талаботи матншиносӣ, баҳусус матншиносии илмӣ, таҳияву тадвин кунанд, вижагиҳои имлои забони имрӯзаи тоҷикро дар он риоя намоянд ва ҳар чӣ ба камғалатгар нашр шудани он кӯшиш намоянд.

Дар ин “Девони ашъор” доир ба рӯзгору осори Файзии Даканӣ аз ҷониби муҳақиқони номбурда муқаддимаи васеъ ва зарурӣ навишта шудааст, то дар навбати аввал ниёзмандон бо эҷодкор ошноӣ пайдо намоянд ва донанд, ки Файзии Даканӣ чӣ адибест.

“Девон”-и Файзии Даканӣ, ки ҳуди муаллиф дар вақти дар қайди ҳаёт буданаш онро ба тартиб овардаву мураттаб сохтааст, бо муқаддимаи кӯтоҳи мусанниф ба минбаъд расидааст. Ин нусхаи муаллиф, хушбахтона, дар Ганҷинаи дастхатҳои ба номи академик Абдулғанӣ Мирзоеви Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ зери рақами 607 ниғаҳдорӣ шуда, асосан қасидаҳои ӯро дар бар мегирад. Умуман, девони адиб, ки баъдтар котибон китобат кардаанд, аз қасоид, таркиббанду тарҷеъбанд, ғазалиёт, ғазалҳои нотаом, рубоӣёт, муқаттаот, таърихҳо, муаммо ва фардиёт иборат буда, тибқи маълумоти мураттибони “Девони ашъор”-и Файзӣ дастхатҳои баъдинаи он аз 6000 байт то 9000 байтро доранд. Ин ба он маъност, ки нусхабардорони гуногун ва завқҳои гуногун ашъори шоирро яке каму яке беш китобат кардаанд, ки ин минбаъд кори матни илмӣ-интиқодии ин “Девон”-ро бо фарқияти калон душвор хоҳад гардонид.

Мураттибон барои анҷом додани ин кори заҳим аз ҷопи лоҳурии девони шоир, ки А.Д. Аршад дар Покистон соли 1967 м. анҷом додааст ва заҳмати Ҳусайни Оҳӣ (– Техрон: Фурӯғӣ, 1363. –565 с.) интишор додааст, истифода карда, маълум намудаанд, ки матни ҷопнамудаи Ҳусайни Оҳӣ ҳамон матнест, ки пеш аз ӯ А.Д. Аршад дар Лоҳур таҳияву интишор дода буд ва заҳмати Ҳусайни Оҳӣ ҷопи аксии (факсимил) матни лоҳурист. Вале Ҳусайни Оҳӣ дар аввал “Бо муқобала ва муқаддимаи Ҳусайни Оҳӣ” навишта чиро дар назар доштааст, маълум нашуд. Ӯ танҳо ба матни А.Д. Аршад муқаддимае илова намудаасту халос. Ҳамин аст, ки норасоӣҳое, ки дар ҷопи лоҳурии Аршад дучор меоянд, дар ҷопи Ҳусайни Оҳӣ айнан гузаштаанд. Барои то ҷое равшанӣ андохтан ба масъала ғазалеро аз ҷопҳои лоҳурӣ ва эронӣ иқтибос намуда, онро бо матни нусхаи қаламии рақами 801 дар муқоиса мебинем. Матни ғазали ҷопии соли 2020 ин аст:

Хавои ишқ маро тоза дар дил афтода-ст,
Назар кунед, ки дарё ба соҳил афтода-ст.

¹ Эгамова Хайринисо – магистри Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

Гумон мабар, ки ба дарюза даст бикшоем,
 Маро, ки гавҳари шабтоб дар гил афтода-ст.
 Парида мурғи дили ман ба сӯйи сайдгаҳе,
 Ки ҳар фаришта ба сад гом бисмил афтода-ст.
 Худойро чӣ кунам, чун зиям, мусулмонон,
 Ки симтан бути ман оҳаниндил афтода-ст.
 Мапурс роҳ, ки сарҳои раҳравони ҳарам
 Нишонаҳост, ки манзил ба манзил афтода-ст.
 Мапӯш чехра зи Файзӣ, ки покбинонро
 Назар ба ойинаи дил муқобил афтода-ст.

Тибқи ишораи мураттибон А.М. Хуросонӣ ва К. Нурова ҳамин ғазал дар нусхаи хаттии рақами 801 Ганчинаи дастхатҳои ба номи ак. Абдулғанӣ Мирзоеви Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ 7 байт буда, пеш аз байти мактаъ ин байт омадааст:

*Зи ман ба қофиласолори роҳи ишқ мапурс,
 Ки ноқа мондаву дар дашт маҳмил афтода-ст.*

Мураттиби чопи эронии «Куллиёт»-и Файзӣ Ҳусайни Оҳӣ дар муқаддимаи ба матн изофанамудааш аз боби ҳусну фасоҳати баёни шоир сухан ронда, ин ғазалро дар 8 байт иқтибос намудааст, ки панҷ байти аввали он ҳамон се байти аввала ва байтҳои панҷуму шашуми ғазали иқтибосшуда буда, се байти дар миёна омада тариқи зайл аст:

*Миёнаи ману он шӯҳ то чӣ анҷомад,
 Ман оташиндилу ӯ оҳаниндил афтода-ст.
 Ба гарданам зи ту таъвизи дӯстӣ ин бас,
 Ки захми теғи шаҳодат ҳамоил афтода-ст.
 Мусофирони тариқат, зи ман чудо машавед,
 Ки дурбинаму чашмам ба манзил афтода-ст.*

“Дар назари аввал гӯё ин се байт дар нашрҳои чопии ёдшуда ҷой надоранд. Вале китобро як саҳифаи дигар мегардонему ин се байтро дар ғазали пасин дармеёбем, ки бо ин матлаъ оғоз меёбад:

*Маро ба роҳи муҳаббат ду мушкил афтода-ст,
 Ки хун гирифтааму ёр қотил афтода-ст.”*

гуфтани ин мураттибон маънӣ дорад.

Илова бар ин, дар ин ду нашр рубоӣи шоир ҷой дода нашудааст. Хушбахтона, дар мунтахаб аз рубоӣи шоир кори адабиётшиносони мо Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ ва Кубриё Нуроваро нусхаи хаттии рақами 801 “Девон”-и Файзии Даканӣ, ки дар Ганчинаи дастхатҳои ба номи академик Абдулғанӣ Мирзоеви Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ маҳфуз аст, осон намудааст. Зеро дар он 260 адад рубоии Файзии Даканӣ ҷой дораду мураттибон дар таҳияи матни худ аз ин дастхат суди зиёд ҷуста, “Девони ашғор”-и шоирро пешкаши мо намудаанд. Зиёда аз ин, дар вақти муқобалаву муқоясаи ҷопҳои лоҳурию теҳронӣ бо нусхаи тоҷикистонӣ ғалатҳои зиёди он ду ҷопро маълум намуда, ислоҳ ҳам

даровардаанд, ки ниёзмандон метавонанд ба “Девони ашъор”-и чопи соли 2020-и тоҷикистонӣ мурочиат намоянд.

Осори адабии Файзии Даканӣ зиёд бошад ҳам, дар ватани мо мунтахаби ашъори ғиноияш бори дувум, пас аз кори адабиётшинос Замира Ғаффорова, ки бо номи “Ашъори мунтахаб”³ интишор шуда буд, бо ҳаҷми 472 с., яъне мукамалтар мебошад. Барои муқоиса дар матни соли 2015 ҳамагӣ 370 ғазали шоир чой дошта, дар “Девони ашъор”-и Файзии Даканӣ (2020) зиёда аз 750 ғазали шоир интихоб ва пешкаши хонандагон гардонида шудааст. Дар кори сонӣ ҳамчунон мураттибон кӯшиш намудаанд, ки сохти девонсозии классикиро нигоҳ доранд ва риоя намоянд.

Дар китоби мавриди тақриз қасоид (13 адад, сах. 17-66), таркиббандҳо (6 адад, сах. 67-86), тарҷеъбандҳо (2 адад, сах. 87-94), ғазалиёт (тавре дар боло нишон додем, зиёда аз 750 адад, сах. 95-430), рубоӣёт (83 адад, сах. 431-442) ва муқаттаот (20 адад, сах. 443-448)-и шоир оварда шудаанд. Аз ин рӯ, аз ҳуди рубоӣёти мавсуф, ки дар нусхаи хаттии рақами 801 Ғанҷинаи дастхатҳои марказ 260 адад мебошад, бармеояд, ки ашъори ғиноии Файзии Даканӣ дар ин чоп ҳам ҳанӯз ноқис асту минбаъд бояд дар заминаи дарёфти дастхатҳои ин даста ашъори ӯ аз китобхонаҳои онро дар худ маҳфуздоста истифода карду дар муқобалаву муқоиса матни комили “Девон”-и форсигӯи Ҳиндустонро мураттаб сохт. Ва ин ҳам кори оянда аст.

Бояд гуфт, ки мураттибон дар бораи анвои шеърӣ муҳтавои девони Файзии Даканӣ ҳеде кӯтоҳ, аммо хуб навиштаанд, ки он “... иборат аз жанрҳои хурди ғиноӣ буда, вобаста ба онҳо мазмуну муҳтавои ҳудро доранд. Дар ин девон қасида мавқеи асосиро ташкил менамоянд. Қасоиди шоир, ки девони ӯ бо ин жанр шуруъ мешавад, мавзӯҳои гуногун, монанди дар ситоиши Офаридгор, мадҳ, ғажрия, андарз, тасвири табиат, сӯғномаҳо ва ғ.-ро дар бар мегиранд. Дар ин миён андарзномаҳои шоир ва сӯғномаҳои ӯ мешавад, ки пайваста дар истифода бошанд. Маҷҳазҳои ӯ бошанд имрӯз кимати таърихӣ қасб кардаанд. Шоир ба ҳамнавбон панд медиҳад:

Гар ту сайёраи фалактобӣ,
Зарраи хоку қатраи обӣ,
Ту гумон бурдаӣ, ки бедорам,
Дидаҳо боз монда, дар хобӣ!
Лавҳи унвони худ бихон, ки ба фазл
Тахтаи чор фаслу нӯх бобӣ.
Худ шиносои ғавҳари худ бош,
Ки гаронмоя дурри ноёбӣ.
Ҳама рамз аст, гар ту бишноӣ,
Ҳама панд аст, гар ту дарёбӣ!...

Шоир дар рубоие мегӯяд:

Ай хоча, агавр панд пазири, беҳтар,
Шармандаву тангдил намири беҳтар.
Охир чу мақоми туст дар маркази хок,
Гар доираро васеъ гири беҳтар.

Дар китбае мефарсояд:

³ Файзии Даканӣ. Ашъори мунтахаб. Таҳқиқ ва таҳияи матн аз Замира Ғаффорова. – Душанбе: Адиб, 2015. – 368 с.

Дар тавозуъ бувад зи оламиён,
 Ҳар киро илм дилнишин афтад.
 Сарбаландию саркашӣ талабад,
 Ҳар киро ҷаҳл дар камин афтад.
 Ҳар ду дар кори хеш маъзуранд,
 Олиму ҷоҳил инчунин афтад.
 Меваи хом саркашида бувад,
 Чун бувад пухта, бар замин афтад.

“Девони ашъор” бо он ки тамоми шеърҳои Файзии Даканиро фаро нагирифтааст, боз ҳам барои шинос кардан ба мардуми фарҳангиямон қадаме ҷобук ва оянда умед аст, ки ҳамаи ашъори ӯ барои ҳамагон баргардон шавад.

Дар ин кор заҳмати мураттибон хуб мушоҳида карда шавад ҳам, боз дар матн баъзе иштибоҳҳои ҷузъӣ роҳ ёфтаанд, монанди афтодани баъзе аломатҳои ҷудой, ғалатҳои техникӣ, нодурустҳои, дугунаҳои, риоя накардани имлои нави забони тоҷикӣ ва ғ. Дар саҳифаи 444 ба ҷойи “сукон” “сукок” омадааст. таваҷҷуҳ намоед:

Муътадил аз ростӣ аст ин самар,
 Фитрати **суккоку хати** истиво.
 Мистаи дувуми ин байл бояд чунин хонда шавад:
 Фитрати суккону хатти истиво,
 то маънӣ дарҷой афтаду вазни китба барқарор гардад.

Ва ё дар саҳифаи 81 калимаи “мукамил” “**мукамал**” хонда шудааст:

Магӯ, ки аз назар он комили мукамал шуд,
 Ки баҳр мавҷ заду бо муҳит восил шуд.

Дар сах.-и 174 ба ҷойи “нийят” “ният”, дар сах.-и 270 ба ҷойи “муддао” “муддаъо”, дар сах.-и 318 ба ҷойи “Зипофиканда” “Зи пофиканда”, дар сах.-и 366 ба ҷойи “савмаа” “савмаъа” (талаботи имлои нави тоҷикӣ) ва ғ. омадаанд. Чунин иштибоҳҳои ҷузъӣ агар дар матн саривақт ислоҳ мебаромаданд, сифати кор боз беҳтар мебуд.

Дар фароварди “Девони ашъор” тавзеҳи исмҳои хоси чини дар матн омада, шарҳи муфассали луғоту тавзеҳот, барои фаҳми калимаҳои таркибу ибороти дар матн буда ва баъзе оятҳои Қуръонию ҳадисҳои набаӣ, бамаврид оварда шудааст, ки хусни назарраси мақтаи кор мебошад. Минбаъд ба мураттибон дар адои чунин заҳмоти мушкилисанд, бар манфиати фарҳанги ватану мардуми ширифи он, бурдбориҳо таманно дорем.

ФАЙЗИИ ДАКАНИ АЗ ТАБОРИ “ТЌТИЁНИ ҲИНДУСТОН”

Файзии Даканӣ аз адибон ва эҷодкорони шинохтаи асри XV-и Ҳиндустон аст, ки бо осори марғубу дилнишини худ, бахусус ғазалҳои бо забони равону лаҳни ширини форсии тоҷикӣ офаридааш метавонад ба осонӣ ба дили хонандагон роҳ ёбад. Мероси адабии ӯ, ки инак ба нашр

расидааст, яке аз намунаҳои барҷастаи адабиёти замони шоир ба забони форсии тоҷикӣ дар шибохораи Ҳинду Покистон доништа мешавад.

Мақолаи мазкур ба баррасию нақди “Девони ашғор”-и Файзии Даканӣ, ки адабиётшиносон Алии Муҳаммадии Хурасонӣ ва Кубриё Нурова дар заминаи “Девон”-и ҷопшудаи шоир дар Покистону Эрон ва муқобалаи он бо нусхаи дастхати рақами 801 Ганҷинаи дастхатҳои ба номи ак. Абдулғанӣ Мирзоеви Маркази мероси хаттии назди раёсати АМИТ таҳияи матни илмӣ шудааст, баҳс мекунад. Муаллифи мақола дастоварди асосии мурағатбонро дар ба таври муқоисавӣ таҳияву тадвин намудани матни “Девони ашғор”-и Файзии Даканӣ дидааст, ки дуруст ҳам ҳаст. Зиеда аз ин, дар мақола баъзе иштибоҳоти ҷузъии дар китоб роҳёфта суҳан меравад.

Калидвожаҳо: Файзии Даканӣ, шоир, асри XV1, Ҳиндустон, девон, дастхат, матни илмӣ, таҳияву тадвин, қасида, ғазал, таҳияи муқоисавӣ матн, забони форсии тоҷикӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эгамова Хайринисо Эвазбердиевна, магистри Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. Суроға: 734025. ш. Душанбе, кучаи Ш. Хусейнзода-35. Тел : 937-61-01-00.

ФАЙЗИ ДАКАНИ РОДОМ ИЗ «ПОПУГАЕВ ИНДИИ»

Фаизи Дакани – один из известных писателей и творцов Индии XVI века, который легко может достучаться до сердец читателей своими прекрасными и трогательными произведениями, особенно созданными им газелями на беглом и сладком речи персидско-таджикского языка. Его опубликованное, литературное наследие, считается одним из выдающихся образцов литературы времени поэта на персидско-таджикском языке в Индо-Пакистанском регионе.

Данная статья посвящена рассмотрению «Дивана поэзии» Файзи Дахани, сделанном литературоведами Алии Мухаммадии Хурасани и Кубриё Нуровой получивший научный текст в контексте «Дивана» поэта, изданного в Пакистане и Иране, и его сравнении с копией рукописи № 801 в Сокровищнице рукописей имени ак. Абдулгани Мирзоева Центра письменного наследия при президиуме НАНТ. Главное достижение редакции автор статьи видел в сравнительной разработке и составлении текста «Дивана поэзии» Фаизи Дакани, что является правильным. Более того, в статье рассматриваются некоторые ошибки, обнаруженные в книге.

Ключевые слова: Файзи Дакани, поэт, XVI век, Индия, диван, рукопись, научный текст, компиляция, ода, газель, сравнительное развитие текста, таджикско-персидский язык.

Сведения об авторе: Эгамова Хайринисо Эвазбердиевна, магистр Центра письменного наследия при Президиуме НАНТ. Тел: (+992) 937 61-01-00.

FAIZI DAKANI COMES FROM THE “PARROTS OF INDIA”

Faizi Dakani is one of the famous writers and creators of India of the 16th century, who can easily reach the hearts of readers with his beautiful and touching works, especially the ghazals he created in the fluent and sweet speech of the Persian-Tajik language. His published literary legacy is considered to be one of the outstanding examples of literature of the poet's time in the Persian-Tajik language in the Indo-Pakistan region.

This article is devoted to the consideration of the “Divan of Poetry” by Faizi Dakani, made by literary scholars Aliya Muohammadiy Khurasani and Kubriyo Nurova, who received a scientific text in the context of the

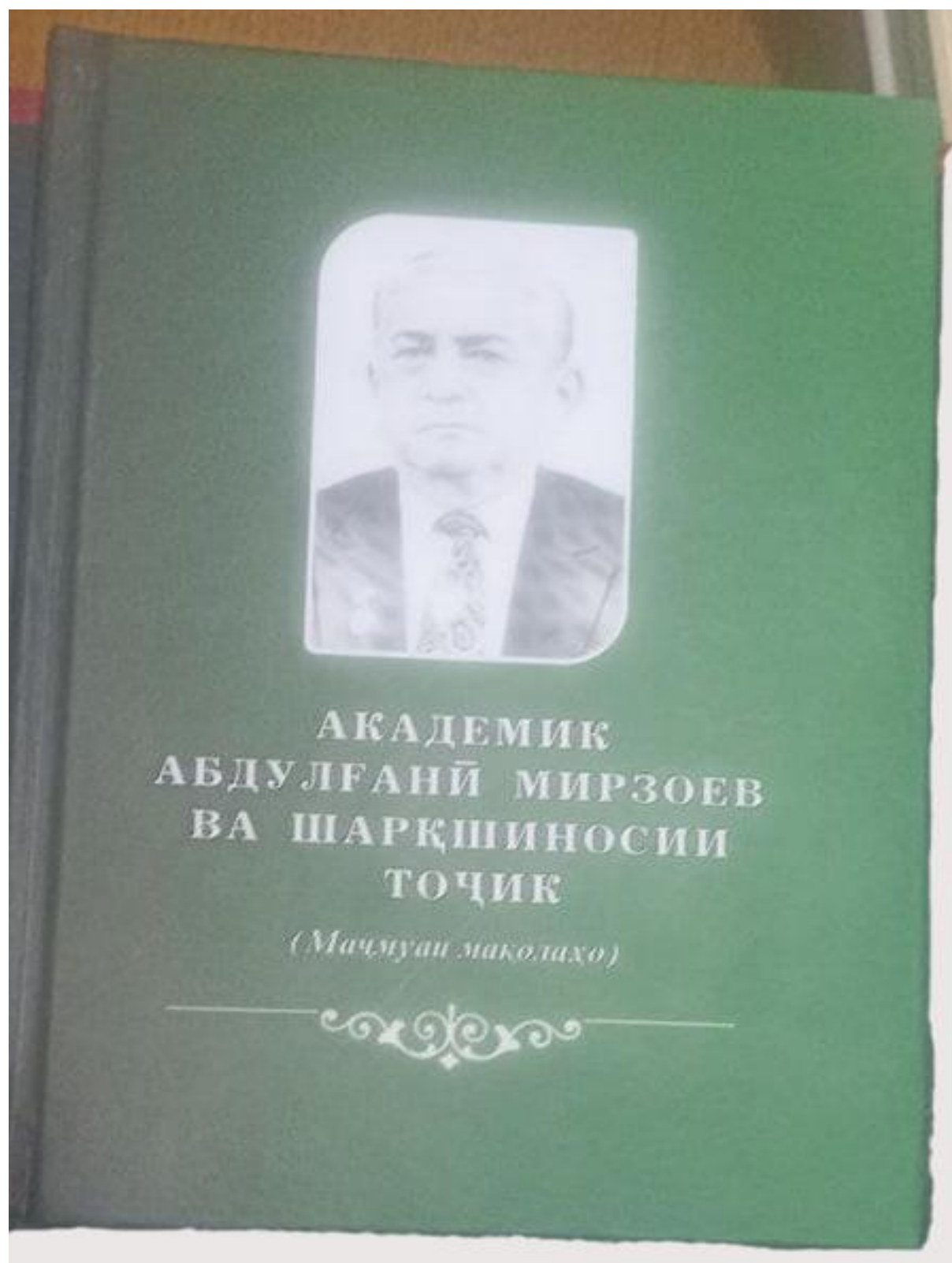
poet's "Divan", published in Pakistan and Iran, and its comparison with a copy of manuscript No. 801 in the Treasury of Manuscripts named after Ak. Abdulghani Mirzoev Center for Written Heritage under the Presidium of NAST. The author of the article saw the main achievement of the editors in the comparative development and compilation of the text of "The Divan of Poetry" by Faizi Dakani, which is correct. Moreover, the article addresses some of the errors found in the book.

Key words: Faizi Dakani, poet, 16th century, India, diwan, manuscript, scientific text, compilation, ode, ghazal, comparative development of the text, Tajik-Persian language.

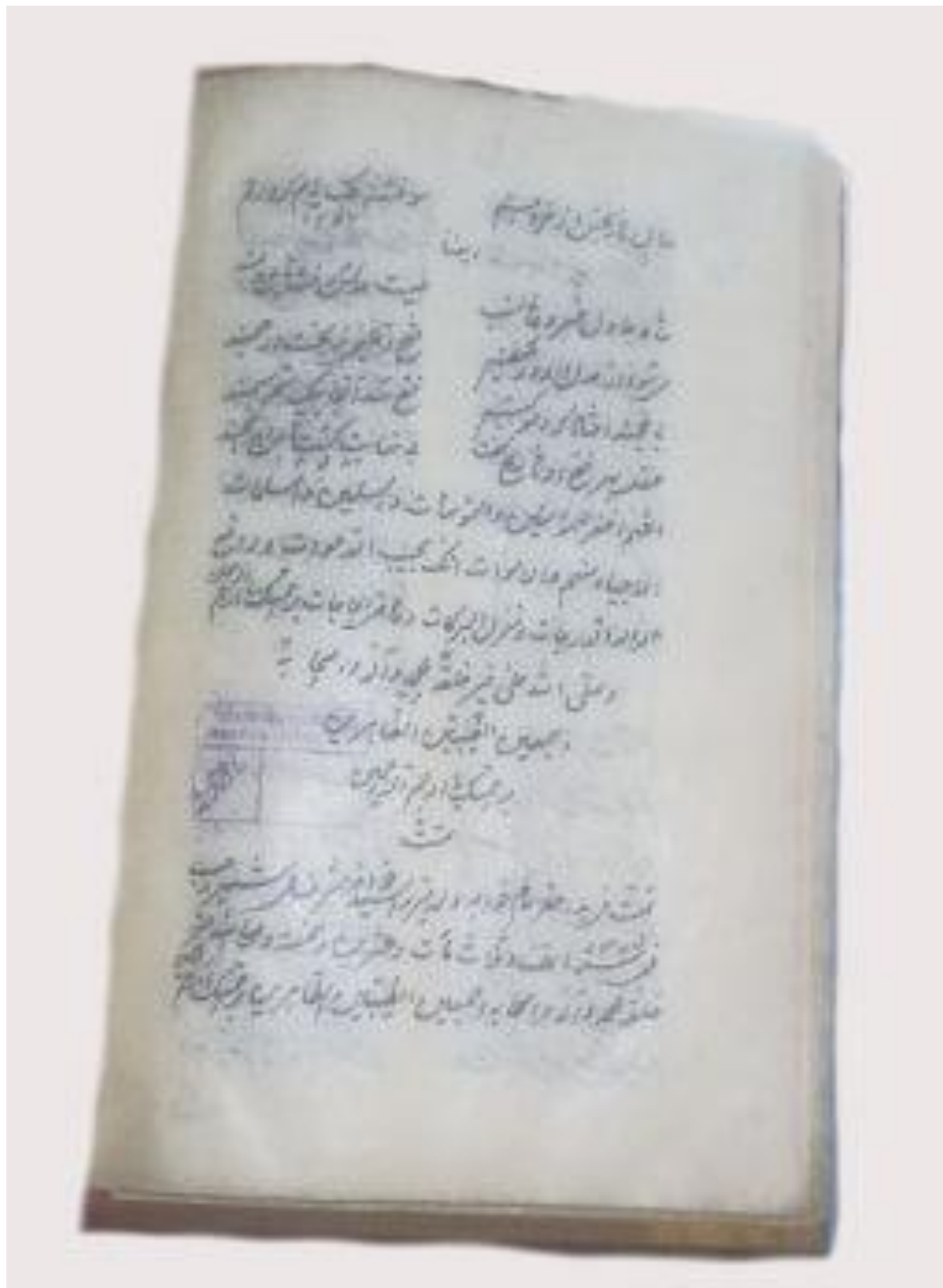
Address, 734025, Republic Tajikistan, Dushanbe, S.Huseynzoda, 35. **Telephone,** 937610100.

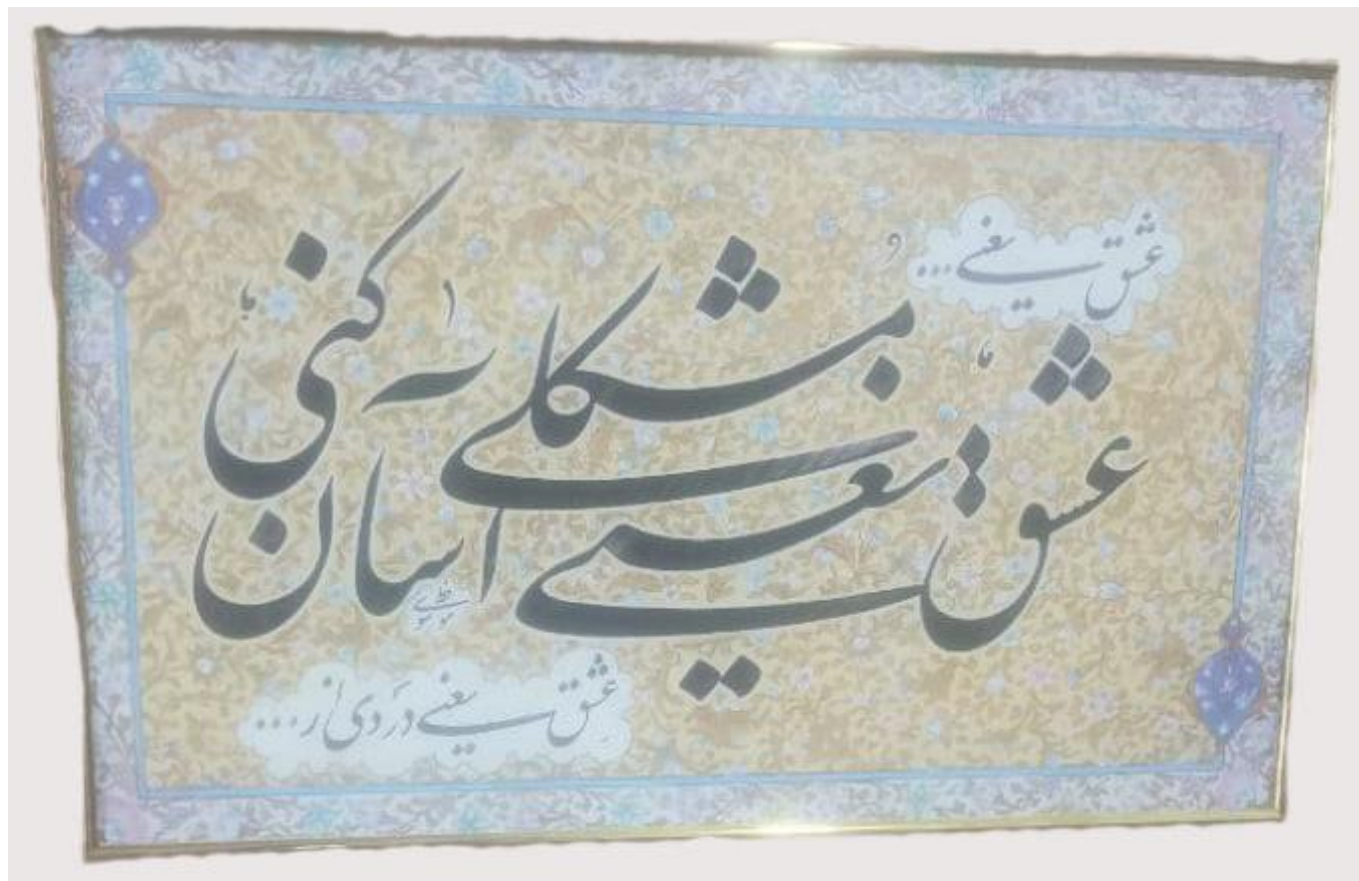
ВАРАҚҲОИ 16 – 3а- и ДАСТХАТИ ДОСТОНИ “НАЛ ВА ДАМАН”-и ФАЙЗИИ ДАКАНИЙ

– ДУШАНБЕ: ДОНИШ, 2024. – 198 с.

ВАРАҚИ ОХИРИ ДЕВОНИ БЕБОК, КИ ЗЕРИ РАКАМИ 1352 ДАР ГАНЧИНАИ ДАСТХАТҲОИ
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТТИИ НАЗДИ РАЁСАТИ АМИТ
НИГАХДОРӢ МЕШАВАД

ХУШНАВИСӢ

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаи илмӣ «МШ»;
2. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 20 см. ва фосилаи байни сатрҳо 14,4 мм;
3. Ҳаҷми мақола: формати А 4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифа ва на беш аз 30 саҳифа;
4. Индекси ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. Номи мақола;
6. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф (он);
7. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола кору фаъолият менамояд;
8. Матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
9. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳое бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25 ҷисди рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
10. Таваҷҷуҳи муаллиф (он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Мероси Шарқ» ба нашр расидааст;
11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ;
12. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
13. Мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ ё мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
14. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ё доктори илм қабул карда мешавад;
15. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
16. Нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [];
17. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
18. Маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям:

1. Соблюдение публикационной этики научного журнала «Наследие Востока»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегель) 12, поля 2,0 см, межстрочный интервал 14,4 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия и.о. автора (ов);
7. Название организации, где работает(ют) автор (ы);
8. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора (ов);
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журнала «Мероси Шарқ» по теме исследования приветствуется.;
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводятся на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 7-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
14. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
15. Информация об авторе (ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
16. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
17. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
18. Представить справку о прохождении системы антиплагиат.

INFORMATION FOR AUTHORS

Requirements for scientific articles:

1. Compliance with the publication ethics of the scientific journal “Heritage of the East”;
2. Articles are accepted in the World editor, Times New Roman font for texts in Russian and English, Times New Roman Tj for texts in Tajik, size (point) 12, zeros 2.0 cm, line spacing 14.4 lines;
3. Volume of the article: at least 15 pages of computer text in A4 format, including a list of references and annotations;
4. UDC index (this index can be obtained from any scientific library);
5. The title of the article in capital letters in the center of the text;
6. Last name, acting author(s);
7. Name of the organization where the author(s) works;
8. The main text of the article (at least 10 pages, excluding diagrams, figures, tables, diagrams, annotations and references);
9. References of at least 15 titles. Articles that use authoritative as well as the latest scientific publications are given preference. No more than 25% of the scientific publications of the author(s) may be used;
10. A link to previous publications of the scientific journal “Heritage of the East” (Merosi Shark) on the research topic is welcome;
11. The title of the article, annotations and keywords are given in three languages (Tajik, Russian, English), the abstract is from 150 to 200 words, keywords are 7-10 terms;
12. Articles are accepted in printed and electronic versions;
13. Articles of a PhD student/doctoral student/applicant are accepted for consideration with the recommendation of a scientific supervisor/scientific consultant;
14. An article by a master’s student is accepted for consideration only in co-authorship with a candidate of sciences/doctor of sciences;
15. Information about the author(s) in three languages (Tajik, Russian and English);
16. References to literature in the text are required and are formatted as follows: [3, p. 24], where the first digit is the number of the source in the list of references, the second is the page;
17. Number tables, diagrams, diagrams and figures and translate their table of contents/titles into Russian and English;
18. Provide a certificate of completion of the anti-plagiarism system.

МУНДАРИҶА

ТАЪРИХ

Шарифзода А. Қ. Рачабзода Р.Ш. Катибаҳои маишии форсии тоҷикии асрҳои XIX-XX.....	5
Шарипов А. Ташаккули ниҳоди давлатдорӣи қазокҳо дар асрҳои XVI-XVIII.....	19
Шарифов М. Инъикоси ҳуҷуми урдуи Чингизхон ба Осиёи Марказӣ дар “Тоҷикон”-и Бобочон Ғафуров.....	27

ЗАБОНШИНОСӢ

Каримов С. Р. Баъзе вижагиҳои маъноии истилоҳоти ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар осори хаттии асрҳои X-XII-и форсии тоҷикӣ.....	33
Раҳматуллозода С. Р. Анварзода М. А. Баррасии истилоҳоти марбут ба либос дар «Ёддоштҳо»-и С. Айни.....	41
Ашурмамадова У. М. Раҳим Халилович Додыхудоев – муҳаққиқи намоёни таърихи забон ва муассиси илму маорифи Тоҷикистон.....	53

АДАБИЁТШИНОСӢ

Мардонӣ Т.Н. Дастнависҳои осори арабӣ ва форсӣ-тоҷикии Рашидуддини Ватвот дар китобхонаи Сулаймонияи Стамбул.....	63
Наимов М. С. Робитаи Носихуддини Арҷонӣ бо бузургону фозилони асрҳои XI-XII.....	79
Ализода С. «Маҳаки Хусравонӣ» ва муаллифи он.....	87
Муҳаммадзода С. “Бӯстон”-и Саъдии Шерозӣ ва нусхаҳои хатти он дар Маркази Мероси Хаттии АМИТ.....	100
Хочамуродов О. Сиёсати шиъагарой дар Эрони асри XVI ва паёмади манфии он дар раванди адабиёти форсидабони минтақа.....	109
Рачабов Ҳ. Саҳми Ҳикмат Раҳмат дар тарҷумаи асарҳои адабони Ҳинд.....	116
Ғиёсийев М. Таҳқиқоти мамлу аз гавҳари маонӣ (дар хошияи китоби Олимҷон Хочамуродов, насри зехнарои форсии Эрон дар қарни XX. – Душанбе, 2003. – 233саҳ.).....	129
Эгамова Х. Э. Файзии Даканӣ аз табори “Тӯтиёни Ҳинд”.....	135

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

<i>Шарифзода А. К. Раджабзода Р.Ш.</i> Персидско - Таджикские бытовыенадписи XIX-XX веков.....	5
<i>Шарилов А.</i> Становление института государственности у казахов в XVI- XVIII вв.....	19
<i>Шарифов М.</i> Отражение нападения орд Чингизхана в Центральную Азию в бесцеллере «Таджики» Бабаджана Гафурова.....	27

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Каримов С. Р.</i> Некоторые характеристики значения терминов драгоценных камней и ювелирных изделий в письменных произведениях X-XII века в таджикско- персидском языке.....	33
<i>Рахматуллозода С. Р. Анварзода М. А.</i> Анализ термины, относящиеся к одежде “Ёддоштҳо” (“Воспоминания”) С.Айни.....	41
<i>Ашурмамадова У. М.</i> Рахим Халилович Додыхудоев - видный исследователь истории языка и организатор науки и образование в Таджикистане.....	53

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Мардонн Т.Н.</i> Рукописи арабских и персидско - таджикских произведений Рашидуддина Ватвата в Стамбульской библиотеке «Сулеймония».....	63
<i>Наимов М. С.</i> Связь Насихуддина ал-Арджани с великими и выдающимся людьми XI-XII веков.....	79
<i>Ализода С.</i> «Махаки Хусравони» и его автор.....	87
<i>Муҳаммадзода С.</i> «Бустон» – и Сади Шероси копия этой строки Центр Писательского Наследия АМИ.....	100
<i>Ходжамуродов О.</i> Политика шиизации в Иране XVI века и негативное влияние в развитие литературного процесса в персоязычном пространстве.....	109
<i>Раджабов Х.</i> Вклад Хикмата Рахмата в перевод Индийских литературных произведений.....	116
<i>Гийсиев М.</i> Полноценное исследование	129
<i>Эгамова Х.Э.</i> Файзи Дакани родом из «попугаев Индии».....	135

CONTENTS

HISTORY

<i>Sharifzoda A. Q. Rajabzoda R. SH.</i> Persian-Tajik household inscriptions in the 19th-20th centuries.....	5
<i>Sharipov A.</i> Formation of the institution of statehood among the kazakhs in the XVI-XVIII centuries.....	19
<i>Sharipov M.</i> Reflection of Genghis Khan's army to Central Asia in the masterpiece "Tajikon" of allama Babojon Ghafurov.....	27

LANGUSITIK

<i>Karimov S. R.</i> Some meaning characteristics of the terms of jewelry and precious stones in written works of the 10th-12th centuries of tajik persia.....	33
<i>Rahmatullozoda S. R. Anvarzoda M. A.</i> Analysis of the terms, relationships of the "Yoddoshtho" ("Memories") by S. Ayni.....	41
<i>Ашурмамадова У. М.</i> Dodykhudoev R.KH. – the well-known historian of language and organizer of science and education in Tajikistan.....	53

LITERATURE

<i>Mardon T.N.</i> Manuscripts of arabic and persian-tajik works of Rashiduddin Watvot in the Suleymaniye library of Istanbul Turkey.....	63
<i>Naimov M.S.</i> Nasihuddin al-Arjani's connection with the great and outstanding peoples of the XI-XII centuries.....	79
<i>Alizoda S.</i> "Mahaki Khusravoni" and its avtor.....	87
<i>Muhammadzoda S.</i> "Boston" - and Sadi Sherosi and a copy of this line AMIT Writing Heritage Center.....	100
<i>Khojamurodov O.</i> The policy of shiization in Iran of the 16th century and the negative impact on the development of the literary process in the persian-speaking space.....	109
<i>Rajabov H.</i> Hikmat Rahmat's contribution to the translation of Indian literary works.....	116
<i>Ghiyosov M.</i> A complete study of material treasures.....	129
<i>Egamova Kh. E.</i> Faizi Dakani comes from the "parrots of India".....	135

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE

МЕРОСИ ШАРҚ

(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ) № 1 (7), 2024

Муҳаррири масъул: А. Муҳаммадӣ
Муҳаррири техникӣ: А. Юсупов
Мусахҳах: Д. Валиева
Тарроҳ: М.Хочаев

Ба матбаа супорида шуд 27.03.2024
Барои нашр имзо шуд 29.03.2024
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ - 18,00 Андоза 60X84 1/8.
Адади нашр 200 нусха.